

**POSTMODERNÍ
SITUACE**

Úvodem

Předmětem této studie je situace vědění v nejvyvinutějších společnostech. Rozhodli jsme se označovat ji jako „postmoderní“. Toto slovo je na americkém kontinentě běžně užíváno sociology a kritiky. Označuje stav kultury po oněch proměnách, které prodělala pravidla hry u vědy, literatury a umění od konce 19. století. Zde tyto proměny budeme pojímat ve vztahu ke krizi narativních koncepcí.

Věda je od původu s vyprávěním v konfliktu. Když je poměřuje svými vlastními kritérii, většina z vyprávěných příběhů se jeví jako bajky. Ale pokud se neomezuje jen na výpovědi o užítkovatelných pravidelnostech a pokud hledá to, co je pravdivé, je povinna legitimizovat svá pravidla hry. A tu se pak pro ni její vlastní statut stává předmětem určitého legitimizačního diskursu, kterému se dostalo označení filosofie. Když se tento metadiskurs uchyluje explicitně k tomu či onomu velkému příběhu, jako je dialektika Ducha, hermeneutika smyslu, emancipace rozumného subjektu či pracujícího člověka nebo rozvoj bohatství, budeme vědu, která hledá svoji legitimizaci v odkazu na něj, označovat jako „moderní“. Takto například bude pravidlo určující konsensus mezi adresantem a adresátem výpovědi, která má platit za pravdivou, pokládáno za přijatelné tehdy, jestliže se vřazuje do perspektivy možné jednomyslnosti rozumně uvažujících bytostí: takový byl právě příběh vyprávěný osvícenstvím, podle něhož hrdina vědění přispívá svou prací k dobrému eticko-politickému účelu, k univerzálnímu míru. Na tomto případě lze vidět, že když se vědění legitimizuje určitým metanarativním příběhem, který v sobě obsahuje určitou filosofii historie, vede to nutně k otázkám ověřujícím právoplatnost institucí, které řídí sociální vazby: tyto instituce vyžadují, aby byly legitimizovány. Spravedlnost je stejně jako pravda pojímána takto vždy ve vztahu k základnímu příběhu.

Když věci v krajní míře zjednodušíme, je za „postmoderní“ pokládána nedůvěřivost vůči metanarativním příběhům. Ta je bezpo-

chyby výsledkem pokroku věd; tento pokrok ji však zároveň sám už předpokládá. Tomu, že metanarativní legitimizační dispozitiv se stal přežitkem, odpovídá zejména krize metafyzické filosofie a krize univerzitní instituce, která na ní byla závislá. Narativní funkce ztrácí své funkory, velkého hrdinu, velká nebezpečí, velká putování myšlenky a velký cíl. Rozplývá se v shluky jazykových prvků, narativních, ale i denotativních, preskriptivních, deskriptivních atd., přičemž každý z nich je nositelem pragmatických valencí *sui generis*. Každý z nás žije na křižovatce mnoha z nich. Nevytváříme řečové kombinace vyznačující se nutnou stabilitou a vlastností těch, které vytváříme, nejsou nutně sdělitelné.

Takto tedy studium společnosti, k níž spějeme, je méně věcí newtonské antropologie (jako je strukturalismus nebo teorie systémů) a více věcí pragmatiky řečových prvků. Existuje mnoho různých řečových her, jednotlivé prvky jsou heterogenní. Přípouštějí jen ustavení dílčích stabilit, jen determinismus lokální.

Ti, kdo rozhodují, se pokoušejí nicméně řídit tato mračna společenských konstelací podle modelů input-output, v souladu s logikou, která předpokládá souměřitelnost prvků a univerzální determinovatelnost. Náš život má podle nich směřovat k zmnožování moci. Jeho legitimizací by ve sféře sociální spravedlnosti stejně jako ve sféře vědecké pravdy mělo být to, že přispívá k optimální účinnosti systému, k výkonnosti. Aplikace tohoto pravidla na všechny naše hry se neobejde bez jistého teroru, prosazujícího se nenápadně, nebo tvrdě: Buďte operativní, to znamená ve shodě s těmito měřítky, nebo zmizte.

Tato logika maximální výkonnosti je bezpochyby po mnoha stránkách nekonzistentní, zejména pokud jde o rozpornost ve sféře socioekonomické: chce zároveň méně práce (aby se snížily výrobní náklady) i více práce (aby se snížila sociální zátěž představovaná neaktivní populací). Ale nevěřičnost je nyní už taková, že se neočekává žádné spásné východisko z těchto rozporů, tak jako je očekával Marx.

Postmoderní situaci je nicméně cizí pocit deziluze stejně jako slepá pozitivita legitimizace. V čem může spočívat legitimnost po zániku metanarativních příběhů? Kritérium výkonnosti je kritériem technologickým, neplatí pro posuzování toho, co je pravdivé a co je spravedlivé. Konsensus, k němuž se dospěje diskusí, jak soudí Habermas? Tento konsensus znásilňuje heterogenost řečo-

vých her. A k invenci nového dochází vždy uprostřed názorové různosti. Postmoderní vědění není pouze nástrojem moci. Zjemňuje naši vnímavost pro různosti a stupňuje naši schopnost snášet nesouměřitelné. Svoji rozumnost nenachází v homologii expertů, nýbrž v paralogii vynalézajících.

Otázka, před níž jsme postaveni, je tato: může mít legitimizace společenských vazeb, může mít spravedlivá společnost za základ obdobný paradox jako vědecká aktivita? V čem by spočíval?

Následující text je spiskem příležitostným. Je to Zpráva o vědění v nejvyvinutějších společnostech, která byla předložena univerzitní radě při québecké vládě na žádost jejího předsedy. Ten dal laskavě souhlas k jejímu publikování ve Francii: budiž mu za to poděkováno.

Faktem je nicméně, že zpravodajem je filosof, nikoli vědecký odborník. Odborník ví, co ví a co neví, filosof nikoli. Jeden vyvozuje závěry, druhý klade otázky, jsou to dvě různé řečové hry. Zde jsou navzájem smíšeny, takže ani jedna, ani druhá se nereali-
zuje plně.

Filosof se alespoň může utěšit myšlenkou, že formální a pragmatická analýza určitých legitimizačních diskursů, filosofických i eticko-politických, která je předpokládaným základem této Zprávy, vznikne dodatečně. Zpráva bude takto jakýmsi úvodním krokem k ní, vycházejícím z přístupu trochu sociologizujícího, který tuto analýzu zužuje, ale vymezuje její místo.

Dedikujeme tuto zprávu, takovou, jaká je, Polytechnickému ústavu pro filosofii univerzity v Paříži VIII (Vincennes) ve chvíli tak typicky postmoderní, kdy je možné, že tato univerzita zanikne a tento ústav se zrodí.

1. POLE ZKOUMÁNÍ: VĚDĚNÍ V INFORMATIZOVANÝCH SPOLEČNOSTECH

Naší pracovní hypotézou je, že vědění mění svůj statut současně s tím, jak společnosti vstupují do takzvaného postindustriálního věku a kultury do takzvaného věku postmoderního.¹ Tento přechod započal přinejmenším koncem padesátých let, který v Evropě představuje konec období její rekonstrukce. Probíhá v jednotlivých zemích rychleji nebo pomaleji, a uvnitř těchto zemí rychleji nebo pomaleji v různých odvětvích činnosti: odtud obecná dyschronie, která celkový přehled nijak neusnadňuje.² Část popisů má nevyhnutelně jen hypotetickou povahu. A jak známo, je neprozřetelné přiznávat futurologii nadměrný kredit.³

Spíš než abychom se pokoušeli o přehled, který nemůže být úplný, vyjdeme z charakteristiky, která bezprostředně určuje předmět našeho zkoumání. Vědecké vědění je jistým druhem diskursu. Nuže lze říci, že v posledních čtyřiceti letech se výzkumem řeči zabývají takzvané špičkové vědy a techniky: fonologie a lingvistické teorie,⁴ problémy komunikace a kybernetika,⁵ moderní algebry a informatika,⁶ počítače a jejich jazyky,⁷ problémy překladů různých jazyků a zkoumání kompatibilit mezi strojovými jazyky,⁸ problémy ukládání v paměti a databanky,⁹ telematika a konstruování „inteligentních“ terminálů,¹⁰ paradoxologie¹¹ – toto všechno jsou evidentní svědectví, a tento výčet není přitom nijak vyčerpávající.

Dopad těchto technologických proměn na vědění musí být, zdá se, značný. Vědění je nebo bude jimi ovlivněno ve svých dvou základních funkcích, kterými jsou výzkum a předávání znalostí. Pokud jde o první z nich, příklad přístupný laikovi tu skýtá genetik, která vděčí za své teoretické paradigma kybernetice. Existují stovky dalších příkladů. Pokud jde o druhou funkci, je známo, jak se tím, že se přístroje normalizují, miniaturizují a široce uplatňují

v obchodní síti, pozměňují už dnes operace získávání, třídění a používání i zžitkovávání znalostí.¹² Lze rozumně odhadovat, že zmnohonásobení informačních aparátů ovlivňuje a bude ovlivňovat cirkulaci znalostí v stejné míře, v jaké ji ovlivnila nejprve cirkulace lidí (dopravní prostředky) a později cirkulace zvuků a obrazů (sdělovací prostředky).¹³

Při této obecné proměně nezůstává povaha vědění nedotčena. Přejít do nových kanálů a stát se operativní může poznatek jen tehdy, jestliže může být převeden v informační kvanta.¹⁴ Lze z toho tedy vyvodit předpověď, že všechno, co v konstituovaném vědění není takto přeložitelné, bude opuštěno a že orientace nových výzkumů se podřídí podmínce přeložitelnosti eventuálních výsledků do strojového jazyka. „Výrobci“ vědění zrovna tak jako jeho uživatelé musí a budou muset mít prostředky umožňující přeložit do těchto jazyků to, co se jedni snaží vynalézt a druhí dovědět. Výzkumy týkající se těchto strojů na překládání už dost pokročily.¹⁵ S hegemonií informatiky se prosazuje i určitá logika, a tedy soubor předpisů týkajících se výpovědí přijímaných jako výpovědi, jež mají povahu „vědění“.

Takto se lze nadít značného zvětšování vědění ve vztahu k „vědoucímu“, ať už ten v procesu poznávání zaujímá kteroukoli pozici. Někdejší princip, podle kterého vědění je neodlučitelné od výchovy (Bildung) ducha, a dokonce i od výchovy osobnosti, se stává a bude se stále víc stávat přežitkem. Vztah dodavatelů a uživatelů poznání k poznání samotnému má a bude mít tendenci vzít na sebe formu vztahu, jaký mají k různému zboží jeho výrobci a spotřebitelé, to znamená formu směnné hodnoty. Vědění je a bude produkováno proto, aby bylo prodáváno, a je a bude konzumováno proto, aby bylo zhodnoceno v další produkci: v obou případech proto, aby bylo směňováno. Přestává být samo sobě vlastním účelem, ztrácí svoji „užitnou hodnotu“.¹⁶

Je známo, že se v posledních desetiletích stalo základní výrobní silou,¹⁷ což už znatelně pozměnilo složení aktivní populace v nejvyvinutějších zemích¹⁸ a představuje hlavní brzdu pro země rozvojové. V postindustriálním a postmoderním věku si věda zachová a bezpochyby ještě dále posílí svůj význam v souboru výrobních kapacit moderních států. Tato situace je dokonce jedním z důvodů, proč si lze myslet, že rozdíl oproti rozvojovým zemím nepřestane v budoucnosti dále vzrůstat.¹⁹

Nesmíme však pro tento aspekt zapomínat na aspekt další, který ho doplňuje. Ve formě informačního zboží nepostradatelného pro stupňování výrobní kapacity vědění je už a bude nadále podstatným a možná nejvýznamnějším momentem ve světovém soupeření o moc. Tak jako moderní státy bojovaly mezi sebou o vládu nad jednotlivými územími a pak o vládu nad disponováním surovinami a lacinou pracovní silou, tak je myslitelné, že budou v budoucnosti spolu bojovat o vládu nad informacemi. Takto se otevírá nové pole pro průmyslové a obchodní strategie i pro strategie vojenské a politické.²⁰

Perspektiva, která se takto odhaluje, není nicméně tak jednoduchá, jak jsme právě řekli. Nebude totiž možné, aby merkantilizace vědění nenarušila privilegium, které moderní státy měly a stále ještě mají, pokud jde o produkci a šíření poznatků. Představa, že tyto poznatky jsou věcí onoho „mozku“ či „ducha“ společnosti, kterým je stát, se bude stávat něčím překonaným v té míře, v jaké bude slít opačný princip, podle kterého společnost existuje a progresivně se rozvíjí jen tehdy, jestliže zprávy, které v ní cirkulují, jsou bohaté na informace a snadno dekódovatelné. Pro ideologii komunikační „průhlednosti“, která jde ruku v ruce s komercializací vědění, se stát začne jevit jako faktor neprůhlednosti a „šumu“. Právě z tohoto úhlu může vystoupit s novou ostrostí problém vztahů mezi instancemi ekonomickými a instancemi státními.

Už v předchozích desetiletích byly ekonomické instance s to ohrožit stabilitu instancí státních díky novým formám oběhu kapitálů, kterým se dostalo druhového označení nadnárodní podniky. Tyto formy předpokládají, že rozhodování týkající se investic se alespoň zčásti vymyká z kontroly moderních států.²¹ S rozvojem informační a telematické technologie se tato otázka může stát ještě ožehavější. Připusťme například, že firmě, jako je IBM, se dostane souhlasu, aby okupovala určitý pás orbitální sféry Země, kde bude moci umístit komunikační družice a/nebo databanky. Kdo k nim bude mít přístup? Kdo stanoví, které kanály a která data budou nepřístupné? Bude to stát? Anebo bude stát jen jedním uživatelem mezi jinými? Takto vyvstávají nové právní problémy a skrze ně otázka: Kdo bude tím, kdo ví?

Proměna povahy vědění může tedy mít na stávající veřejné moci takový zpětný účinek, že je přiměje k revizi jejich právních

i faktických vztahů k velkým podnikům a obecněji k občanské společnosti. Znovuotevření světového trhu, obnovení velmi intenzivního ekonomického soupeření, konec výhradní hegemonie amerického kapitalismu, úpadek socialistické alternativy, pravděpodobné otevření čínského trhu výměnám se zahraničím a hodně dalších faktorů začaly už nyní na konci sedmdesátých let připravovat státy na vážnou revizi role, jakou si navykly hrát od třicátých let a která spočívala v ochraně a usměrňování, ba dokonce plánování investic.²² V tomto kontextu mohou nové technologie tím, že činí údaje užitečné pro rozhodování (tedy prostředky kontroly) ještě mobilnějšími a vystavenými pirátskému zneužití, naléhavost takového přezkoumání jedině zvýšit.

Lze si představit, že místo aby byly šířeny kvůli své „výchovné“ hodnotě nebo kvůli svému významu politickému (administrativnímu, diplomatickému, vojenskému), poznatky budou uváděny v oběh v stejných sítích jako peníze, a že protikladem pro ně podstatným přestane být protiklad vědění-nevědění a bude vystřídán tak jako u peněz protikladem mezi poznatky sloužícími k platbě a poznatky investičními, to znamená: poznatky vyměňované v rámci udržování každodenního života (obnovování pracovní síly, udržování se naživu) versus poznatkové úvěry sloužící optimalizaci výkonů, kterých dosáhne určitý program.

V tomto případě by tomu bylo s průhledností stejně jako s liberalismem. Ten nijak nebrání tomu, aby v toku peněz jedna část sloužila k rozhodování, zatímco druhá je dobrá jen k vyrovnání pohledávek. Lze si podobně představit tok poznatků téže povahy a procházejících stejnými kanály, z nichž však jedny budou vyhrazeny pro „rozhodovatele“, kdežto druhé budou sloužit k splácení permanentního dluhu každého jednotlivce vůči společenským vazbám.

2. PROBLÉM: LEGITIMIZACE

Taková je tedy pracovní hypotéza, která určuje pole, v němž hodláme položit otázku, jaký je statut vědění. Tento scénář, příbuzný onomu scénáři, který je prezentován pod označením „informatizace společnosti“, i když je koncipován v zcela jiném duchu, si nečiní nárok na originálnost, ba dokonce ani na pravdivost. To, co se vyžaduje od pracovní hypotézy, to je velká rozlišovací schopnost. Scénář informatizace nejvyvinutějších společností dovoluje ukázat v plném světle, i za cenu eventuálního přehnaného zvětšení, určité aspekty proměny vědění a jejích účinků na veřejnou moc a na občanské instituce, účinků, které by při jiné perspektivě zůstaly málo zřetelné. Nemá mu tedy být přisuzována prognostická hodnota ve vztahu ke skutečnosti, nýbrž strategická hodnota ve vztahu k položené otázce.

Jeho věrohodnost je nicméně značná, a v tomto smyslu volba této hypotézy není náhodná. Jeho popis byl už odborníky široce rozpracován²³ a usměřňuje už určitá rozhodnutí veřejných administrativních instancí i podniků, kterých se věc týká nejbezprostředněji, jako jsou podniky spravující telekomunikace. Spadá tedy už zčásti do sféry pozorovatelných skutečností. A konečně, alespoň pokud vyloučíme případ stagnace nebo všeobecné recese, která by byla vyvolána například trvalou absencí nějakého řešení světového problému energie, tento scénář má dobré vyhlídky, že se prosadí: neboť nelze vidět, jakým jiným směrem by se mohly začít orientovat současné technologie, aby tím byla dána nějaká alternativa k informatizaci společnosti.

Tím je řečeno zároveň, že jde o hypotézu banální. Je však banální jen potud, že neuvádí v pochybnost obecné paradigma pokroku věd a technik, kterému odpovídá, jak se zdá, zcela přirozeně i ekonomický růst a rozvoj sociopolitické moci. Bere se jako

samozejmé, že vědecké a technické vědění se hromadí, diskutuje se nanejvýš o formě této akumulace, kterou si jedni představují jako pravidelnou, stálou a jednotnou, a druzí jako periodickou, diskontinuítní a konfliktní.²⁴

Tyto evidence klamou. Především, vědecké vědění nepředstavuje vědění veškeré, bylo vždy něčím navíc, něčím, co je v soutěži a v konfliktu s jiným druhem vědění, které pro zjednodušení označíme jako vědění narativní a které bude charakterizováno později. To neznamená, že toto druhé vědění by nad ním mohlo zvítězit, ale model tohoto vědění je spjat s představami vnitřní rovnováhy a konviviality²⁵ a ve srovnání s nimi současné vědecké vědění působí dost chabým dojmem, zvláště jestliže má v míře ještě větší než dříve dojít k jeho exteriorizaci ve vztahu k „vědoucím“ a jestliže se má svým uživatelům ještě víc odcizit. Demoralizace badatelů a vyučujících kádrů, která z toho vyplývá, je tak málo zanedbatelná, že se u těch, kteří se hodlali věnovat těmto povoláním, u studentů, v průběhu šedesátých let naplno projevila ve všech nejvyvinutějších společnostech a dokázala v tomto období znatelně zpomalit výkonnost laboratoří a univerzit, které nemohly být uchráněny jejího nakažlivého účinku.²⁶ Není a nemohla být řeč o tom, že by se od ní bylo možno nadít nějaké revoluce, jak se často soudilo, ať už tato revoluce byla předmětem nadějí nebo obav; běh věcí v postindustriální civilizaci se tím nezmění ze dne na den. Ale je nemožné nebrat v úvahu tuto hlavní složku, pochybnost vědců, když jde o to, rozhodnout současný a budoucí statut vědeckého vědění.

A to tím spíš, že ta se za druhé kříží s oním základním problémem, kterým je problém legitimizace. Pojímáme tu toto slovo v širším smyslu, než jaký mu v úvahách o otázce autority dávají současní teoretikové němečtí.²⁷ Uvažujeme třeba občanský zákon; zní: taková a taková kategorie občanů musí jednat tím a tím způsobem. Legitimizace, to je proces, kterým zákonodárce nabývá oprávnění vyhlásit tento zákon jako normu. A uvažujeme vědeckou výpověď; ta podléhá pravidlu: určitá výpověď musí splňovat takový a takový soubor podmínek, aby byla akceptována jako vědecká. Tady je legitimizace proces, kterým „zákonodárce“ posuzující vědecký diskurs nabývá oprávnění předepsat zmíněné podmínky, požadované k tomu, aby určitá výpověď byla součástí tohoto diskursu a mohla být brána v úvahu vědeckým společenstvím (obec-

ně vzato, podmínky vnitřní konsistence a experimentální verifikace).

Toto srovnání se může zdát násilné. Uvidíme, že takovým není. Počínaje už Platónem, otázka legitimizace vědy je nerozlučitelně spjata s otázkou legitimizace zákonodárce. V této perspektivě právo rozhodnout o tom, co je pravdivé, není nezávislé na právu rozhodovat o tom, co je spravedlivé, i když výpovědi podléhající té a oné autoritě jsou rozdílné povahy. To proto, že mezi řečovým druhem, který se označuje jako věda, a oním druhým, který se označuje jako etika a politika, je vzájemné sepětí: ten i onen vychází z téže perspektivy, nebo chcete-li, ze stejné „volby“, a tato volba má jméno Západ.

Když zkoumáme současný statut vědeckého vědění, lze konstatovat, že i když se toto vědění jeví víc než kdy dřív podřízené mocenským instancím a i když se vznikem nových technologií vyvstává dokonce riziko, že by se mohlo stát jedním z hlavních objektů jejich konfliktů, otázka dvojí legitimizace nejenže nezaniká, ale je nevyhnutelně s to vystoupit naopak jen s tím větší výostřeností. Neboť se takto klade ve své nejuplněnější formě, ve formě zpětné podmíněnosti, která ukazuje, že vědění a moc jsou dvě stránky téže otázky: kdo rozhoduje, co je vědění, a kdo ví, jaká rozhodnutí se patří činit? Otázka vědění ve věku informatiky je víc než kdy dřív otázkou vlády.

3. METODA: ŘEČOVÉ HRY

Z toho, co bylo právě řečeno, mohl čtenář už postřehnout, že pro analýzu tohoto problému v rámci, který jsme si stanovili, jsme zvolili už určitý metodický postup: totiž položil důraz na řečové fakty, a u těchto faktů na jejich pragmatický aspekt.²⁸ Pro usnadnění další četby bude užitečné naznačit alespoň stručně, co pod tímto termínem rozumíme.

Denotativní výpověď²⁹ jako třeba: *Univerzita je chorá*, pronesená v rámci nějakého rozhovoru nebo debaty, určuje specifickým způsobem pozici svého adresanta (toho, kdo výpověď činí), svého adresáta (toho, kdo je jejím příjemcem) a svého referens (toho, čeho se výpověď týká): adresant je situován a prezentován touto výpovědí v pozici „vedoucího“ (ví, jak tomu s univerzitou je), adresát se dostává do pozice toho, kdo má dát nebo odepřít svůj souhlas, a referens je rovněž pojímáno způsobem, který je vlastní denotativním výpovědím, jako něco, co vyžaduje, aby bylo správně identifikováno a vyjádřeno v příslušné výpovědi.

Jestliže obrátíme pozornost na prohlášení jako: *Univerzita zahajuje svoji činnost*, pronesené děkanem nebo rektorem při každoročním zahájení univerzitní výuky, vidíme, že předchozí specifikace odpadají. Je samozřejmě třeba, aby výpovědi bylo porozuměno, ale to je obecná podmínka komunikace, která nedovoluje rozlišit navzájem výpovědi nebo jejich specifické účinky. Druhá výpověď, označovaná jako performativní³⁰ má tu zvláštní vlastnost, že její účinek na referens spadá vjedno s jejím vyslovením: univerzita zahajuje svoji činnost v důsledku toho, že je to o ní za takovýchto podmínek prohlášeno. Není to tedy předmětem diskuse nebo verifikace ze strany adresáta, který je naopak bezprostředně situován do takto vytvořeného nového kontextu. Pokud jde o adresanta, ten musí být vybaven autoritou dovolující, aby tuto výpověď

pronesl; ale tuto podmínku lze popsat i obráceně: je děkanem nebo rektorem, to znamená osobou vybavenou autoritou dovolující pronést tento typ výpovědi, jen potud, pokud jejím pronesením dosáhne bezprostředně zmíněného účinku jak na své referens, univerzitu, tak na svého adresáta, profesorský sbor.

Odlíšným případem je případ výpovědi typu: *Dejte univerzitě patřičné prostředky*, které jsou preskripce. Ty mohou být různě modifikovány, jako rozkazy, povely, instrukce, doporučení, žádosti, prosby atd. Jak vidno, adresant je tu situován do autoritativní pozice v širokém slova smyslu (který zahrnuje i autoritu, jakou má hříšník ve vztahu k bohu, jenž o sobě prohlašuje, že je milosrdný), to znamená, že od adresáta očekává vykonání příslušné akce. Souběžnými proměnami procházejí v deskriptivní pragmatice i pozice adresáta a daného referens.³¹

Opět jiný je účín otázky, slibu, literárního popisu, vyprávění atd. Nebudeme věc dále rozvádět. Když Wittgenstein – který přikročil k studiu řeči tak, že začal znovu od nulového bodu – soustřeďuje pozornost na účinky promluv, označuje různé druhy výpovědí, které takto může rozlišit a z nichž některé jsme právě vypočítali, jako řečové hry.³² Tímto termínem vyjadřuje fakt, že každou z těchto různých kategorií výpovědí musí být možno určit pravidly, která specifikují jejich vlastnosti a způsob jejich užití, zrovna tak jako se šachová hra definuje skupinou pravidel, která určují vlastnosti jednotlivých figur, to znamená patřičný způsob jejich přemísťování.

Pokud jde o řečové hry, je na místě přičinit ještě tři poznámky. První se týká toho, že pravidla nemají svoji legitimitu sama v sobě, nýbrž že jsou předmětem výslovné nebo implicitní úmluvy mezi hráči (což ovšem neznamená ještě, že tito hráči je sami vymýšlejí). Druhá poznámka poukazuje na to, že bez pravidel není hra,³³ že i minimální modifikace pravidla povahu hry pozměňuje a že „tah“ nebo výpověď neodpovídající pravidlům nepatří ke hře těmito pravidly definované. Třetí poznámka byla právě naznačena: každá výpověď musí být pojímána jako určitý „tah“ v této hře.

Z této poslední poznámky vyplývá první princip, o který se opírá celá naše metoda: že totiž mluvit znamená zápasit ve smyslu zápasení hráčů a že řečové akty³⁴ patří do sféry obecné agonistiky.³⁵ To neznamená nutně, že se hraje jen proto, aby se zvítě-

zilo. Určitý tah lze udělat pro potěšení z vynalézání: co jiného je v oněch ustavičných pŕtkách, které s jazykem svádí lidová mluva nebo literatura? Neustálé vynalézání obratů, slov a smyslu, které v rovině promluvy utváří právě vývoj jazyka, skýtá velkou radost. Ani toto potěšení není nicméně nezávislé na pocitu úspěchu vydobytého aspoň na jednom protivníkovi, který je však protivníkem zvlášť odolným, totiž na ustáleném jazyku, na konotaci.³⁶

Tato idea řečové agonistiky nesmí zakrýt druhý princip, který je jejím doplňkem a který orientuje naši analýzu: že totiž společenská vazba, tak jak je přístupna pozorování, je utvářena řečovými „tahy“. Objasněním tohoto tvrzení se dostaneme k jádru našeho tématu.

4. POVAHA SPOLEČENSKÉ VAZBY: MODERNÍ ALTERNATIVA

Jestliže hodláme pojednávat o vědění v současné nejvyvinutější společnosti, předběžnou otázkou je rozhodnutí o tom, jakou metodu zvolíme pro její teoretické vyobrazení. Když věci krajní měrou zjednodušíme, můžeme říci, že alespoň v posledním půlstoletí toto schematické vystižení vycházelo v podstatě ze dvou modelů: společnost tvořící funkční celek, nebo společnost duálně rozdělená. První model lze ilustrovat jménem Talcotta Parsonse (alespoň Parsonse poválečného) a jeho školy, příkladem druhého je směr marxistický (všechny školy, které ho utvářejí, přejímají přes všechny své vzájemné rozdíly principy třídního boje a dialektiku jako dualitu působící uvnitř společenské jednoty).³⁷

Toto metodologické rozštěpení, které určuje dvojí hlavní typ diskursu o společnosti, má svůj původ v XIX. století. Představa, že společnost tvoří organický celek, protože jinak by přestávala být společností (a sociologie by pak už neměla žádný objekt studia), ovládala myšlení zakladatelů francouzské školy; vyhraňuje se ve funkcionalismu; a jiné podoby pak nabývá, když v padesátých letech Parsons pojímá společnost jako samoregulační systém. Teoretickým, ba přímo materiálním modelem není už živý organismus, příslušný model je převzat nyní z kybernetiky, která pro něj nachází v průběhu a na konci druhé světové války stále čtenější aplikace.

U Parsonse je systémový princip, lze-li se tak vyjádřit, ještě optimistický: odpovídá stabilizaci ekonomik založených na vzrůstu a společnosti nadbytku pod heslem umírněného *welfare state*.³⁸ U dnešních německých teoretiků je *Systemtheorie* technokratická, ba přímo cynická, ne-li zoufalá: harmonie mezi potřebami a nadějami jednotlivců nebo skupin a funkcemi, které zajišťuje systém, je už jen vedlejší složkou jeho fungování; opravdovým účelem systé-

mu, tím, k čemu sám sebe programuje jako jakýsi inteligentní stroj, je optimalizace celkového vztahu mezi jeho inputy a outputy, to znamená jeho performativita. Dokonce i když se jeho pravidla mění a když dochází k inovacím, dokonce i když jeho dysfunkce, jako jsou stávky nebo krize nebo nezaměstnanost nebo politické revoluce, mohou vzbuzovat víru v nějakou alternativu a vyvolávat naděje, běží vždy jen o vnitřní přeorganizování a výsledkem může být jen zlepšení „života“ systému, neboť jedinou alternativou k tomuto zdokonalování performancí je entropie, to znamená úpadek.³⁹

I tady, aniž bychom upadali do prostoduchosti sociologické interpretace společenské teorie, je těžké nevidět alespoň určitou paralelu mezi touto „tvrdou“ technokratickou verzí společnosti a asketickým úsilím, které se požaduje, třeba i pod jménem „zdokonaleného liberalismu“, od nejvyvinutějších průmyslových společností, aby zvýšily svoje konkurenční schopnosti (a tedy optimalizovaly svoji „racionalitu“) v kontextu obnovené světové ekonomické války od počátku šedesátých let.

Přes nesmírný posun, který vede od myšlení takového Comta k myšlení takového Luhmanna, lze v pozadí vyušit tutéž ideu sociálna: že totiž společnost je sjednocenou totalitou, „jediným celkem“. Což Parsons jasně formuluje: „Nejpodstatnější podmínkou pro to, aby dynamická analýza byla dobrá, je, že každý problém v ní musí být ustavičně a systematicky pojímán ve vztahu k stavu systému chápaného jako celek (...). Určitý proces nebo určitý soubor podmínek buďto „přispívá“ k uchování (nebo k rozvoji) systému, anebo je „dysfunkční“, poněvadž ohrožuje integritu a účinnost systému.“⁴⁰ Nuže, tato představa je rovněž představou „technokratů“.⁴¹ Odtud její věrohodnost; protože má prostředky měnit se ve skutečnost, má i prostředky produkovat pro sebe důkazy. To je právě to, co Horkheimer označoval jako „paranoiu“ rozumu.⁴²

Realismus systémové autoregulace a dokonale uzavřený kruh faktů a interpretací lze ovšem posuzovat jako paranoický jen pod podmínkou, že disponujeme nebo se domníváme, že disponujeme určitým pozorovacím stanovištěm, které se zásadně vymyká jejich přitažlivému vlivu. Taková je právě funkce principu třídního boje v oné teorii společnosti, která má svůj počátek u Marxe.

Jestliže „tradiční“ teorie je napořád ohrožována možností, že bude vtělena do programace společenského celku jako prostý ná-

stroj optimalizace jeho výkonů, je tomu tak proto, že její touha po jednotné a totalizující pravdě vyhovuje jednotné a totalizující praxi těch, kdo systém řídí. „Kritická“ teorie,⁴³ protože je založena na principiálním dualismu a nedůvěřuje syntézám a směřujícím koncepcím, má být s to tomuto osudu uniknout.

To, čím se orientuje marxismus, je tedy jiný model společnosti (a jiná představa o funkci vědění, které v ní může vznikat a kterého je možno o ní nabýt). Tento model se rodí uprostřed zápasů, které provázejí šíření kapitalismu v tradičních občanských společnostech. Jejich peripetie, které zahrnují sociální, politickou a ideologickou historii doby delší než století, tu není možno sledovat. Omezíme se na to, že připomeneme jejich bilanci, jak ji lze dnes vidět, neboť jejich osud je dobře znám: v zemích řízených v duchu liberalismu nebo modernizovaného liberalismu se tyto zápasy a jejich orgány přeměnily v regulátory systému; v komunistických zemích dochází pod jménem marxismu samotného k návratu totalizujícího modelu a jeho totalitárních důsledků, přičemž zmíněné zápasy jsou prostě zbaveny práva na existenci.⁴⁴ A všude je kritika politické ekonomie (to byl podtitul Marxova *Kapitálu*) a kritika odcizené společnosti, která byla jejím logickým doplňkem, tím či oním způsobem zužitkována jako určitý prvek v programování systému.⁴⁵

Kritický model se zajisté udržel a byl se zřetelem na tento proces důmyslněji propracováván v menšinových seskupeních, jako byla frankfurtská škola či skupina *Socialismus nebo barbarství*.⁴⁶ Ale nelze zakrývat, že když společenský základ onoho principu rozdělení, třídní boj, postupně slábl, takže ztratil nakonec jakoukoli radikálnost, tento model byl posléze vystaven nebezpečí, že ztratí svoji teoretickou bázi a že se zredukuje už jen na jakousi „utopii“, na jakousi „naději“,⁴⁷ na pouhý formální protest vznesený ve jménu člověka, nebo rozumu, nebo tvořivé schopnosti, anebo ve jménu určité sociální kategorie, na kterou byla in extrémis přenesena teď už nepravděpodobná funkce kritického subjektu, jako byl třetí svět nebo studující mládež.⁴⁸

Tato schematická (či obrysová) evokace neměla jinou funkci než upřesnit problematiku, v jejímž rámci hodláme probírat otázku vědění v pokročilých industriálních společnostech. Neboť není možno poznat, jak je tomu s vědění, tj. na jaké problémy dnes jeho rozvoj a šíření naráží, nevíme-li nic o společnosti, v níž má

své místo. A dovědět se něco o této společnosti znamená dnes víc než kdy jindy zvolit především způsob, jak jí klást otázky, neboť ten je zároveň způsobem, jak od ní získat určité odpovědi. Stanovit, že hlavní rolí vědění je být nepostradatelným prvkem fungování společnosti, a zaujímat k němu v důsledku toho příslušné postoje, je možné jedině, když bylo rozhodnuto, že tato společnost je jakýmsi velkým strojem.⁴⁹

Naopak zase počítat s jeho kritickou funkcí a hledět orientovat jeho vývoj a šíření v tomto směru je možné jenom tehdy, jestliže bylo rozhodnuto, že tato společnost netvoří integrovaný celek a že v ní zůstává živý určitý princip opozice.⁵⁰ Alternativa se zdá být jasná, vnitřní homogenost, anebo vnitřní dualita společenské sféry, funkcionalismus, anebo kriticismus vědění, ale rozhodnutí se tu zdá být nesnadné nebo závislé jen na libovůli.

Nasnadě je pokusení vyhnout se tomu tím, že se bude rozlišovat dvojí druh vědění, vědění pozitivistické, které snadno nachází aplikaci v technikách týkajících se lidí a materiálů a které je takto s to stát se produktivní silou pro systém nepostradatelnou, a vědění kritické nebo reflexivní nebo hermeneutické, které klade přímo nebo nepřímo otázky týkající se hodnot nebo cílů a zne-možňuje takto jakékoli „vřazení“.⁵¹

5. POVAHA SPOLEČENSKÉ VAZBY: POSTMODERNÍ PERSPEKTIVA

Toto řešení ve formě protikladu neakceptujeme. Naší tezí je, že alternativa, kterou se pokouší vyřešit, ale kterou ve skutečnosti jenom reprodukuje, přestala platit pro společnosti, které nás tu zajímají, a že patří sama pořád ještě k onomu myšlení v protikladech, které nijak neodpovídá nejživotnějším formám postmoderního vědění. Nový ekonomický rozvoj v současné fázi kapitalismu, podpořený změnou technik a technologií, jde, jak jsme řekli, ruku v ruce s určitou proměnou funkce států: na základě tohoto syndromu se utváří jistý obraz společnosti, který nutí k vážné revizi oněch přístupů, které byly prezentovány jako alternativní. Řekněme stručně jen tolik, že regulační, a tedy i reprodukční funkce jsou a budou stále více odnímány úředníkům a svěřovány automatům. Hlavní věcí začíná být a bude disponování informacemi, které tyto automaty budou muset mít v paměti, aby se dospělo k správným rozhodnutím. Disponování informacemi je a bude záležitostí odborníků všeho druhu. Vládnoucí třída je a bude třídou těch, kdo rozhodují. Netvoří ji už tradiční politická třída, nýbrž různorodá vrstva skládající se z ředitelů podniků, vysokých státních úředníků a představitelů velkých profesionálních, odborových, politických a konfesionálních organizací.⁵²

Novinkou je, že v tomto kontextu někdejší póly gravitace vytvářené jednotlivými státy, stranami, profesemi, institucemi a historickými tradicemi ztrácejí na přitažlivosti. A nezdá se, že by měly být něčím nahrazeny, alespoň ne v té rovině, která je jim vlastní. Trikontinentální komise není populárním gravitačním pólem. „Identifikace“ se slavnými jmény, s hrdiny současné historie se stávají nesnadnějšími.⁵³ Zasněžit se „dohánění Německa“, jak to francouzský prezident, zdá se, navrhuje svým spoluobčanům za životní cíl, není něčím, co by dokázalo naplňovat lidi nadšením. Také nejde

ani doopravdy o životní cíl. O ten se musí každý postarat sám. Každý jednotlivec je odkázán na své vlastní já.* A každý ví, že toto *vlastní já* mnoho neznamená.⁵⁴

Z onoho rozkladu velkých Příběhů, jak ho v dalším analyzujeme, plyne to, co někteří analytici pojímají jako uvolnění společenské vazby a přechod společenských kolektivů do stavu masy složené z individuálních atomů podléhajících jakémusi absurdnímu Brownovu pohybu.⁵⁵ Tak tomu rozhodně není, jde podle našeho názoru o pohled zamlžený rajskou představou ztracené „organické“ společnosti.

Vlastní já mnoho neznamená, ale není něčím izolovaným, je vřazeno do předíva vztahů, které je složitější a pohyblivější než kdy dřív. Je vždycky, ať jde o mladého nebo starého, o muže nebo ženu, o bohatého nebo chudého, situováno v určitých „uzlech“ komunikačních obvodů, byť i jakkoli drobných.⁵⁶ Řekněme raději: situováno na místech, kterými procházejí sdělení různé povahy. A i když jde o člověka v nejnevýhodnější sociální situaci, není nikdy zcela bez možnosti vlivu na tato sdělení, která jím procházejí a určují tak jeho pozici, ať už jako adresanta, nebo jako adresáta, či jako referens. Neboť jeho přemístění ve vztahu k těmto efektům řečových her (čtenář pochopil, že o ně tu běží) je tolerováno přinejmenším v jistých mezích (a tyto meze jsou navíc málo určité), a je dokonce podněcováno regulačními procesy a zejména oněmi mechanismy přeorganizování, kterými je systém vybaven, aby zlepšoval svoji výkonnost. Lze dokonce říci, že system může a musí takovéto přemístění povzbuzovat, protože musí bojovat proti své vlastní entropii a protože inovace odpovídající neočekávanému „tahu“ a příslušnému přemístění určitého partnera nebo určité skupiny partnerů, které z něj vyplývá, může systému přinést onen přídavek performativity, jež nepřestává vyžadovat a konzumovat.⁵⁷

Nyní už lze pochopit, jaká perspektiva nás vedla k tomu, že jsme za obecnou metodu přístupu zvolili metodu řečových her. Netvrdíme, že *každý* společenský vztah je tohoto typu, to tu pone-

* Výrazem „vlastní já“ tu překládáme francouzský výraz „soi“ – řešení, které se nám zdá v daném kontextu nejvhodnější; pokládáme však za nutné na ně upozornit, aby nedošlo k nedorozuměním při konfrontaci s jinými kontexty. (Pozn. překl.)

cháme jako otevřenou otázku; ale k tomu, aby se uznalo, že řečové hry představují na jedné straně onen minimální vztah, bez něhož nemůže být společností, není zapotřebí uchylovat se k nějaké robinzonádě: lidské dítě je už před narozením, třeba i jen jménem, které se mu dá, situováno jako referens příběhu, který vypráví jeho okolí⁵⁸ a ve vztahu k němuž bude později zaujímat měnící se pozice. Anebo ještě jednodušeji: otázka společenské vazby je jakožto otázka určitou řečovou hrou, řečovou hrou tázání, která bezprostředně určuje pozici toho, kdo ji klade, toho, komu je adresována, a onoho referens, kterého se otázka týká: takto je tato otázka právě už společenskou vazbou.

Na druhé straně ve společnosti, kde se role komunikační složky stává každým dnem evidentnější, zároveň jako realita i jako problém⁵⁹, je jisté, že řečový aspekt nabývá nového významu a že by bylo povrchní redukovat tento význam na tradiční alternativu manipulátorské promluvy či jednostranného předávání sdělení na jedné straně, nebo svobodného vyjádření či dialogu na straně druhé.

Pár slov k tomuto poslednímu bodu. Kdyby se problém formuloval prostě jen v termínech teorie komunikace, zapomnělo by se na dvě věci: sdělení mají zcela rozdílné formy a účinky podle toho, jestli jsou například denotativní, preskriptivní, hodnotící, performativní atd. Je jisté, že jejich působení nespočívá jen v přenosu informace. Redukovat je na tuto funkci by znamenalo přijmout určitou perspektivu, která nepatřičně privileguje hledisko systému a to, co je pouze v jeho zájmu. Neboť na informaci je založeno fungování kybernetického stroje, ale cíle, které mu byly dány při jeho programování, například maximalizace jeho výkonů, závisí na preskriptivních a hodnotících výpovědích, které v průběhu fungování korigovat nebude. Ale jak může být zaručeno, že maximalizace výkonů představuje pro společenský systém vždy nejlepší cíl? Ve vztahu k oněm výpovědím, a zejména ve vztahu k této otázce jsou „atomy“, které tvoří hmotu tohoto systému, v každém případě kompetentní.

A na druhé straně teorie informace ve své triviální kybernetické verzi ponechává stranou určitý rozhodující aspekt, jehož význam jsme už zdůraznili, aspekt agonistický. Atomy jsou situovány na křížovatkách pragmatických vztahů, ale jsou sděleními, která jimi procházejí, také přemísťovány, jsou v neustálém pohybu.

U každého řečového partnera dochází při „tazích“, které se ho týkají, k určitému „přemístění“, k určité změně, ať už jakéhokoli druhu, a tyto změny prodělává nejen jako adresát a referens, nýbrž také jako adresant. Jednotlivé „tahy“ nemohou nevyvolávat určité „protitahy“; nuže, každý ze zkušenosti ví, že takovéto protitahy nejsou „dobré“, jestliže jsou pouze reaktivní. Neboť v tom případě představují jen účinky naprogramované v protivníkově strategii, realizují tuto strategii, a jejich zaměření je právě protichůdné eventuální změně ve vzájemném poměru sil. Proto je důležité, aby člověk hleděl toto přemístění ještě zvětšit, a dokonce změnit jeho směr, aby tak udělal „tah“ (novou výpověď), který bude neočekávaný.

K tomu, aby společenské vztahy, jak se uplatňují v nejrůznějších rovinách, mohly být chápány tímto způsobem, je zapotřebí nejen teorie komunikace, nýbrž i teorie her, která zahrnuje mezi své předpoklady také agonistiku. A tady lze už vytušit, že požadovaný nový přístup nepředstavuje v tomto kontextu pouhou „inovaci“. Podklady pro něj se najdou u řady sociologů současné generace,⁶⁰ nemluvě o lingvistech nebo o těch, kdo se zabývají filosofií řeči.

Tato „atomizace“ sociální, chápaného jako pružné sítě řečových her, se může zdát hodně vzdálená moderní skutečnosti, která bývá popisována spíš jako něco, co je blokováno byrokratickou artrózou.⁶¹ Bude poukazováno přinejmenším na vliv institucí, které kladou hrám určité meze a limitují tedy vynalézavost partnerů, pokud jde o jednotlivé tahy. Nezdá se nám nicméně, že toto by představovalo nějakou obzvláštní nesnáz.

Při běžné diskursivní praxi, například při diskusi mezi dvěma přáteli, hovořící využívají všeho možného, mění hru od jedné výpovědi k druhé: otázka, prosba, tvrzení, vyprávění se různě střídají, aby byly nasazeny v tomto zápase. Ten není sice bez pravidla,⁶² ale jeho pravidlo dovoluje maximální proměnlivost výpovědí a vybízí k ní.

Nuže, z tohoto hlediska se instituce liší od diskuse vždy tím, že pro výpovědi, které mají být uvnitř ní uznány za přípustné, platí ještě určitá další omezení. Tato omezení působí na síly projevující se v diskursu jako jakési filtry, přerušují v komunikačních sítích jisté možné spoje: jsou věci, které se říkat nesmí. A privilegují určité třídy výpovědí, někdy jedinou takovou třídu, jejíž převaha

charakterizuje právě diskurs dané instituce: jsou věci, které je namístě říkat, a existují způsoby, jak se mají říkat. Tak třeba: rozkazující výpovědi v armádě, prosebné výpovědi v kostelích, denotační výpovědi ve školách, narativní výpovědi ve školách, narativní výpovědi v rodinách, tázací výpovědi ve filosofii, performativní výpovědi v podnicích... Byrokratizace je právě krajním vyústěním této tendence.

Nicméně tato hypotéza, pokud jde o instituce, je pořád ještě příliš „rigidní“: vychází z určitého „zvěčňujícího“ pohledu. Dnes víme, že mez, kterou instituce vytyčuje potencialitám řeči, pokud jde o různé „tahy“, není nikdy pevně stanovena (i v případě, že formálně stanovena je).⁶³ Je spíše sama provizorním výsledkem a objektem řečových strategií rozvíjených uvnitř instituce i mimo ni. Příklady: Má experimentující hra s jazykem (poetika) místo na univerzitě? Je možno vyprávět příběhy v ministerské radě? Vznášet požadavky v kasárnách? Odpovědi jsou jasné: ano, jestliže univerzita zřídí tvůrčí ateliéry; ano, jestliže ministerská rada pracuje s prospektivními scénáři; ano, jestliže představení akceptují diskusi s vojáky. Jinak řečeno: ano, jestliže meze staré instituce se posunou.⁶⁴ Opačně lze říci také, že tyto meze se stabilizují jen v té míře, v jaké přestávají být předmětem zápasu.

V tomto duchu právě je třeba, domníváme se, přistupovat k současným institucím vztahujícím se k věděni.

6. PRAGMATIKA NARATIVNÍHO VĚDĚNÍ

Proti tomu, aby instrumentální koncepce věděni v nejvyvinutějších společnostech byla bez bližšího zkoumání akceptována, jsme v předchozích úvahách (kap. 1) vznesli dvě námítky. Věděni není věda, zvláště ne v její současné formě; a věda sama nejenže nemůže zakrývat problém své legitimacy, ale musí ho naopak položit v celé jeho šíři, jako problém, který je zrovna tak sociopolitický jako epistemologický. Upřesněme nejprve, jaká je povaha „narativního“ věděni; toto zkoumání dovolí porovnáním lépe rozlišit alespoň některé rysy oné formy, jakou na sebe bere vědecké věděni v současné společnosti; pomůže také pochopit, jak se dnes klade otázka jeho legitimacy, a jak nikoli.

Věděni se obecně neredukuje na vědu, ba ani ne na poznání. Poznání by bylo takto souborem výpovědí denotujících nebo popisujících objekty,⁶⁵ s vyloučením všech jiných výpovědí, a dovolujících, aby se o nich prohlásilo, že jsou pravdivé nebo nepravdivé. Věda by pak byla podtřídou poznání. Je rovněž tvořena denotativními výpověďmi, ale vyžadovala by navíc ještě dvě další podmínky jejich akceptability: aby objekty, k nimž se vztahují, byly rekurzivně přístupné, a tedy aby podmínky jejich pozorování byly výslovně stanoveny; a aby bylo možno u každé z těchto výpovědí rozhodnout, jestli patří nebo nepatří k řeči, jakou odborníci uznávají za přiměřenou.⁶⁶

Ale výrazem věděni se zdaleka nerozumí jen soubor denotativních výpovědí, mísí se tu s nimi i představy dovednosti, správného chování, umění naslouchat atd. Jde tedy o kompetenci, která přesahuje stanovení a aplikaci samotného kritéria pravdivosti a jež zahrnuje i stanovení a aplikaci kritérií výkonnosti (technická kvalifikace), spravedlnosti a/nebo štěstí (etická moudrost), zvukové a barevné krásy (auditivní a vizuální vnímavost) atd. Takto

chápano, vědění je tím, co činí někoho schopným pronášet „dobré“ denotativní výpovědi, ale také „dobré“ výpovědi preskriptivní, „dobré“ výpovědi hodnotící... Nespočívá v kompetenci týkající se jednoho určitého druhu výpovědí, například výpovědí kognitivních, s vyloučením ostatních. Dovoluje naopak „dobré“ výkony v souvislosti s různými předměty diskursu: v souvislosti s poznáním, s rozhodováním, hodnocením, přetvářením... Z toho vyplývá jeden z jeho základních rysů: spadá vjedno s široce pojatým „vypěstováním“ různých kompetencí, představuje jednotnou formu ztělesňovanou určitým subjektem a skládající se z různých druhů kompetencí, které ho konstituují.

Jiným charakteristickým rysem, který je třeba zdůraznit, je příbuznost takového vědění se zvyklostmi. Co je to totiž preskriptivní nebo hodnotící výpověď, „dobrý“ výkon ve sféře denotativní nebo technické? Ty i ony jsou posuzovány jako „dobré“ proto, že odpovídají příslušným kritériím (pokud jde o spravedlnost, o krásu, o pravdivost a výkonnost), která platí v prostředí tvořeném diskursivními partnery „vědoucího“. První filosofové⁶⁷ označovali tento způsob legitimizace výpovědí jako obecné mínění. Konsensus, který dovoluje vymezit takovéto vědění a rozlišit toho, kdo ví, od toho, kdo neví (cizinec, dítě), je tím, co tvoří kulturu určitého národa.⁶⁸

Toto krátké připomenutí toho, čím vědění může být jakožto vzdělání a jakožto kultura, se může opřít o etnologické popisy.⁶⁹ Ale i antropologie a literatura zaměřená na společnosti s rychlým tempem vývoje odhalují u nich přetrvávání takovéhoto vědění přinejmenším v některých oblastech.⁷⁰ Sama představa vývoje předpokládá horizont toho, co se nevyvíjí a kde různé kompetence by byly zahrnuty v jednotě určité tradice a nerozpadají se v kvalifikace, které jsou předmětem inovační aktivity, debat a specifického zkoumání. Tato opozice neimplikuje nutně představu jakési bytostné změny, pokud jde o stav vědění u „primitivů“ a „civilizovaných lidí“,⁷¹ je slučitelná s tezí o formální identitě „myšlení přírodních národů“ a myšlení vědeckého,⁷² a dokonce i s tezí, která je s ní zdánlivě v protikladu a která zvykově vědění hodnotí výš než současnou roztržitost na různé kompetence.⁷³

Lze říci, že všichni pozorovatelé, ať už se jakkoli různí scénáře, které předkládají, aby dramatičovali a učinili pochopitelným rozdíl mezi tímto zvykovým stavem vědění a oním stavem, který je vědění

ní vlastní ve věku věd, se shodují v jedné věci, v tom, že při formulaci tradičního vědění převládá forma narativní. Jedni studují tuto formu samu o sobě,⁷⁴ jiní v ní vidí diachronicky aranžované prezentování strukturálních operátorů, jež podle nich představují pravou podstatu onoho vědění, které je tu ve hře,⁷⁵ jiní konečně podávají jeho „ekonomickou“ interpretaci ve freudovském smyslu slova.⁷⁶ Zde stačí soustředit se jen na samotný fakt narativní formy. Vyprávění je veskrze charakteristickou formou tohoto vědění, a to v několikerém smyslu.

Především, tyto lidové historky přímo vyprávějí o tom, co lze označit jako pozitivní nebo negativní formy vzdělání (*Bildungen*), to znamená o úspěších nebo nezdarech, v které vyúsťuje úsilí hrdinů, a tyto úspěchy nebo tyto nezdary buďto dávají příslušnou legitimitu institucím dané společnosti (funkce mýtů), anebo představují pozitivní nebo negativní modely (šťastné nebo nešťastné hrdiny) integrace do existujících institucí (legendy, pohádky). Tyto příběhy dovolují tedy na jedné straně definovat kritéria kompetence, která jsou vlastní společnosti, v níž jsou vyprávěny, a na druhé straně hodnotit díky těmto kritériím výkony, které jsou v ní realizovány nebo které v ní realizovány mohou být.

Za druhé, narativní forma na rozdíl od vyvinutých forem diskursu vědění připouští pluralitu řečových her; ve vyprávění snadno nacházejí místo výpovědi denotativní, týkající se například toho, jak se věci mají s oblohou, s ročními obdobími, s flórou a faunou, výpovědi mravně normativní, předepisující, co se má dělat v souvislosti s těmito referens nebo v souvislosti s přibuzenstvím, s rozdílem pohlaví, s dětmi, se sousedy, s cizinci atd., výpovědi tázací, které jsou obsaženy například v epizodách, kdy je hrdina konfrontován s nějakým úkolem (odpovědět na otázku, vybrat určitý prvek z nějakého souboru), výpovědi hodnotící atd. Kompetence, jejichž kritéria příběh prezentuje nebo aplikuje, jsou tu tedy navzájem smíšeny v hustou tkáň, která je právě tkáním příběhu, a uspořádány z hlediska celkové perspektivy, která charakterizuje tento druh vědění.

Třetí vlastnosti, která se týká způsobu tradování těchto příběhů, musíme věnovat pozornost trochu zevrubnější. Jejich vyprávění se řídí zpravidla určitými pravidly, která ustalují jejich pragmatiku. Tím nemáme na mysli, že určitá společnost institucionálně přiřkne roli vypravěče určité kategorii definované věkem, pohlavím

nebo příslušností k určité rodinné či profesionální skupině. Chceme tu hovořit o pragmaticce, která patří k samotné podstatě lidových vyprávění. Tak například nějaký vypravěč z kmene Kašinava⁷⁷ začíná svoje vyprávění vždycky ustálenou formulí: „Toto je příběh o tom a tom, tak jak jsem ho vždycky slychal. Budu vám ho teď sám také vyprávět, poslechněte si ho.“ A uzavírá jinou formulí, která je zrovna tak neměnná: „Tady končí příběh o ... Ten, kdo vám ho vyprávěl, je ... (jméno Kašinava), u Bílých ... (španělské nebo portugalské jméno).“⁷⁸

Zběžná analýza tohoto dvojího pragmatického pravidla ukazuje toto: vypravěč opírá svoji kompetenci k vyprávění příběhu jen o fakt, že byl sám předtím jeho posluchačem. O příběhu se prohlašuje, že je pouze reprodukován (i tehdy, když narativní výkon má ve značné míře povahu invenční) a že je takto reprodukován „odevždy“: jeho hrdina, který je Kašinava, byl tedy sám také posluchačem a možná i vypravěčem téhož příběhu. V důsledku této podobné situace může i současný vypravěč být hrdinou určitého příběhu, jako jím byl onen dávný předek. Je jím ve skutečnosti zcela nutně, protože je nositelem jména, které uvádí na konci svého vyprávění a které mu bylo přiděleno ve shodě s kanonickým příběhem, jenž legitimizuje u kmene Kašinava přidělování patronym.

Pragmatické pravidlo ilustrované tímto příkladem nemůže evidentně být pojímáno jako něco univerzálně platného.⁷⁹ Je v něm nicméně poukaz na určitou vlastnost, která je obecně uznávána za charakteristickou pro tradiční vědění: narativní „pozice“ (adresant, adresát, hrdina) jsou rozdělovány tak, že právo zaujmout jednu z nich, pozici adresanta, se zakládá na dvojím faktu, jednak že předtím zaujímal jinou pozici, pozici adresáta, a jednak že byl prostřednictvím jména, které mu bylo dáno, sám také už předmětem vyprávění v jistém příběhu, to znamená že byl v pozici diegetického* referens jiných narativních situací.⁸⁰ Vědění, které se předává prostřednictvím takovýchto vyprávění, se zdaleka netýká jen samotných výpovědních funkcí, nýbrž určuje takto zároveň i to, co je třeba říci, aby člověk byl slyšen, i to, čemu je

* *Diegeze, diegetický* – termíny současné naratologie, značící děj, o němž se vypráví, a jeho „objektivní“ složky. (Pozn. překl.)

třeba naslouchat, aby člověk mohl mluvit, i to, co je třeba hrát (na scéně diegetické reality), aby se člověk mohl stát předmětem nějakého příběhu.

Řečové akty,⁸¹ které jsou charakteristické pro toto vědění, nejsou realizovány jenom mluvčím samotným, ale i tím, ke komu se mluví, a také oním třetím, o kterém je řeč. Vědění, které je založeno na takovémto dispozitivu, se může jevit jako „kompaktní“ v protikladu k onomu vědění, které označujeme jako „rozvinuté“. Dovoluje jasně vidět, jak tradice vyprávěných příběhů je zároveň i tradicí kritérií, která definují trojí kompetenci, vědění o tom, co se má říci, jak se má naslouchat, a co se má správně dělat, tedy tři dovednosti, jimiž se realizují vztahy společenství k sobě samému a k jeho okolí. To, co se předává spolu s vyprávěnými příběhy, to je soubor pragmatických pravidel, který vytváří společenskou vazbu.

Pečlivé zkoumání by si zasloužil čtvrtý aspekt tohoto narativního vědění, totiž jeho důsledky, pokud jde o pojetí času. Narativní forma je podřízena jistému rytmu, je syntézou určitého metra členícího čas v pravidelné periody a akcentu modifikujícího délku nebo amplitudu některých z nich.⁸² Tento vibrační a hudební charakter je zcela evidentní při rituálním přednesu některých pohádek Kašinava: tradovány v podmínkách iniciačních obřadů v podobě absolutně ustálené, v jazyce, který lexikální a syntaktické odchylky činí nejasným, jsou předzpěvovány jako nekonečná melodická pásma.⁸³ Podivné vědění, namítne někdo, když se ani nepočítá s tím, že je ti mladíci, kterým je adresováno, budou chápat!

Je to nicméně hodně rozšířený druh vědění, ten, s kterým se setkáváme u dětských rozpočítadel a který se za našich dní různé typy repetitivní hudby pokusily obnovit, nebo alespoň se k němu přiblížit. Má určitou překvapivou vlastnost: v té míře, v jaké při zvukových realizacích, ať už jsou mluvené, nebo nikoli, metrum převládá nad akcentem, čas přestává být podkladem procesu, kterým se věci ukládají v paměti, a stává se jakýmsi odvěkým rytmickým tepotem, který nedovoluje počítat jednotlivé periody, když mezi nimi neexistují žádné výrazné rozdíly, a dává jim zapadnout v zapomnění.⁸⁴ Stačí všimnout si blíže formy oněch průpovědek, přísloví a maxim, které představují jakoby drobné střípky možných příběhů nebo kadluby příběhů někdejších a které stále ještě obí-

hají v některých rovinách současné společenské struktury, a snadno se rozpozná, jak se v její prozodii obráží ona bizarní temporalizace, která je v tak křiklavém rozporu se základním pravidlem našeho vědění: nezapomínat.

Nuže, musí tu existovat určitá spojitost mezi touto letální funkcí narativního vědění na jedné straně a oněmi funkcemi formování kritérií, sjednocování kompetencí a společenské regulace, o nichž jsme se zmiňovali výše, na straně druhé. Chceme-li si věci představit trochu zjednodušujícím způsobem, lze předpokládat, že společenství, pro které vyprávění reprezentuje základní formu kompetence, nemá v protikladu k tomu, co by se dalo čekat, nijak zapotřebí vzpomínat si na svoji minulost. Materiál své společenské vazby nachází nejenom ve významu oněch příběhů, které vypráví, ale i v aktu jejich přednášení. Může se zdát, že tyto příběhy se vztahují k minulosti, ale ve skutečnosti je jejich reference vždy něčím, co je s tímto aktem současné. To tento přítomný akt rozvíjí pokaždé onu krátkodobou časovost, která se rozprostírá mezi *Slyšel jsem, že a Uslyšíte.*

Na pragmatických pravidlech, kterými se řídí tento druh vyprávění, je závažné to, že určují principiální totožnost všech případů vyprávění daného příběhu. Ve skutečnosti to vůbec nemusí odpovídat pravdě, tak tomu také často je, a nebylo by správné zakrývat si, kolik humoru nebo úzkosti je v respektování této etikety. Zůstává nicméně faktem, že význam se příkládá metrickému opakování vyprávění, a nikoli rozdílu akcentů u jednotlivých vyprávěcích úkonů. Takto lze říci, že tato časovost je zároveň rychle pomíjívá i odvěká.⁸⁵

Konečně pak, tak jako si kultura, která preferuje narativní formu, nepotřebuje vzpomínat na svoji minulost, nemá bezpochyby zapotřebí ani žádných zvláštních procedur, kterými by se jejím příběhům dostávalo stvrzení. Lze si především těžko představit, že by izolovala vypravěčskou instanci od ostatních, aby jí přiřkla privilegovanou roli v pragmaticce vyprávění, dále pak, že by si kladla otázku, co opravňuje vypravěče, odděleného takto od adresáta vyprávění a od diegeze, aby vyprávěl to, co vypráví, a konečně, že by se pokoušela o analýzu nebo anamnézu své vlastní legitimacy. Ještě méně si lze představit, že by mohla autoritu ve věci příběhů přisuzovat nějakému nepochopitelnému subjektu vyprávění. Tuto autoritu mají příběhy samy od sebe. Lid je v jis-

tém smyslu jen tím, kdo je aktualizuje, a to přitom nedělá jen tím, že je vypráví, ale také tím, že jim naslouchá a že jimi nechává vyprávět sama sebe, to znamená tím, že je „hraje“ ve svých institucích: tedy tím, že se zrovna tak jako do pozice vypravěče staví i do pozic adresáta vyprávění a diegeze.

Existuje takto jistá nesouměřitelnost mezi lidovou narativní pragmatickou, která je bezprostředně legitimizující, a onou řečovou hrou, jak ji zná Západ a kterou je otázka legitimacy, nebo spíš legitimita jako referens interogativní hry. Příběhy, jak jsme viděli, určují kritéria kompetence a/nebo ilustrují jejich aplikaci. Definují takto, co se v dané kultuře má po právu říkat a dělat, a protože částí této kultury jsou i příběhy samy, jsou tím zároveň legitimizovány i ony.

7. PRAGMATIKA VĚDECKÉHO MYŠLENÍ

Pokusme se charakterizovat, byť i jen stručně, pragmatiku vědeckého vědění, tak jak vyplývá z jeho klasické koncepce. Bude u něho rozlišovat hru badatelské práce a hru výuky.

Koperník prohlašuje, že dráha planet je kruhová.⁸⁶ Ať je toto tvrzení pravdivé nebo nepravdivé, obsahuje v sobě soubor tenzí, z nichž každá působí na každou z oněch pragmatických pozic, které se při něm uplatňují, adresáta, adresanta a referens. Tyto „tenze“ představují jakési předpisy, které určují přijatelnost výpovědi jakožto výpovědi „vědecké“.

O adresantovi se nejprve tedy předpokládá, že říká pravdu o příslušném referens, o dráze planet. Co to znamená? Ze se u něho předpokládá schopnost podat na jedné straně důkazy toho, co říká, a na druhé straně vyvrátit každou opačnou nebo protikladnou výpověď vztahující se k témuž referens.

Dále, o adresátovi se předpokládá, že může výpovědi, kterou slyší, dát platně svůj souhlas, nebo ho odepřít. Z toho plyne, že je sám potenciálním adresantem, protože až bude formulovat svůj souhlas nebo nesouhlas, bude podroben témuž dvojímu požadavku dokazovat nebo vyvracet jako adresant nynější, Koperník. Předpokládá se tedy, že potenciálně u něho existují tytéž kvality: je mu roven. Ale vědět se to bude, teprve až promluví, a budou-li splněny zmíněné podmínky. Předtím ho není možno označit jako vědce.

Za třetí, pokud jde o referens, o onu dráhu planet, o níž Koperník hovoří, předpokládá se, že je výpovědi „vyjádřeno“ způsobem odpovídajícím tomu, čím je. Ale protože to, čím je, se lze dovědět jen z výpovědi téhož druhu, jako je výpověď Koperníkova, pravidlo adekvátnosti je problematické: to, co říkám, je pravdivé, protože to dokazují; co však dokazuje, že můj důkaz je pravdivý?

Vědecké řešení této nesnáze spočívá v zachovávání dvojího pravidla. První pravidlo je dialektické, nebo dokonce právně rétorické,⁸⁷ referens je to, co je s to sloužit jako důkazní materiál, jako průkazní předmět v debatě. Neříká se tu: mohu věc dokázat, protože realita je taková, jak tvrdím, nýbrž: pokud mohu podat důkaz, je přípustné myslet, že realita je taková, jak tvrdím.⁸⁸ Druhé pravidlo je metafyzické: totéž referens nemůže poskytnout několik navzájem protikladných nebo nekonzistentních důkazů, anebo také: „Bůh“ neklame.⁸⁹

Toto dvojí pravidlo tvoří podklad toho, co věda XIX. století označuje jako verifikaci a věda XX. století jako falzifikaci.⁹⁰ Dovoluje dát debatě příslušných partnerů, adresanta a adresáta, horizont konsensu. Každý konsensus není ještě znakem pravdivosti, předpokládá se však, že pravdivost určité výpovědi nevyhnutelně ke konsensu vede.

Tolik, pokud jde o bádání. Je zřejmé, že vyžaduje jako svůj nezbytný doplněk výuku. Neboť vědec má zapotřebí adresáta, který by se mohl sám také stát adresantem, tedy partnera. Jinak je verifikace jeho výpovědi nemožná, protože by chyběla debata založená na oponování, neboť když by se kompetence neobnovovaly, ta by se stala nakonec nemožnou. A v této debatě se nerozhoduje jen o pravdivosti jeho výpovědi, ale i o jeho vlastní kompetenci; protože kompetence není nikdy něčím definitivně získaným, závisí na tom, jestli předpokládaná výpověď je nebo není pokládána za něco, co může být diskutováno mezi sobě rovnými předložením řady argumentů pro a proti. Pravdivost výpovědi a kompetence vypovídajícího závisejí tedy na souhlasu společenství těch, kteří jsou si co do kompetence navzájem rovni. Je tedy třeba vypěstovávat odborníky navzájem si rovné.

Tuto reprodukci zajišťuje výuka. Je něčím odlišným od dialektické hry bádání. Stručně řečeno, jejím prvním předpokladem je, že adresát, student, neví to, co ví adresant; to právě je důvod, že se potřebuje něčemu naučit. Druhým předpokladem je, že se to naučit může a že se může stát odborníkem stejně kompetentním jako jeho učitel.⁹¹ Tento dvojí požadavek předpokládá pak požadavek třetí: že totiž existují výpovědi, u nichž lze soudit, že konfrontace argumentů a předkládání důkazů, tvořící pragmatiku bádání, byly už dostatečné, takže tyto výpovědi mohou být tak, jak jsou, předávány při výuce jako nediskutovatelné pravdy.

Jinak řečeno, vyučující učí tomu, co ví; tak je tomu u odborníka. Ale v té míře, v jaké studující (adresát výuky) zdokonaluje svoji kompetenci, odborník ho může seznamovat i s tím, co neví, ale co se snaží dovědět (pokud aspoň odborník je na druhé straně i badatelem). Studující je takto uváděn do dialektiky badatelů, to znamená do hry vytváření vědeckého vědění.

Jestliže srovnáme tuto pragmatiku s pragmatikou vědění narativního, lze vyzvednout tyto vlastnosti:

1. Vědecké vědění vyžaduje izolaci jedné řečové hry, hry denotativní; a vyloučení ostatních. Kritériem přijatelnosti určitého tvrzení je jeho pravdivostní hodnota. Setkáváme se tu zajisté i s jinými třídami výpovědí, jako je dotazování („Jak vysvětlit, že...?“) a preskripce („Budiž dána početná řada prvků...“); ale ty jsou tu jen jako spojovací články v dialektické argumentaci; tato argumentace má vyústit v nějakou výpověď denotativní.⁹² Člověk je tedy vědoucím (v tomto smyslu), jestliže může pronést pravdivou výpověď o nějakém referens; a vědcem, jestliže může pronášet verifikovatelné nebo falzifikovatelné výpovědi týkající se těch referens, která jsou přístupná odborníkům.

2. Toto vědění je takto izolováno od jiných řečových her, jejichž kombinace tvoří společenskou vazbu. Není už její bezprostřední a obecně sdílenou složkou, jako jí je vědění narativní. Je však její složkou nepřímou, protože se stává profesí a dává vzniknout institucím a protože v moderních společnostech se řečové hry seskupují ve formě institucí, které udržují v chodu kvalifikovaní partneři, profesionálové. Vztah mezi věděním a společností (to znamená úhrnem oněch partnerů v obecné agonistice, kteří nejsou právě profesionály vědy) se stává vztahem vnějším. Objevuje se nový problém, problém vztahu vědecké instituce ke společnosti. Může snad tento problém být vyřešen výukou, ve smyslu předpokladu například, že každý společenský atom si může osvojit vědeckou kompetenci?

3. Uvnitř hry bádání se požadovaná kompetence týká jediné pozice adresanta výpovědi. Neexistuje žádná zvláštní kompetence pro adresáta (lze ji požadovat jen ve výuce: studující má být inteligentní). A neexistuje žádná kompetence, pokud jde o referens. Dokonce i pokud jde o vědy o člověku, referens, kterým je v takovém případě určitý aspekt lidského chování, je principiálně považováno jako něco zevního ve vztahu k partnerům vědecké dia-

lektiky. Není tu tomu jako u narativního vědění, kde jde o to, aby člověk dovedl být tím, čím podle tohoto vědění je.

4. Výpověď vědy nečerpá žádnou platnost z toho, že je tradována. Dokonce i v pedagogice je součástí výuky jen potud, pokud je vždy v přítomnosti verifikovatelná argumentací a důkazem. Sama o sobě není nikdy chráněna před „falzifikací“.⁹³ Takto tedy může být vědění nahromaděné v dříve přijatých výpovědích vždycky vyvráceno. Ale naopak zase každá nová výpověď, jestliže je v rozporu s výpovědí, která byla předtím přijata a týká se stejného referens, bude moci být akceptována jako platná, jen jestliže vyvrací tuto předchozí výpověď argumenty a důkazy.

5. Hra vědy implikuje tedy temporalitu diachronickou, to znamená určitou paměť a určitý projekt. U současného adresanta nějaké vědecké výpovědi se předpokládá, že má znalost předchozích výpovědí vztahujících se k jejímu referens (bibliografie) a že předkládá výpověď o téže věci, jen pokud se od těchto předchozích výpovědí odlišuje. To, co jsme označili jako „akcent“ každého úkonu, tu má přednost před „metrem“, a zároveň s tím se dostává do popředí i polemická funkce této hry. Tato diachronie předpokládající ukládání v paměti a vyhledávání nového vyznačuje v zásadě určitý kumulativní proces. Jeho „rytmus“, což je vztah akcentu k metru, je proměnlivý.⁹⁴

Tyto vlastnosti jsou známé. Ze dvou důvodů si nicméně zaslouží, aby tu byly připomenuty. Především srovnávací konfrontace vědeckého vědění s věděním nevědeckým (narativním) dává pochopit, nebo alespoň vycítit, že existence prvního nemá v sobě o nic víc nutnosti než existence druhého, a také o nic méně. To i ono je tvořeno soubory výpovědí; ty představují určité „tahy“ realizované hráči v rámci obecných pravidel; tato pravidla jsou pro každé vědění specifická a „tahy“, které jsou v jednom a v druhém uznávány za správné, nemohou být téhož typu, leda zcela náhodně.

Nelze tedy vynášet soudy o existenci a o platnosti narativního vědění na základě vědění vědeckého, ani naopak: příslušná kritéria nejsou v tom a onom případě stejná. Mohli bychom se konečně spokojit jen s tím, že bychom obdivovali tuto rozmanitost diskursivních druhů, tak jako obdivujeme rozmanitost druhů rostlinných nebo živočišných. Naříkat nad „ztrátou smyslu“ v postmoderním období znamená litovat, že vědění tu už není převládne

narativní. To je jistá nedůslednost. O nic menší není jiná nedůslednost, spočívající ve snaze odvodit nebo generovat (pomocí operátorů, jako je vývoj atd.) vědecké vědění z vědění narativního, jako kdyby první z nich bylo v druhém obsaženo v embryonálním stavu.

Nicméně druhy řeči mají k sobě navzájem tak jako druhy biologické určité vztahy, a ty zdaleka nejsou harmonické. Druhý důvod, proč bylo užitečné připomenout stručně vlastnosti řečové hry vědy, má co dělat právě s jejím vztahem k vědění narativnímu. Řekli jsme, že narativní vědění neklade otázku své vlastní legitimizace, nabývá potřebného kreditu samo od sebe v důsledku pragmatiky řídící jeho předávání, aniž se musí uchýlovat k argumentaci a k podávání důkazů. Proto také se jeho nepochopení problémů vědeckého diskursu pojí s jistou tolerancí vůči němu: pojímá ho především jako určitou odrůdu v čeledi narativních kultur.⁹⁵ Obrátit toto tvrzení nelze. Vědec klade otázku platnosti narativních výpovědí a konstatuje, že nejsou nikdy podrobeny argumentaci a dokazování.⁹⁶ Přiřazuje je jiné mentalitě: divošské, primitivní, vývojově opožděné, zaostalé, zcizené, utvářené míněními, zvyklostmi, autoritou, předsudky, nevědomostí a ideologiemi. Vyprávěné příběhy jsou bajky, mýty a legendy, dobré leda pro ženy a děti. V nejlepším případě se bude pokoušet vnést světlo do tohoto tmářství, civilizovat, vychovávat, rozvíjet...

Tento nestejný vztah je implicitním důsledkem pravidel vlastních každé této hře. Známe jeho symptomy. Toť celá historie kulturního imperialismu od prvopočátků západní civilizace. Je důležité uvědomit si, co v jejím obsahu ji odlišuje od všech ostatních kultur: je podrobena požadavku legitimizace.

8. NARATIVNÍ FUNKCE A LEGITIMIZACE VĚDĚNÍ

Tento problém legitimizace není dnes už pokládán za nějakou slabinu v řečové hře vědy. Bylo by správnější říci, že je sám legitimizován jakožto problém, to znamená jako heuristická hybná síla. Ale tento způsob jeho traktování, založený na převrácení jeho intence, je nedávného data. Než vědecké vědění dospělo k tomuto stavu (to znamená k tomu, co někteří označují jako pozitivismus), hledalo nejprve jiná řešení. Je pozoruhodné, že po dlouhou dobu se tato řešení nemohla obejít bez toho, aby se otevřeně nebo skrytě uchýlovala k procedurám, které patří do sféry narativního vědění.

Tento návrat narativního v nenarativním, ať už v té či oné formě, nemůže být pokládán za něco definitivně překonaného. Jeden primitivní důkaz: co dělají vědci, když jsou poté, co dospěli k nějakému „objevu“, pozváni do televize nebo interviewováni v novinách? Vyprávějí jakousi epopej vědění, které je nicméně dokonale neepické. Hledí takto vyhovět pravidlům narativní hry, jejichž tlak zůstává značný nejen u uživatelů masových sdělovacích prostředků, ale i uvnitř jich samých. Nuže takovýto fakt není ani něčím triviálním, ani něčím jen vedlejším: týká se vztahu vědeckého vědění k vědění „lidovému“, nebo k tomu, co z něho zbývá. Stát může vynakládat značné sumy na to, aby se věda mohla prezentovat jako epopej: jejím prostřednictvím si dodává kredibilitu, vytváří onen veřejný souhlas, jehož mají zapotřebí jeho vlastní rozhodovatelé.⁹⁷

Není tedy vyloučeno, že uchýlování se k narativnímu vědění je nevyhnutelné; potud alespoň, pokud řečová hra vědy stojí o pravdivost svých výpovědí a vlastními prostředky ji přitom nemůže legitimizovat. V tomto případě by bylo třeba uznat neredukovatelnou potřebu historie, přičemž tuto historii je nutno chápat, tak

jak jsme to naznačili, nikoli jako potřebu vzpomínat si a dělat rozvrhy (potřeba historičnosti, potřeba akcentu), nýbrž naopak jako potřebu zapomnění (potřeba *metra*, kap. 6).

V každém případě je však předčasné dělat takovýto závěr. Během dalších úvah budeme mít nicméně stále na mysli, že všeli- jaká zdánlivě zastaralá řešení problému legitimizace nejsou zastaralými principiálně, nýbrž jediné způsobem svého vyjádření, a že není důvod k údivu, jestliže vidíme, jak v jiných formách přetrvávají dodnes. Cožpak i my sami nemáme v této chvíli zapotřebí sestavit příběh západního vědeckého vědění, abychom přesně určili jeho statut?

Tato nová řečová hra klade hned od svých počátků problém vlastní legitimacy: toť Platón. Nelze se tu zabývat výkladem těch pasáží dialogů, kde se pragmatika vědy objevuje explicitně jako téma nebo implicitně jako to, co je předpokládáno. Hra dialogu se svými specifickými požadavky ji rezumuje tak, že v sobě shrnuje funkce bádání i výuky. Setkáváme se tu opět s některými z pravidel, jejichž výčet jsme podali: argumentace, jejímž jediným cílem je konsensus (*homologia*), jedinstvo příslušného referens jako záruka možnosti dojít ke shodě, rovnost partnerů, a dokonce i nepřímé uznání faktu, že jde o hru, a ne o osudové určení, protože jsou z ní vyloučeni všichni ti, kdo kvůli své slabosti nebo hrubé primitivnosti nepřijmou její pravidla.⁹⁸

Zůstává nicméně faktem, že otázka legitimacy hry samé, jejíž vědecká povaha je takto dána, musí rovněž tvořit součást oněch otázek, jež jsou v dialogu kladeny. Známy příklad, o to významnější, že spojuje tuto otázku bezprostředně s otázkou společensko-politické autority, přinášejí VI. a VII. kniha *Ústavy*. Nuže jak víme, odpověď tvoří, alespoň zčásti, určitý příběh, alegorie jeskyň, který vypráví, proč a jak lidé chtějí příběhy a zneuznávají vědění. Toto vědění nachází takto své zdůvodnění v příběhu o jeho mučednictví.

Ale je tu víc: už v samotné své formě, kterou jsou dialogy napsané Platónem, se legitimizační úsilí podřizuje předmětu vyprávění: neboť každý z těchto dialogů bere na sebe vždy formu vyprávění o nějaké vědecké diskusi. To, že historie debaty je spíše předváděna, než aby o ní bylo jen referováno, že je spíše inscenoována než vyprávěna,⁹⁹ a spadá tedy spíše do sféry tragického než do sféry epického, není v této souvislosti závažné. Faktem je, že

↓
1) platonický diskurs, kterým je věda inaugurována, není vědecký, a to právě proto, že ji chce legitimizovat. Vědecké vědění nemůže vědět a dát vědět, že je pravým vědění, aniž by se uchýlovalo k onomu druhému vědění, k vyprávění, které pro ně je nevědění, neboť jinak by bylo nuceno předpokládat samo sebe a upadlo by tak do toho, co odsuzuje, do petitio principii, zabředlo by do předsudku. Ale nezabředá do něho také, když se opírá o vyprávění?

Není zde možno sledovat toto opakované pronikání narativního do vědeckého prostřednictvím jeho legitimizačního diskursu, kterým jsou alespoň zčásti velké antické, středověké i klasické filosofie. Je to permanentní nesnáž. Myšlení tak rezolutní, jako je myšlení Descartesovo, může osvětlit legitimitu vědy jediné tím, co Valéry označil jako historii určitého ducha¹⁰⁰, anebo také oním zvláštním druhem *Bildungsromanu*, kterým je *Rozprava o metodě*. Aristoteles byl bezpochyby jedním z nejmodernějších, když popis pravidel, kterým musí být podrobeny výpovědi, jež jsou prohlašovány za vědecké (*Organon*), oddělil od zkoumání jejich legitimacy v diskursu o Bytí (*Metafyzika*). A víc ještě, když naznačil, že vědecká řeč, a to i tam, kde jí jde o to, vypovídat o bytí toho, co je jejím referens, je tvořena jen argumenty a důkazy, to znamená dialektikou.¹⁰¹

Se vznikem moderní vědy se v problematice legitimizace objevují dva nové prvky. Především, pokud jde o odpověď na otázku: jak dokázat důkaz?, nebo obecněji: kdo rozhoduje o podmínkách pravdivosti?, zanechává se metafyzického hledání nějakého prvního důkazu nebo nějaké transcendentní autority a rozpoznává se, že podmínky pravdivosti, to znamená pravidla, jimiž se řídí hra vědy, jsou této hře imanentní, že nemohou být stanovena jinak než uvnitř debaty, která je sama už vědecká, a že není jiného důkazu správnosti těchto pravidel než sám fakt, že se na nich odborníci shodli.

Tato obecná tendence modernity definovat podmínky nějakého diskursu diskursem o těchto podmínkách je spojena zároveň s rehabilitací narativních (lidových) kultur, k níž dochází už v obrozujícím se humanismu, a různým způsobem v osvětské epoše, v období *Sturm und Drang*, v německé idealistické filosofii a ve Francii v historické škole. Vyprávění přestává být chybným krokem legitimizace. To, že se příběhu explicitně přiznává role v pro-

blematicke vědění, je jevem současným s emancipací buržoazii ve vztahu k tradičním autoritám. Narativní vědění se znovu vynořuje v západní civilizaci proto, aby přineslo řešení, které vyžaduje legitimizace nových autorit. Je přirozené, že v narativní problematice má odpověď na tuto otázku dát jméno hrdiny: *Kdo* má právo rozhodovat za společnost? Kým je onen subjekt, jehož předpisy jsou normami pro ty, kdo se jimi mají řídit?

Tento způsob kladení otázky týkající se společensko-politické legitimacy se kombinuje s novým vědeckým postojem: jméno hrdiny je lid, znakem legitimacy jeho konsensus a způsobem normativizace rokování. Z toho nevyhnutelně vyplývá idea pokroku: nepředstavuje nic jiného než pohyb, kterým se vědění má hromadit, ale tento pohyb je nyní vztážen i na onen nový společensko-politický subjekt. Lid vede sám se sebou debatu o tom, co je spravedlivé a nespravedlivé, právě tak jako společenství vědců vede debatu o tom, co je pravdivé a co nepravdivé; akumuluje občanské zákony tak, jako společenství vědců akumuluje zákony vědecké; zdokonaluje pravidla svého konsensu konstitučními ustanoveními, tak jako vědecké společenství reviduje zákony ve světle svých poznatků vytvářením nových „paradigmat“.¹⁰²

Je zřejmé, že tento „lid“ se naprosto liší od onoho lidu, jaký předpokládá tradiční narativní vědění, jež nevyžaduje, jak jsme řekli, žádné ustavující rokování, žádný kumulativní nárůst, žádný nárok na univerzální platnost: toto všechno jsou právě operátory vědění vědeckého. Není se tedy co divit, že představitelé nové legitimizace „lidem“ jsou také aktivními ničiteli tradičního vědění lidových kolektivů, které jsou od této chvíle chápány jako minority nebo potenciální separatismy, jejichž osudem může být jediné tmářství.¹⁰³

Je rovněž pochopitelné, že reálná existence tohoto subjektu, který je nutně abstraktní (protože jeho modelem je jediné paradigma subjektu poznávajícího, to znamená adresanta-adresáta denotativních výpovědí s pravdivostní platností, při vyloučení všech ostatních řečových her), je závislá na institucích, v kterých se má uskutečňovat jeho rokování a rozhodování a které zahrnují celý stát nebo část státu. Takto je otázka státu úzce propojena s otázkou vědeckého vědění.

Je však také zřejmé, že toto propojení nemůže být jednoduché. Neboť „lid“, který je národem, nebo dokonce i lidstvem, se ne-

omezuje jen na poznávání, zvláště ne ve svých politických institucích; vynáší zákony, to znamená formuluje předpisy, které mají platnost norem.¹⁰⁴ Uplatňuje tedy svoji kompetenci nejenom u denotativních výpovědí, týkajících se toho, co je pravdivé, ale i u výpovědí preskriptivních, v kterých má jít o spravedlnost. Jak bylo řečeno, vlastností narativního vědění, v němž má tento koncept lidu svůj původ, je právě shrnout v sobě tu i onu kompetenci, spolu s jinými.

Způsob legitimizace, o kterém hovoříme a který znovu uvádí na scénu příběh jako to, co dává vědění jeho platnost, může takto dostat dvojí směr, podle toho, jestli subjekt příběhu pojímá jako subjekt kognitivní, nebo subjekt praktický: jako hrdinu poznání, nebo jako hrdinu svobody. A v důsledku této alternativy nejenomže legitimizace nemá vždy týž smysl, ale příběh sám se takto už ukazuje neschopným podat její úplnou verzi.

9. PŘÍBĚHY LEGITIMIZUJÍCÍ VĚDĚNÍ

Budeme zkoumat dvě hlavní verze legitimizačního příběhu, z nichž jedna je spíše politická, druhá spíše filosofická, přičemž obě mají základní význam v moderní historii, zejména v historii vědění a jeho institucí.

Jednou z nich je verze, která má za subjekt lidstvo jakožto hrdinu svobody. Lid všech národů má právo na vědu. Jestliže společenský subjekt není subjektem vědeckého vědění už nyní, je tomu tak proto, že mu v tom zabraňovali kněží a tyrani. Právo na vědu musí být znovu vydobyto. Je pochopitelné, že tento příběh určuje více politiku základního vyučování než univerzit a vysokých škol.¹⁰⁵ Školská politika III. republiky je výraznou ilustrací těchto výchozích stanovisek.

Pokud jde o vysokoškolskou výuku, tento příběh, zdá se, její roli nutně omezuje. Rozhodnutí, která v tomto směru učinil Napoleon, se například vysvětlují zpravidla zřetelem na potřebu pěstovat administrativní a profesionální kompetence nezbytné pro stabilitu státu.¹⁰⁶ Přehlíží se přitom ovšem fakt, že v perspektivě osvobozovacího příběhu stát nabývá své legitimacy nikoli sám od sebe, nýbrž od lidu. Jestliže se tedy podle císařské politiky instituce vysokoškolského vzdělání mají stát místem formování státních kádrů a spolu s tím i kádrů občanské společnosti, je tomu tak proto, že prostřednictvím administrativy a oněch profesí, v nichž se bude uplatňovat jejich aktivita, má podle této koncepce národ sám nabývat svobody tím, že se mezi obyvatelstvem bude šířit nové vědění. Táž úvaha platí pak tím spíše, když jde o zakládání institucí ve vlastním slova smyslu vědeckých. V osvobozovacím příběhu se hledá opora pokaždé, kdykoli si stát klade přímo za úkol vychovávat „lid“, jemuž se dává jméno národa, a vést ho k pokroku.¹⁰⁷

V druhém legitimizačním příběhu se vztahu mezi vědou, národem a státem dostává vypracování zcela odlišného. To je patrné při zakládání berlínské univerzity v letech 1807 až 1810.¹⁰⁸ V XIX. a XX. století bude tato koncepce mít značný vliv na organizaci vysokoškolského studia v nově se rozvíjejících zemích.

Při zakládání berlínské univerzity se pruské ministerstvo mělo zabývat návrhem Fichtovým a opačně orientovanými úvahami předloženými Schleiermacherem. Případ měl rozřešit Wilhelm von Humboldt; rozhodl ve prospěch „liberálnější“ koncepce druhého z nich.

Když čteme Humboldtovo pojednání, můžeme být v pokušení redukovat jeho celou politiku vědecké instituce na proslulý princip: „Usilovat o vědu pro ni samu.“ To by však znamenalo mýlit se, pokud jde o finalitu této politiky, jež je velmi blízká té, kterou s větší úplností vykládá Schleiermacher, a již dominuje právě onen legitimizační princip, který nás tu zajímá.

Humboldt prohlašuje zajisté, že věda se řídí svými vlastními pravidly, že vědecká instituce „žije a obnovuje se ustavičně sama od sebe, bez jakékoli vázanosti a předem daného cíle“. Ale dodává, že univerzita musí poskytovat svůj materiál – vědu – k „duchovnímu a mravnímu vzdělávání národa“.¹⁰⁹ Jak může tento vzdělávací efekt, *Bildung*, vyplynout z nezaújatého úsilí poznávat? Cožpak stát, národ, celé lidstvo nejsou vůči takovému vědění pro vědění lhostejní? To, co je zajímavé, jak Humboldt sám přiznává, není přece poznání, nýbrž „charakter a čin“.

Ministrův poradce se takto ocitá před základním konfliktem, jenž připomíná tak trochu roztržku, kterou kantovská kritika vnesla mezi poznávání a chtění, před konfliktem mezi řečovou hrou tvořenou denotacemi, pro které je rozhodující jen kritérium pravdy, a řečovou hrou, která určuje etickou, sociální a politickou praxi a která nezbytně zahrnuje rozhodování a závazky, tedy výpovědi, od nichž se neočekává, že mají být pravdivé, nýbrž že budou spravedlivé, a jež tedy nakonec na vědeckém vědění nijak nezávisí.

Sjednocení těchto dvou diskursivních souborů je nicméně čímsi nezbytným pro ono vzdělávání, *Bildung*, k němuž humboldtovský projekt směřuje a které spočívá nejen v tom, že si jednotlivci osvojí určité poznatky, nýbrž v utváření plně legitimizovaného subjektu vědění a společnosti. Humboldt se tedy odvolává na to,

co označuje výrazem Duch a co Fichte označoval také výrazem Život; pohyb Ducha je určován trojí aspirací, nebo lépe řečeno aspirací trojjedinou: aspirací „odvodit všechno z původního principu“, které odpovídá aktivita vědecká; aspirací „vztáhnout všechno k určitému ideálu“, která ovládá etickou a sociální praxi; a aspirací „sjednotit tento princip a tento ideál v jediné Ideji“, která má zajistit, že hledání pravých příčin ve vědě bude nutně spadat vjedno se sledováním spravedlivých cílů v morálním a politickém životě. Legitimní subjekt se konstituuje touto vrcholnou syntézou.

Humboldt mimořádně dodává, že tato trojí aspirace je přirozeně vlastní „intelektuální povaze německého národa“.¹¹⁰ To je ústupek, ale diskrétní ústupek, jinému příběhu, totiž ideji, že subjektem vědění je lid. Ve skutečnosti tato idea zdaleka není ve shodě s oním příběhem, kterým chce vědění legitimizovat německý idealismus. Znakem toho je podezíravý postoj takového Schleiermachera, Humboldta, a dokonce i Hegela vůči státu. Jestliže se Schleiermacher obává úzkoprsého nacionalismu, protekcionismu, utilitarismu a pozitivismu, kterým se řídí veřejná moc ve vztahu k vědě, je tomu tak proto, že princip vědy netkví v této veřejné moci, není s ní spjat ani nepřímo. Subjektem vědění není lid, je jím spekulativní duch. Jeho vtělením není jako v porevoluční Francii stát, nýbrž Systém. Řečová hra legitimizace není politicko-státní, nýbrž filosofická.

Hlavní funkcí, kterou mají plnit univerzity, je „předkládat soubor znalostí a odhalovat základy a současně i principy každého vědění“, neboť „bez spekulativního ducha neexistuje tvůrčí vědecká schopnost“.¹¹¹ Jméno, které tu má diskurs o legitimizaci vědeckého diskursu, je spekulace. Vysoké školy jsou funkcionální; univerzita naproti tomu je spekulativní, to znamená filosofická.¹¹² Tato filosofie má znovunastolit jednotu poznatků, rozptýlených v laboratořích a v předuniverzitní výuce ve speciální vědy; to může udělat jediné v určité řečové hře, která je navzájem spojuje jako jednotlivé momenty seberealizace ducha, tedy v určitém vyprávění, nebo spíš v určité racionální metanarativní koncepci. Hegelova *Encyklopedie* (1817–1827) se bude snažit, aby učinila zadost tomuto totalizujícímu projektu, který je jakožto idea Systému přítomen už u Fichta a u Schellinga.

Právě tady, v koncepci vývoje Života, který je současně Subjektem, lze pozorovat návrat narativního vědění. Existuje univerzální

„historie“ ducha, duch je „život“, a tento „život“ je zpřítomňováním a formulováním toho, čím sám je, přičemž jako prostředek mu slouží uspořádané poznání všech jeho forem v empirických vědách. Encyklopedie německého idealismu je vyprávěním „historie“ tohoto subjektu-života. Ale to, co produkuje, je příběh metanarativní, neboť tím, kdo tento příběh vypráví, nemá být lid vklíněný do speciální pozitivivity svých tradičních vědění, ani úhrn vědců, jejichž pohled je omezen profesionálním zaměřením odpovídajícím jejich specializaci.

Může to být jediné metasubjekt ustavující jak legitimitu diskursů empirických věd, tak i legitimitu bezprostředních institucí lidových kultur. Tento metasubjekt tím, že vyjadřuje jejich společný základ, realizuje jejich implicitní finalitu. Místem, kde přebývá, je spekulativní univerzita. Pozitivní věda a lid jsou jen jeho hrubými formami. Národní stát sám může platně vyjadřovat lid jediné prostřednictvím spekulativního vědění.

Bylo nutné věnovat patřičnou pozornost této filosofii, která zároveň legitimizuje založení berlínské univerzity a zároveň se měla stát i hybnou silou jejího vývoje a vývoje současného vědění. Jak bylo řečeno, tato univerzitní organizace posloužila jako model pro ustavení nebo reformu vysokoškolské výuky v XIX. a XX. století v mnoha zemích, počínaje Spojenými státy.¹¹³ Ale co je hlavní, tato filosofie, která zdaleka nevytizela, zejména ne v univerzitním prostředí,¹¹⁴ představuje obzvláště živé řešení problému legitimizace vědění.

Bádání a šíření poznatků není zdůvodňováno nějakým principem spjatým s jejich užitkováním. Vůbec se nesoudí, že by věda měla sloužit zájmům státu a/nebo občanské společnosti. Onen humanistický princip, podle kterého lidstvo dosahuje pomocí vědění vyšší důstojnosti a svobody, se tu nechává stranou. Německý idealismus se uchyluje k určitému metaprincipu, pro který je základem vývoje poznání, společnosti i státu zároveň realizace „života“ určitého Subjektu, který Fichte označuje jako „božský Život“ a Hegel jako „Život Ducha“. V této perspektivě vědění nachází svoji legitimitu především v sobě samém, a právě jen vědění je s to říci, co je stát a co je společnost.¹¹⁵ Ale tuto roli může plnit, jen když se přenese, aby se tak řeklo, do jiné roviny, když přestane být pozitivním věděním o svém referens (o přírodě, společnosti, státu atd.) a stane se také věděním o těchto vědění,

to znamená věděním spekulativním. Pod jménem Života, Ducha označuje sebe samo.

Pozoruhodným výsledkem spekulativního dispozitivu je, že všechny kognitivní diskursy o všech možných referens tu jsou pojímány nikoli ve své bezprostřední pravdivostní platnosti, nýbrž s platností, které nabývají tím, že zaujímají určité místo v rozvinutí Ducha nebo Života, či jinak řečeno, určitou pozici v Encyklopedii, kterou spekulativní diskurs vypráví. Ten je cituje, a takto prezentuje sobě samému to, co ví, to znamená prezentuje sobě sám sebe. Pravdivé vědění je v této perspektivě vždycky vědění nepřímé, tvořené výpověďmi reprodukoványými a včleněnými do metanarativního příběhu určitého subjektu, který zajišťuje jejich legitimitu.

Takto je tomu se všemi diskursy, dokonce i jestliže se netýkají poznání, například s diskursy vztahujícími se k právu a státu. Současný hermeneutický diskurs¹⁶ vyšel rovněž z tohoto předpokladu, který zajišťuje nakonec, že existuje určitý smysl, který má být poznáván, a dává takto příslušnou legitimitu historii, a zejména historii poznání. Výpovědi jsou pojímány jako autonoma sebe samých¹⁷ a vřazovány do určitého pohybu, o němž se předpokládá, že se v něm tyto výpovědi rodí jedny z druhých: taková jsou právě pravidla spekulativní řečové hry. Její výhradní institucí je univerzita, jak naznačuje samo její jméno.

Jak bylo však řečeno, problém legitimacy může být řešen i jiným postupem. Je třeba vyznačit patřičně, čím se liší: tato první verze legitimacy ožila s novou energií dnes, kdy statut vědění ztratil svoji rovnováhu a kdy jeho spekulativní jednota je rozbita.

Vědění tu nenachází svoji platnost v sobě samém, v nějakém subjektu, který se vyvíjí tím, že aktualizuje svoje možnosti poznání, nýbrž v určitém subjektu praktickém, kterým je lidstvo. Principem pohybu, který oživuje lid, není vědění ve své autolegitimizaci, nýbrž svoboda ve své sebezakládající aktivitě, nebo jinak řečeno, ve své samosprávě. Subjektem je určitý subjekt konkrétní, nebo který je za takový pokládán, jeho epopěj je epopěj jeho emancipace od všeho, co mu překáží v tom, aby vládl sám sobě. Že zákony, které si dává, jsou spravedlivé, se předpokládá nikoli proto, že jsou ve shodě s nějakou zevně danou přirozeností, nýbrž protože konstitučně zákonodárci nejsou odlišní od občanů, kteří jsou zákonům podrobeni, a vůle občana, aby zákon nastoloval

spravedlnost, splývá tudíž vjedno s vůlí zákonodárce zaměřenou na to, aby se spravedlnost stala zákonem.

Tento způsob legitimizace autonomií vůle¹¹⁸ privilejuje, jak vidíme, řečovou hru zcela odlišnou, tu, kterou Kant označoval jako imperativ a která je dnes označována jako preskriptivní. Důležité není, nebo není jenom, legitimizovat výpovědi denotativní, týkající se toho, co je pravdivé, jako: *Země se točí kolem Slunce*, nýbrž výpovědi preskriptivní, v nichž jde o to, co je spravedlivé: *Kartágo má být zničeno*, nebo: *Je třeba stanovit minimální mzdu ve výši x franků*. V této perspektivě pozitivní vědění nemá jinou roli než informovat praktický subjekt o realitě, do níž se má provedení předpisu vepsat. Dovoluje vymezit proveditelné, to, co je možno dělat. Ale co má být provedeno, co se má dělat, to jeho záležitostí není. Že nějaké počínání je možné, je jedna věc, a to, jestli je spravedlivé, je věc jiná. Vědění není už subjektem, je ve službách subjektu; jeho jediná legitimita (ale ta je značná) tkví v tom, že dovoluje mravnosti, aby se stala realitou.

Takto se zavádí určitý vztah vědění ke společnosti a k jejímu státu, který je v zásadě vztahem prostředku k účelu. Navíc se vědci mají propůjčovat této službě, jen jestliže soudí, že politika státu, to znamená úhrn jeho předpisů, odpovídá spravedlnosti. Ve jménu občanské společnosti, jejímiž členy jsou, mohou předpisy státu odmítnout, jestliže soudí, že tato společnost není státem dobře reprezentována. Tento typ legitimizace jim přiznává jakožto praktickým lidským bytostem autoritu k tomu, aby jako vědci odmítli napomáhat politické moci, o níž soudí, že je nespravedlivá, to znamená nezakládající se na autonomii v pravém slova smyslu. Mohou dokonce jít tak daleko, že využijí své vědy k tomu, aby ukázali, jak tato autonomie ve skutečnosti není ve společnosti a v státě realizována. Takto se objevuje opět kritická funkce vědění. Zůstává však faktem, že toto vědění nemá v poslední instanci jinou legitimitu, než že slouží účelům, které si vytyčuje onen praktický subjekt, jímž je autonomní společnost.¹¹⁹

Toto rozdělení rolí při procesu legitimizace je z našeho hlediska zajímavé, protože v protikladu k teorii systému jakožto subjektu předpokládá, že není možné sjednocení ani totalizace řečových her v nějakém metadiskursu. Privilegované postavení, kterého se tu dostává naopak výpovědím preskriptivním, kterými jsou právě výpovědi pronášené praktickým subjektem, činí je zá-

sadně nezávislími na výpovědích vědy, jež už mají jen funkci informací pro tento subjekt.

Dvě poznámky:

1. Dalo by se snadno dokázat, že marxismus kolísal mezi oběma způsoby narativní legitimizace, jak jsme je právě popsali. Strana může převzít roli univerzity, proletariát roli lidu nebo lidstva, dialektický materialismus roli spekulativního idealismu atd.; výsledkem pak může být stalinismus a jeho specifický vztah k vědám, které tu figurují jen jako citace metanarativní koncepce pochodu lidstva k socialismu, představujícího ekvivalent života Ducha. Ale marxismus se může také ve shodě s druhou verzí vyvíjet v kritické vědění, jestliže vychází z teze, že socialismus není ničím jiným než konstitucí autonomního subjektu a že celé ospravedlnění věd je v tom, že poskytují empirickému subjektu (proletariátu) prostředky k jeho osvobození od zcizení a represe: to byla zhruba pozice frankfurtské školy.

2. Řeč, kterou Heidegger pronesl 27. května 1933, když se ujímal funkce rektora freiburgské univerzity¹²⁰, lze interpretovat jako určitou nešťastnou epizodu legitimizace. Spekulativní věda se tu stala tázáním obracujícím se k bytí. Toto tázání je „osudem“ německého lidu, označovaného tu jako „lid dějinně-duchovní“. Tento subjekt si žádá trojí službu: službu práce, obrany a vědění. Univerzita zajišťuje metavědění této trojí služby, to znamená vědu. K legitimizaci se tu tedy dospívá jako v idealismu prostřednictvím určitého metadiskursu označovaného jako věda, který vystupuje s ontologickými nároky. Má však povahu tázání, není totalizující. A na druhé straně univerzita, která je místem, kde se tento metadiskurs vede, je touto vědou povinována lidu, jehož „historickým posláním“ je uskutečňovat ji svou prací, bojem a vědění. Tento lid-subjekt nemá za poslání emancipaci lidstva, nýbrž realizaci svého „pravého světa ducha“, jímž je „nejhlubší záchovná moc jeho sil země a krve“. Toto včlenění příběhu o rase a práci do příběhu ducha, kterým má být legitimizováno vědění a jeho instituce, je dvojnásob nešťastné: přes svoji teoretickou inkonsistenci stačilo k tomu, aby našlo v politickém kontextu katastrofální ozvěnu.

10. DELEGITIMIZACE

V současné společnosti a kultuře, v společnosti postindustriální a v kultuře postmoderní,¹²¹ se otázka legitimizace vědění klade jinak. Velký příběh ztratil svoji věrohodnost, ať už způsob sjednocování je v něm jakýkoli: ať je to příběh spekulativní, nebo příběh emancipační.

V tomto zániku příběhů lze vidět důsledek rozmachu technik a technologií po druhé světové válce, který přesunul důraz spíše na prostředky akce než na její cíle; nebo je v něm možno vidět také důsledek nového rozvoje moderního liberálního kapitalismu: po jeho dočasném ústupu, jak k němu došlo v letech 1930–1960 pod ochranou keynesismu – znovuoživení, které vyřadilo komunistickou alternativu a položilo důraz na individuální užívání statků a služeb.

Takovéto hledání příčin je vždycky nakonec neuspokojivé. I jestliže bychom přijali tu či onu z uvedených hypotéz, zbývá pořád ještě vysvětlit korelaci příslušných tendencí se zánikem sjednocující a legitimizující schopnosti velkých příběhů spekulativní nebo emancipační povahy.

Jaký vliv mohou mít na statut vědění na jedné straně nový nástup a prosperita kapitalismu a na druhé straně ohromující rozmach techniky, je zajisté pochopitelné. Ale máme-li pochopit, jak současná věda mohla být vůči těmto vlivům vnímavá ještě o hodně dříve, než se projeví, je třeba odhalit nejprve zárodky „delegitimizace“¹²² a nihilismu, které ony velké příběhy XIX. století chovaly v sobě samých.

Spekulativní dispozitiv má v sobě ve vztahu k vědění především jistou dvojsmyslnost. Ukazuje se, že toto vědění si zaslouží své jméno jen potud, pokud se zdvojuje („*hebt sich auf*“) citováním

svých vlastních výpovědí uvnitř jakéhosi diskursu druhého stupně (*autonymie*), kterým jsou legitimizovány. To tedy znamená, že ve své bezprostřední podobě denotativní diskurs vztahující se k určitému referens (živý organismus, nějaká chemická vlastnost, určitý fyzikální jev atd.) neví ve skutečnosti to, co se domnívá vědět. Pozitivní věda není věděním. A spekulace se živí tím, že ji ruší. Takto tedy hegelovský spekulativní příběh v sobě obsahuje, jak říká Hegel sám¹²³, ve vztahu k pozitivnímu poznání určitý skepticismus.

Věda, která nenašla svoji legitimitu, není opravdovou vědou, upadá na nejnižší úroveň, na úroveň ideologie nebo mocenského nástroje, jestliže diskurs, který ji měl legitimizovat, se sám ukazuje jako něco, co spadá zrovna tak jako „lidové“ vyprávění do sféry vědění předvědeckého. K čemuž nevyhnutelně dochází, jestliže se proti němu obrátí pravidla hry oné vědy, kterou diskvalifikuje jako empirickou.

Máme před sebou spekulativní výpověď, která říká: Určitá vědecká výpověď je věděním, když a jedině když se sama včleňuje do univerzálního generativního procesu. Otázka, která při ní vystává, zní: je tato výpověď sama věděním v onom smyslu, který stanoví? Je jím, jedině jestliže může sebe samu vřadit do univerzálního generativního procesu. Nuže, tato možnost tu je. Stačí, aby předpokládala, že tento proces existuje (Život Ducha) a že ona sama je jeho výrazem. Tento předpoklad je dokonce pro spekulativní řečovou hru nepostradatelný. Jestliže se neučiní, legitimizující řeč by sama legitimní nebyla, a propadala by se spolu s vědou do nesmyslnosti, alespoň pokud věříme tomu, co tvrdí idealismus.

Tento předpoklad lze však chápat i ve smyslu zcela jiném, který nás přibližuje ke kultuře postmoderní: v oné perspektivě, kterou jsme předtím přijali za svou, lze o něm říci, že definuje skupinu pravidel, která je třeba připustit, aby se mohla hrát spekulativní hra.¹²⁴ Takový přístup předpokládá za prvé, že se za obecný modus řeči vědění přijme řeč „pozitivních“ věd, a za druhé, že se bude soudit, že tato řeč je spjata s implicitními předpoklady (formálními a axiomatickými), kterým má dát vždy explicitní formulaci. Nietzsche neříká jinými slovy nic jiného, když ukazuje, že „evropský nihilismus“ vyplývá ze zpětné aplikace vědeckého požadavku pravdivosti na tento požadavek samotný.¹²⁵

Takto vyvstává představa určité perspektivy, která alespoň po této stránce není vzdálená perspektivě řečových her. Máme před sebou proces delegitimizace, jehož hybnou silou je právě požadavek legitimizace. „Krise“ vědeckého vědění, jejíž známky se množí od konce XIX. století, nevyplývá z nějakého náhodného expanzivního růstu věd, který by sám byl důsledkem pokroku techniky a expanze kapitalismu. Má svůj původ ve vnitřní erozi principu legitimacy vědění. Tato eroze se prosazuje v spekulativní hře samotné, a tím, že uvolňuje onu encyklopedickou osnovu, v níž každá věda měla najít svoje místo, otevírá cestu k jejich emancipaci.

Klasické delimitace různých vědeckých oblastí jsou současně s tím podrobovány revizi: určité vědní obory zanikají, na hranicích některých věd dochází k vzájemným přesahům, z nichž se rodí nové oblasti. Namísto spekulativní hierarchie poznání vzniká immanentní, a aby se tak řeklo „rovinná“ síť výzkumných směrů, jejichž vzájemné hranice se nepřestávají přesouvat. Někdejší „fakulty“ se rozpadají v nejrůznější instituty a nadace, a univerzity ztrácejí svoji funkci spekulativní legitimizace. Bez zodpovědnosti ve vztahu k badatelské aktivitě, kterou spekulativní příběh dusí, tyto univerzity se pak omezují na předávání takového vědění, jež je pokládáno za ustálené, a zajišťují výukou spíše reprodukci profesorů než reprodukci vědců. Právě v tomto stavu je nachází Nietzsche, a vynáší nad nimi odsuzující soud.¹²⁶

Pokud jde o druhou proceduru legitimizace, která má svůj původ v osvícenství (*Aufklärung*), o dispozitiv emancipační, vnitřní erozivní síla tu není o nic menší než u diskursu spekulativního. Je však zaměřena na jiný aspekt. Pro tuto koncepci je charakteristické, že legitimitu vědy – pravdivost – zakládá na autonomii diskursivních partnerů angažovaných v etické, sociální a politické praxi. Nuže tato legitimizace, jak jsme viděli, se stává naráz problematickou: mezi denotativní výpověď, která má hodnotu kognitivní, a preskriptivní výpověď, která má hodnotu praktickou, je rozdíl, pokud jde o jejich platnosti, tedy o jejich kompetenci. Jestliže nějaká výpověď popisující, čím je daná realita, je pravdivá, nic nedokazuje, že preskriptivní výpověď, jejímž nutným důsledkem je tuto realitu měnit, je správná.

Dejme tomu, že nějaké dveře jsou zavřené. Z věty *Dveře jsou zavřené* nevyplývá věta *Otevřte dveře* jako důsledek ve smyslu výro-

kové logiky. Obě výpovědi se řídí dvěma samostatnými soubory pravidel, jimiž jsou dány odlišné podmínky platnosti, a tedy odlišné kompetence. Výsledek tohoto rozdělení rozumu na rozum kognitivní či teoretický na jedné straně a na rozum praktický na straně druhé tu vede k zproblematizování vědeckého diskursu nikoli přímo, nýbrž nepřímo, tím, že odhaluje, že je to řečová hra se specifickými pravidly, která v podobě apriorních podmínek poznání poprvé postřehl Kant, která však nemohou být aplikována na hru praktickou (ostatně ani na hru estetickou). Vědecký diskurs se takto stává jen jedním mezi jinými.

Tato „delegitimizace“, jestliže se trochu pokračuje v jejím směru a jestliže se její dosah rozšíří, což dělá svým způsobem Wittgenstein, a jiným způsobem zase myslitelé jako Martin Buber a Emmanuel Levinas,¹²⁷ otevírá cestu určitému významnému směru postmodernity: věda hraje svoji vlastní hru, nemůže legitimizovat ostatní jazykové hry. Například hra preskriptivní se jí vymyká. Ale především, věda zrovna tak nemůže legitimizovat ani sama sebe, jak to předpokládal spekulativní postoj.

Zdá se, že při tomto rozptylu řečových her se rozplývá i sám společenský subjekt. Společenská vazba má řečovou povahu, ale není vytvářena jediným vláknem. Je to pletivo, v němž se kříží přinejmenším dva druhy řečových her řídících se navzájem různými pravidly – ve skutečnosti dokonce neurčitý počet takových her. Wittgenstein píše: „Naši řeč je možno vidět jako nějaké staré město: spleť uliček a náměstí, starých a nových domů, a domů s přístavbami z různých dob, a kolem toho množství nových předměstí s přímými a pravidelnými ulicemi a s uniformními domy.“¹²⁸ A aby zřetelně ukázal, že princip souhrnné jednoty nebo syntézy uskutečňující se pod autoritou nějakého metadiskursu vědění tu nemůže najít uplatnění, aplikuje na toto „město“ řeči starý paradox a klade otázku: „Počínaje kolika domy nebo ulicemi město začíná být městem?“¹²⁹

K starým řečovým formacím se připojují nové, které vytvářejí předměstí starého města, „chemický symbolismus, infinitezimální notace“.¹³⁰ Dnes, o pětadvacet let později, lze k tomu připojit také strojové jazyky, matrice teorie her, nové hudební notace, notace nedenotativních logik (logiky času, deontické logiky, modální logiky), jazyk genetického kódu, grafy fonologických struktur atd.

Toto bujení může nakonec vyvolávat pesimistický dojem: nikdo neovládá všechny tyto jazyky, nemají žádný univerzální metajazyk, projekt systému-subjektu končí krachem a projekt emancipace nemá co dělat s vědou, utápíme se v pozitivismu toho či onoho speciálního oboru poznání, z vědců se stali vědečtí specialisté a zmnohonásobené úkoly bádání se staly dílčími úkoly, nad nimiž nikdo nemá přehled;¹³¹ a pokud jde o spekulativní nebo humanistickou filosofii, té už nezbývá než vzdát se svých legitimizačních funkcí,¹³² což vysvětluje krizi, kterou prochází tam, kde se ještě pokouší je plnit, nebo její redukci na studium logik či historie idejí tam, kde se toho realisticky vzdala.¹³³

Tímto pesimismem byla právě odchována generace z počátku našeho století ve Vídni: umělci – Musil, Kraus, Hofmannsthal, Loos, Schönberg, Broch –, ale také filosofové Mach a Wittgenstein.¹³⁴ Ti došli bezpochyby v uvědomění delegitimizace a z ní vyplývající teoretické a umělecké zodpovědnosti tak daleko, jak jen je možné. Dnes lze říci, že tento výkon truchlení je skončen. Není třeba vracet se k němu. A síla Wittgensteinova spočívala v tom, že východisko nehledal v pozitivismu, který rozvíjel Vídeňský kroužek,¹³⁵ a že ve svém průzkumu řečových her vytyčil perspektivu jiného druhu legitimizace, než je performativita. Právě tato perspektiva je perspektivou postmoderního světa. Nostalgie plynoucí ze zániku příběhu je pro většinu lidí sama už věcí zaniklou. Z toho ještě naprosto neplyne, že je jim souzeno, aby propadli barbarství. Brání tomu jejich vědomí, že legitimizace nemůže přijít odjinud než z jejich řečové praxe a z jejich vzájemné komunikační aktivity. Vůči každé jiné víře je věda – která „se usmívá do vousů“¹³⁶ – naučila drsné realistické střízlivosti.

11. BĀDÁNĪ A JEHO LEGITIMIZACE PERFORMATIVITOU

Vraťme se k vědě a podívejme se nejprve na pragmatiku bádání. V základních pravidlech jeho fungování se dnes projevují dvě závažné změny: obohacení argumentačních postupů a větší složitost v podávání důkazů.

Aristoteles, Descartes, Stuart Mill se mezi jinými pokusili postupně stanovit pravidla, díky nimž určitá výpověď denotativní povahy může být adresátem akceptována.¹³⁷ Vědecké bádání k těmto metodám příliš nepřihlíží. Může užívat a užívá, jak jsme řekli, jazyků, jejichž demonstrativní vlastnosti se zdají být v provokativním rozporu s rozumem klasiků. Bachelard podal jejich bilanci, a už nyní je tato bilance neúplná.¹³⁸

Způsob používání těchto jazyků není nicméně zcela libovolný. Je podroben podmínce, kterou lze označit jako pragmatickou, že totiž formuluje svá vlastní pravidla a žádá adresáta, aby je akceptoval. Při splnění této podmínky se definuje určitá axiomatika, která zahrnuje definici symbolů, jichž se bude v navrženém jazyce používat, formu, jakou budou muset respektovat výrazy tohoto jazyka, aby mohly být akceptovány (správně utvořené výrazy), a operace, které budou u těchto výrazů dovolené a které jsou definovány axiomy ve vlastním slova smyslu.¹³⁹

Ale jak se tedy ví, co má obsahovat nebo co obsahuje určitá axiomatika? Podmínky, které jsme právě vyjmenovali, jsou podmínkami formálními. Musí existovat nějaký metajazyk určující, jestli jistý jazyk vyhovuje formálním podmínkám axiomatiky: tímto metajazykem je metajazyk logiky.

Tady je třeba připojit upřesňující poznámku. To, jestli se nejprve stanoví axiomatika, z které se pak čerpají výpovědi v ní akceptovatelné, nebo jestli naopak vědec začne tím, že zjišťuje fakta a formuluje výpovědi o nich, a teprve pak se snaží odhalit axio-

matiku jazyka, kterého přitom používal, nepředstavuje alternativu logickou, nýbrž pouze empirickou. Ta má zajisté velký význam pro badatele, a také pro filosofa, ale otázka validizace výpovědí se klade v obou případech stejným způsobem.¹⁴⁰

Otázka z hlediska legitimizace závažnější je: pomocí jakých kritérií definuje logik vlastnosti, jaké jsou požadovány od určité axiomatiky? Existuje nějaký model vědeckého jazyka? Je tento model modelem jediným? Je verifikovatelný? Vlastnostmi požadovanými zpravidla od syntaxe nějakého formálního systému¹⁴¹ jsou konsistence (například systém, který by byl nekonsistentní vzhledem k negaci, by v sobě připouštěl určitý výrok zrovna tak jako jeho protiklad), syntaktická úplnost (systém pozbývá své konsistence, jestliže se k němu nějaký axióm přidá), rozhodnutelnost (existuje účinný postup, který dovoluje rozhodnout, jestli libovolný výrok k systému patří, nebo nepatří) a vzájemná nezávislost axiómů. Nuže, Gödel spolehlivě prokázal, že v aritmetickém systému nutně existuje nějaký výrok, který v tomto systému nelze ani dokázat, ani vyvrátit; z čehož plyne, že aritmetický systém podmínce úplnosti nevyhovuje.¹⁴²

Protože tuto vlastnost lze zobecnit, je tedy třeba uznat, že existují vnitřně daná omezení formalizačních postupů.¹⁴³ Tato omezení znamenají, že metajazykem užívaným k popisu určitého umělého jazyka (axiomatiky) je pro logika „přirozený jazyk“ nebo „každodenní jazyk“; tento jazyk je univerzální, protože všechny ostatní jazyky se do něj dají přeložit; není však konsistentní vzhledem k negaci: dovoluje tvoření paradoxů.¹⁴⁴

Otázka legitimizace vědění se následkem toho klade jinak. Když prohlásíme, že určitá výpověď denotativní povahy je pravdivá, předpokládáme, že byl formulován axiomatický systém, v kterém o ní může být rozhodnuto a v němž může být dokázána, že tento systém je těm, k nimž hovoříme, znám a že je jimi přijímán jako formálně tak uspokojivý, jak jen je možné. V tomto smyslu se rozvinula například matematika skupiny Bourbakiho.¹⁴⁵ Ale podobná konstatování lze učinit i u jiných věd: za svůj statut vděčí existenci určitého jazyka, jehož pravidla fungování sama nemohou být dokázána, ale jsou předmětem konsensu příslušných odborníků. Tato pravidla jsou určitými žádostmi, alespoň pokud jde o některá z nich. Žádost představuje jistou modalitu preskripcí.

Argumentace, kterou je třeba požadovat pro akceptování nějaké vědecké výpovědi, je tedy podřízena „prvotnímu“ (ve skutečnosti díky principu rekurzivnosti stále obnovovanému) akceptování pravidel, která stanoví způsoby argumentace. Odtud dvě pozoruhodné vlastnosti tohoto vědění: pružnost prostředků, kterých používá, to znamená mnohost jeho jazyků; a jeho charakter pragmatické hry, při níž přijatelnost „tahů“, které se v ní mohou dělat (zavedení nových výroků), závisí na úmluvě mezi partnery. Odtud také rozdíl mezi dvojím druhem „pokroku“ vědění: jeden odpovídá novému tahu (nové argumentaci) v rámci daných pravidel, druhý pak invenci pravidel nových, a tedy určité změně hry.¹⁴⁶

Této nové dispozici odpovídá zjevně závažný posun, pokud jde o ideu rozumu. Princip univerzálního metajazyka je nahrazen principem plurality formálních a axiomatických systémů, v nichž mohou být denotativní výpovědi dokazovány, přičemž tyto systémy jsou popisovány v určitém univerzálním metajazyku, který však není konsistentní. To, co ve vědění klasické i moderní vědy platilo za paradox, nebo i za paralogismus, může v některém z těchto systémů nabýt nové přesvědčivosti a dosáhnout souhlasu u společenství odborníků.¹⁴⁷ Metoda vycházející z konceptu jazykových her, kterou jsme se tu řídili, se skromně odvolává na tento směr myšlení.

Zcela jiným směrem nás vede druhý významný aspekt bádání, který se týká podávání důkazů. Důkaz je v zásadě součástí argumentace, která má vést k akceptování nové výpovědi, podobně jako svědectví nebo usvědčující předmět v případě soudní rétoriky.¹⁴⁸ K němu se však váže speciální problém: právě důkazem je do debaty vědců přibíráno referens („realita“) jakožto to, nač se odvolávají.

Řekli jsme, že otázka důkazu zůstává problematická v tom, že dokázat by bylo třeba i sám důkaz. Lze nicméně alespoň zveřejnit prostředky důkazu, takže ostatní vědci se mohou výsledkem ujistit tak, že zopakují proces, který k němu vedl. Zůstává nicméně skutečností, že předložit určitý důkaz znamená konstatovat nějaký fakt. Co je to však konstatování? Registrování faktu okem, sluchem, nějakým smyslovým orgánem?¹⁴⁹ Smysly klamou, jsou omezené co do svého dosahu i co do své rozlišovací schopnosti.

Tady vstupují do hry techniky. Ty jsou původně jakými protézami lidských orgánů nebo fyziologických systémů a jejich funkcí

je přijímat různé údaje nebo aktivně měnit kontext.¹⁵⁰ Jsou podřízeny určitému principu, principu optimalizace výkonů: zvýšení outputu (výsledných informací nebo změn) a snížení inputu (vydané energie) k jejich dosažení.¹⁵¹ Jsou to tedy hry, pro něž rozhodující není, co je pravdivé, ani co je spravedlivé, ani co je krásné atd., nýbrž co je efektivní: nějaký technický „tah“ je dobrý, když udělá víc a/nebo když vyžaduje menší výdaj než jiný.

Tato definice technické kompetence je pozdní. Vynálezy vznikaly dlouho jen nárazově, díky náhodným výzkumům nebo výzkumům, které se víc týkaly dovedností (*technai*) než vědění, či aspoň obou v stejné míře: pro klasické Řeky například mnohonásobné vztahy mezi vědění a technikami neexistují.¹⁵² V XVI. a XVII. století práce „perspektivistů“ jsou ještě spíše jen věci zvědavosti a umělecké inovace.¹⁵³ Takto tomu je až do konce XVIII. století.¹⁵⁴ A lze tvrdit, že ještě i dnes přetrvává spontánně rozvíjená technická invence, někdy příbuzná kutilství, která je nezávislá na potřebách vědecké argumentace.¹⁵⁵

Nicméně tou měrou, jak pragmatika vědeckého vědění zaujímá místo vědění tradičních nebo zjevných, potřeba předkládání důkazů je pocíťována živěji. Už Descartes požaduje na konci *Rozpravy* úvěry pro laboratoře. Tím je problém vytyčen: přístroje, které doplňují výkony lidského těla tak, aby mohly být podávány důkazy, vyžadují dodatečné výdaje. Podávání důkazů a verifikace tvrzení, zjišťování pravdy, se tedy neobejde bez peněz. Hry vědeckého jazyka se stanou hrami bohatých, při nichž nejbohatší má největší vyhlídky, že bude mít pravdu. Rýsuje se určitá rovnice mezi bohatstvím, účinností a pravdou.

To, k čemu dochází na konci XVIII. století, v době první průmyslové revoluce, to je právě objev oboustranné závislosti: není techniky bez bohatství, ale není bohatství bez techniky. Technický dispozitiv vyžaduje investice; ale protože dovoluje, aby výkon, u kterého je uplatněn, dosáhl optimálního stupně, může být optimální i nadhodnota, která je výsledkem tohoto lepšího výkonu. Stačí, když tato nadhodnota bude realizována, to znamená, když výsledek tohoto výkonu bude prodán. A úplného propojení systému může být dosaženo tak, že část výtěžku tohoto prodeje přejde do fondu určeného pro výzkum, jehož účelem je výkonost dále zvyšovat. Právě to je okamžik, kdy se věda stává výrobní silou, to znamená určitým momentem v oběhu kapitálu.

To, co si vynucuje, aby technické postupy byly podřízeny příkazu zlepšovat výkonnost a realizovat příslušné výsledky, je zprvu spíše touha po obohacení než touha po vědění. „Organické“ septy techniky se ziskem předchází jejím spojení s vědou. Technické metody nabývají v současném vědění na významu jen prostřednictvím zaměření na performativitu jako obecně platné kritérium. Způsob, jakým je pokrok ve vědění podřízen růstu technologických investic, není ani dnes zcela bezprostřední.¹⁵⁶

Kapitalismus však přináší vlastní řešení onoho problému vědy, kterým je úvěrování výzkumu: jednak přímo, tím, že financuje v podnicích výzkumná oddělení, kde imperativy performativity a komerčního zužitkování orientují výzkumné práce přednostně k „aplikacím“; a nepřímým, že vytváří soukromé, státní nebo smíšené nadace pro výzkum, které financují programy univerzitních pracovišť, výzkumných laboratoří nebo nezávislých skupin badatelů, aniž očekávají od výsledku jejich prací bezprostřední zisk, neboť vycházejí ze zásady, že je třeba po nějaký čas poskytovat finanční prostředky na výzkum bez ohledu na návratnost, aby se zvětšily vyhlídky, že se dosáhne nějaké rozhodující, a tedy velice rentabilní inovace.¹⁵⁷ Moderní státy, zejména od dob své keynesiánské epizody, se řídí stejným pravidlem: jednak výzkum aplikovaný, jednak výzkum základní. Spolupracují s podniky prostřednictvím nejrůznějších institucí.¹⁵⁸ Do laboratoří aplikovaného výzkumu pronikají tytéž normy organizace práce, jaké převažují v podnicích: hierarchie, přidělování práce, vytváření pracovních týmů, hodnocení individuálních a kolektivních výsledků, vypracovávání programů, které lze prodat, vyhledávání zákazníka atd.¹⁵⁹ Střediska pro „čistý“ výzkum jsou tím postižena méně, ale dostávají také méně finančních prostředků.

Předkládání důkazu, jež je v zásadě jen částí argumentace, kterou se má dosáhnout souhlasu adresátů vědeckého sdělení, se takto dostává pod kontrolu jiné řečové hry, v níž nejde o pravdu, ale o performativitu, to znamená o nejlepší vztah input/output. Při zdůvodňování tohoto nového cíle se stát a/nebo podnik vzdává idealistického či humanistického legitimizačního příběhu: v diskursu dnešních investorů jediným věrohodným motivačním momentem je moc. Vědci, technici a přístroje se nekupují proto, aby se zvěděla pravda, nýbrž aby se dosáhlo větší moci.

Otázkou je, v čem může spočívat diskurs vztahovaný k moci – a jestli může poskytnout nějakou legitimizaci. Co tomu překáží, jak

se na první pohled zdá, je rozdíl, který tradice dělá mezi silou a právem, mezi silou a moudrostí, to znamená mezi tím, co je mocné, tím, co je spravedlivé, a tím, co je pravdivé. Právě na tuto nesouměřitelnost jsme předtím odkazovali v termínech teorie řečových her, když jsme rozlišovali hru denotativní, pro níž je podstatný rozdíl pravdivé/nepřavdivé, hru preskriptivní, při níž jde o rozdíl spravedlivé/nepspravedlivé, a hru technickou, kde kritériem je: efektivní/neefektivní. Zdá se, že „síla“ patří jen do sféry této poslední hry, která je hrou techniky. Stranou je třeba ponechat případ, kdy operuje pomocí teroru. Tento případ se řečové hře vymyká, protože účinnost síly vyplývá pak veskrze jen z hrozby eliminace partnera, a nikoli z toho, že se provede lepší „tah“, než je „tah“ jeho. Pokaždé, když účinnost, to znamená dosažení hledaného účinku, má svůj základ v alternativě „Řekni nebo udělej toto, nebo jinak už mluvit nebudeš“, nastupuje teror, společenská vazba se likviduje.

Je však pravda, že performativita tím, že zvětšuje schopnost předkládat důkazy, zvětšuje i možnost mít pravdu: technické kritérium, které do vědeckého vědění masivně proniká, nezůstává bez vlivu na kritérium pravdivosti. Totéž mohlo být řečeno o vztahu mezi spravedlností a performativitou: vyhlídky, že nějaký příkaz bude pokládán za spravedlivý, se podle tohoto tvrzení zvyšují úměrně vyhlídce, že bude proveden, a ta se zvyšuje úměrně s performativitou toho, od něhož příkaz vychází. Takto právě Luhmann dospívá k názoru, že v postindustriálních společnostech je normativnost zákonů nahrazována performativitou procedur.¹⁶⁰ „Kontrola kontextu“, to znamená zlepšení výkonů realizovaných vůči partnerům, kteří tento kontext tvoří (ať je to „příroda“ nebo lidé), by takto mohla platit za jakousi legitimizaci.¹⁶¹ Byla by to legitimizace faktem.

Horizont této procedury je takovýto: protože „realita“ je tím, co poskytuje důkazy pro vědeckou argumentaci i výsledky, s jakými se setkají předpisy a přísliby právní, etické a politické povahy, člověk se stává pánem jedněch i druhých tím, že se stane pánem „reality“, což umožňují prostředky techniky. Tím, že se jejich síla utvrzuje, „utvrzuje“ se realita, a tedy i vyhlídky, že člověk bude spravedlivý a že bude mít pravdu. A na druhé straně zase síla techniky se zvyšuje tím lépe, že lze disponovat vědění vědy a autoritou umožňující rozhodovat.

Takto tedy dostává legitimizace mocí konkrétní podobu. Moc není jen dobrá performativita, ale také dobrá verifikace a dobrý rozsudek. Legitimizuje vědu i právo jejich účinností, a zároveň legitimizuje účinnost vědou a právem. Jde o jakousi autolegitimizaci, která jako by byla prostě vlastností systému, jehož regulace se řídí principem optimalizace vlastních výkonů.¹⁶² Nuže, právě takovou kontrolu kontextu má zajistit obecná informatizace. Performativita určité výpovědi, ať je to výpověď denotativní nebo preskriptivní, vzrůstá úměrně s informacemi, kterými se disponuje, pokud jde o její referens. A tak se nyní vzrůst moci a její autolegitimizace zajišťuje výrobou informací, jejich uskladňováním v paměti, jejich přístupností a operativností.

> Vztah vědy a techniky se převrací. Složitost argumentací se nyní zdá zajímavá hlavně proto, že si vynucuje větší rafinovanost prostředků dokazování, což je, zdá se, k užtku performativitě. Způsob, jakým státy, podniky a smíšené společnosti rozdělují fondy určené pro výzkum, se řídí právě touto logikou zvětšování moci. Těm sektorům výzkumu, které nemohou prokázat svůj přínos k optimalizaci výkonnosti systému, přínos alespoň nepřímý, se zastavuje příliv financí a jsou odsouzeny k zastarávání. Když mají zdůvodnit odmítnutí vybavovat to či ono výzkumné středisko, administrativní instance se výslovně dovolávají kritéria performativity.¹⁶³

12. VÝUKA A JEJÍ LEGITIMIZACE PERFORMATIVITOU

Pokud jde o druhou stránku vědění, totiž o jeho předávání, to znamená o výuku, popsat způsob, jakým se tu uplatňuje převaha kritéria performativity, se zdá být snadné.

Jakmile je akceptována představa, že existují poznatky, jejichž spolehlivost je zajištěna, otázka jejich předávání se pak pragmaticky rozčleňuje v řadu dalších otázek: Kdo předává? Co? Komu? Pomocí jakých prostředků? A v jaké formě? S jakým efektem?¹⁶⁴ Univerzitní politiku tvoří právě vnitřně spjatý soubor odpovědí na tyto otázky.

Když rozhodujícím kritériem je performativita předpokládaného společenského systému, to znamená, když se přijme hledisko teorie systémů, vysokoškolská výuka se pojímá jako podsystem tohoto společenského systému a na řešení každého ze zmíněných problémů se aplikuje totéž kritérium performativity.

Výsledek, kterého se má dosáhnout, je optimální příspěvek vysokoškolské výuky k lepší performativitě společenského systému. Ta bude muset vypěstovávat lidi vybavené těmi typy kompetence, které jsou pro tento systém nepostradatelné. Jsou dvojího druhu. Jedny mají sloužit speciálně prosazení v mezinárodní soutěži. Mění se podle toho, jaké „speciality“ mohou státy nebo velké školící instituce prodat na světovém trhu. Jestliže naše obecná hypotéza je správná, pak poptávka po odbornících, vyšších kádrech a středních kádrech špičkových sektorů jmenovaných na začátku této studie bude vzrůstat; všechny obory týkající se „telematiky“ (informatikové, kybernetikové, lingvisté, matematikové, logikové...) by měly zakusit, že jim bude v oblasti výuky přiznáváno přednostní postavení. Tím spíš, že zmnohonásobením počtu těchto odborníků by mělo zrychlit pokroky výzkumu i v jiných odvětvích poznání, jak jsme to už viděli u medicíny a biologie.

Na druhé straně, vycházíme-li stále z téže obecné hypotézy, vysokoškolská výuka bude muset nadále zajišťovat pro společenský systém kompetence odpovídající jeho vlastním požadavkům, totiž požadavkům zachovat vnitřní soudržnost. Dříve tento úkol zahrnoval vytváření a šíření určitého obecného životního modelu, jehož legitimizaci zaručoval zpravidla emancipační příběh. V kontextu delegitimizace se od univerzit a institucí vysokoškolské výuky žádá napříště, aby pěstovaly kompetence, a nikoli už ideály: tolik lékařů, tolik profesorů toho a toho oboru, tolik inženýrů, tolik administrativních odborníků atd. Předávání vědění nemá už sloužit k formování elity schopné vést národ v procesu jeho emancipace, nýbrž zajišťuje systému hráče schopné vyhovujícím způsobem plnit svoji roli v těch pragmatických pozicích, kterých instituce mají zapotřebí.¹⁶⁵

Jestliže cíle vysokoškolské výuky jsou funkcionální, jak je tomu s těmi, jimž je určena? Student se už změnil a zřejmě se ještě měnit bude. Není to už mladý člověk pocházející z prostředí „liberálních elit“¹⁶⁶ a zainteresovaný bezprostředněji nebo vzdáleněji na velkém úkolu společenského pokroku chápaného jako emancipace. V tomto smyslu se dnes „demokratická“ univerzita bez přijímacího výběru, která je pro studujícího, a pokud se přihlíží k výdajům na jednotlivého studenta, dokonce i pro společnost málo nákladná, ale která přijímá velký počet posluchačů,¹⁶⁷ univerzita, jejímž modelem byl model emancipačního humanismu, jeví jako málo performativní.¹⁶⁸ Vysokoškolská výuka prochází už ve skutečnosti závažnou přestavbou, která je řízena zároveň administrativními opatřeními i málo kontrolovanou společenskou poptávkou vycházející od nových uživatelů; tato přestavba směřuje k tomu, rozdělit její funkce ve dva hlavní druhy služeb.

Ve své funkci profesionální přípravy je vysokoškolská výuka stále ještě určena mladým lidem pocházejícím z liberálních elit, jimž je předávána kompetence, kterou příslušná profese pokládá za nezbytnou; k tomu přistupuje dále v té či oné formě (například ve formě technologických institutů), ale podle stejného didaktického modelu předávání nových vědění spjatých s novými technikami a technologiemi a určených rovněž mladým lidem, kteří ještě nejsou „aktivní“.

Kromě těchto dvou kategorií studentů, v nichž jde o reprodukci „profesionální inteligence“ a „technické inteligence“,¹⁶⁹ ostatní

mladé lidi na univerzitě lze brát většinou jako nezaměstnané nezachycované v statistikách poptávky po zaměstnání. Ve vztahu k možnostem uplatnění v oblastech odpovídajících oborům, v kterých se s nimi setkáváme (literatura a vědy o člověku), jsou totiž nadpočetní. Patří ve skutečnosti přes svůj věk k nové kategorii těch, kterým je vědění předáváno.

Vedle oné profesionalizační funkce univerzita totiž začíná nebo by měla začít hrát v rámci zlepšování výkonnosti systému určitou novou roli, spočívající v zajišťování rekvalifikace a permanentní výchovy.¹⁷⁰ Vně univerzit, vysokoškolských pracovišť nebo institucí s profesionálním posláním vědění není už a nebude předáváno souhrnně a jednou provždy mladým lidem před nástupem do aktivního života; je a bude předáváno na základě individuálního výběru dospělým, kteří aktivní již jsou nebo čekají na aktivní uplatnění, a to proto, aby se zlepšila jejich kompetence a jejich pracovní zařazení, ale také proto, aby si osvojili informace, jazyky a řečové hry, které jim dovolí rozšířit obzor svého profesionálního života a vyartikulovat svoji technickou a etickou zkušenost.¹⁷¹

Nový směr, kterým se předávání vědění vyvíjí, se neobejde bez konfliktů. Neboť zrovna tak jako je v zájmu systému, a tedy těch, kdo v něm rozhodují, povzbuzovat snahy o lepší profesionální uplatnění, protože to může celkovou výkonnost jediné zlepšovat, zrovna tak se experimentování s diskursy, institucemi a hodnotami, které je provázáno nevyhnutelným „narušováním pořádku“, pokud jde o curriculum, kontrolu znalostí a pedagogiku, nemluvě o různých důsledcích sociopolitických, jeví jako málo operativní, a je mu proto ve jménu serióznosti systému odpírán sebemenší úvěr. Nicméně to, co se tu rýsuje, je právě určitá cesta překračující meze funkcionalismu, cesta o to méně zanedbatelná, že ji vytyčil funkcionalismus sám.¹⁷² Ale lze si představit, že tento úkol bude svěřován sítím mimouniverzitním.¹⁷³

V každém případě princip performativity, i jestliže nedovoluje ve všech případech jasně rozhodnout, jakou politiku je třeba sledovat, vede k tomu úhrnnému důsledku, že instituce vysokoškolského vzdělání je podřízována státním instancím. Od okamžiku, kdy vědění nemá už svůj účel samo v sobě, jakožto realizace ideje nebo jakožto emancipace lidí, jeho předávání přestává být věcí výhradní zodpovědnosti vědců a studentů. Idea „univerzitní svobody“ patří dnes minulosti. „Autonomie“ přiznané univerzitám po

krizi z konce šedesátých let nemají velkou váhu ve srovnání s masívně se uplatňujícím faktem, že profesorské rady nemají skoro nikde vliv na rozhodnutí, jaký podíl rozpočtu připadne jejich instituci;¹⁷⁴ v jejich moci je jen rozvržení částky, která je jim přidělena, a to ještě jen v poslední fázi.¹⁷⁵

Nyní tedy: co je předáváno ve vysokoškolské výuce? Pokud jde o profesionální přípravu, pojímanou z hlediska úzce funkcionalistického, hlavní část toho, co lze předávat, tvoří uspořádaná zásoba poznatků. Uplatnění nových technik při předávání této zásoby může značně ovlivnit formy komunikace. Nezdá se nijak nezbytné, aby to byly přednášky, které profesor pronáší k mlčícím studentům, zatímco doba vyhrazená otázkám je odsunuta do seminárních „cvičení“ vedených asistentem. V té míře, v jaké lze poznatky přeložit do jazyka informatiky a v jaké tradiční roli profesora zastane i paměť počítače, didaktika může být svěřena strojům, které spojují klasické paměti (knihovny atd.) i databanky s inteligentními terminály danými studentům k dispozici.

Pedagogika tím nemusí nutně ztrácet na významu, neboť i pak bude třeba studenty přece jen něčemu učit: nikoli tomu, co předstává obsah vědění, nýbrž tomu, jak terminály používat, tedy na jedné straně novým jazykům a na druhé straně rafinovanější manipulaci s onou řečovou hrou, kterou je dotazování: kam otázku adresovat, to znamená, jaká je ona paměť, která je příslušná pro to, co člověk chce vědět? Jak ji formulovat, aby se předešlo omylům? atd.¹⁷⁶ V této perspektivě by elementární výškolení v informatice a zejména v telematice mělo tvořit povinnou součást vyšší propedeutiky stejným právem jako například běžné zvládnutí nějakého cizího jazyka.¹⁷⁷

Částečné nahrazení učitelů stroji se může zdát něčím závadným, nebo i nepřijatelným jedině z perspektivy velkých legitimizačních příběhů, jako je život ducha anebo emancipace lidstva. Je však pravděpodobné, že tyto příběhy už nejsou hlavní pohnutkou zájmu o vědění. Jestliže touto pohnutkou je moc, tento aspekt klasické didaktiky ztrácí význam. Otázkou, která je explicitně nebo implicitně kladena studentem připravujícím se na určitou profesi, státem či institucí vysokoškolské výuky, není už: Je to pravdivé?, nýbrž: K čemu to slouží? V kontextu merkantilizace vědění tato poslední otázka nejčastěji znamená: Dá se to prodat? A v kontextu zvětšování moci: Je to efektivní? Nuže, disponování

performativní kompetencí musí zřejmě být za výše popsaných podmínek prodatelné, a efektivní je už podle své definice. To, co efektivní přestává být, to je kompetence založená na jiných kritériích, jako je pravdivé/něpravdivé, spravedlivé/něspravedlivé atd., a samozřejmě slabá performativita obecně.

Otevírá se perspektiva rozsáhlého trhu operativních kompetencí. Držitelé tohoto druhu vědění jsou a budou objektem, na který se budou soustřeďovat nabídky, ba i určitá politika svodů.¹⁷⁸ Z tohoto hlediska není na obzoru konec vědění, právě naopak. Encyklopedie zírka, toť databanky. Ty přesahují kapacitu kteréhokoliv uživatele. Jsou pro postmoderního člověka „přirozeností“.¹⁷⁹

Je nicméně třeba konstatovat, že didaktika nespočívá jen v předávání informací a že kompetence, i když jde o kompetenci performativní, se neomezuje pouze na disponování dobrou pamětí potřebných dat nebo na dobrou schopnost přístupu k strojovým pamětem. Půjde jen o banální konstatování, když zdůrazníme význam schopnosti aktualizovat údaje rozhodující pro problém, který se má řešit „zde a nyní“, a uspořádat je v určitou efektivní strategii.

Dokud jde o hru s neúplnou informací, výhoda je na straně toho, kdo ví a kdo může získat informace navíc. Takový je definičně případ učícího se studenta. Ale při hrách s úplnou informací¹⁸⁰ plyne už z tohoto předpokladu samotného, že lepší performativita nemůže spočívat v získání takové dodatečné informace. Vyplývá z nového uspořádání údajů, které právě tvoří příslušný „tah“. Tohoto nového uspořádání se dosáhne nejčastěji propojením různých řad údajů, které až do té doby byly pokládány za navzájem nezávislé.¹⁸¹ Tuto schopnost artikulovat společně to, co taktó artikulováno nebylo, lze označit jako představivost. Rychlost k ní patří jako jedna její vlastnost.¹⁸²

Nuže, je přípustné představovat si svět postmoderního vědění právě jako svět, v němž vládne hra s úplnou informací, v tom smyslu, že údaje jsou tu principiálně přístupné všem odborníkům: neexistuje vědecké tajemství. Přírůstek performativity, pokud jde o produkci vědění, a ne už o jeho nabývání, závisí tedy při stejné kompetenci nakonec na této „představivosti“, která dovoluje buďto uskutečnit nový tah, nebo změnit pravidla hry.

Jestliže výuka má zajišťovat nejenom reprodukci kompetencí, ale jejich další pokrok, bylo by tudíž zapotřebí, aby se předávání

vědění neomezovalo jen na předávání informací, nýbrž aby zahrnovalo i osvojování si všech procedur, které jsou s to zlepšovat schopnost propojovat oblasti, které tradiční organizace vědění navzájem žárlivě izoluje. Heslo interdisciplinárnosti, šířící se hlavně po krizi z roku 1968, ale hlášané už dávno předtím, poukazuje, jak se zdá, právě v tomto směru. Říká se, že narazilo na univerzitní feudalismus. Toho, nač narazilo, bylo ve skutečnosti mnohem víc.

V humboldtovském modelu univerzity každá věda zaujímá své místo v systému, jehož vrchol tvoří spekulace. Přesahování určité vědy do oblasti jiné vědy může vyvolávat v systému jen zmatek, „šum“. K jejich spolupráci může docházet jen v spekulativní rovině, v hlavě filosofů.

Idea interdisciplinárnosti je naopak vlastní epoše delegitimizace a jejímu spěchajícímu empirismu. Vztah k vědění není už založen na realizaci života ducha nebo na emancipaci lidstva; je to vztah uživatelů určitého složitěho pojmového a materiálního souboru nástrojů a těch, kdo mají prospěch z jeho výkonů. Nedisponují žádným metajazykem ani žádným metanarativním příběhem dovolujícím formulovat jeho finalitu a správný způsob užití. K posílení výkonů slouží však u nich *brain storming*.

Pozitivní hodnocení týmové práce patří k této převaze performativního kritéria ve sféře vědění. Neboť když jde o to, říci, co je pravdivé, nebo předepsat to, co je spravedlivé, počet nehraje žádnou roli; hraje ji jedině tehdy, jestliže spravedlnost a pravdivost jsou myšleny v pojmech pravděpodobnějšího úspěchu. Týmovou prací za podmínek, které společenské vědy dávno už přesně stanovily, se skutečně výkony obecně zlepšují.¹⁸³ Po pravdě řečeno, její úspěšnost tyto vědy spolehlivě zjistily, hlavně pokud jde o výkonnost v rámci daného modelu, to znamená o provedení určitého úkolu; zlepšení se zdá méně jisté, když jde o to vymyslet s použitím „představivosti“ nové modely, to znamená při vytváření koncepce. Existují pro to, jak se zdá, příklady.¹⁸⁴ Zůstává však nesnadné rozlišit to, co připadá na vrub týmového způsobu práce a co vyplývá z nadání jednotlivých členů týmu.

Lze namítnout, že tato orientace se týká víc produkce vědění (výzkumu) než jeho předávání. Obojí úplně oddělovat, byť i v rámci funkcionalismu a profesionalismu, je abstrakce, která má pravděpodobně i škodlivé důsledky. Nicméně řešení, k němuž fak-

ticky směřují instituce vědění v celém světě, spočívá v disociaci těchto dvou aspektů didaktiky, toho, který se týká „prosté“ reprodukce, a toho, který se vztahuje k reprodukci „rozšířené“, takže u jednotek jakéhokoli druhu, ať to jsou instituce, různé stupně nebo cykly uvnitř institucí, seskupení různých institucí nebo vědních oborů, se rozlišují ty, jejichž posláním je selekce a reprodukce profesionálních kompetencí, a na druhé straně ty, které mají napomáhat vzestupu a „podněcování“ intelektů nadaných „imaginační“. Způsoby předávání poznatků, kterými disponují první z nich, mohou být zjednodušovány a nabývat masové povahy; druhé z nich naproti tomu mají právo na vytváření malých skupin fungujících v jakémisi aristokratickém egalitarismu.¹⁸⁵ Není nijak důležité, jestli tyto skupiny jsou nebo nejsou součástí univerzit.

Co se však zdá být jisté, je to, že v obou případech delegitimizace a převaha performativního principu odzvánějí éře Profesora: pro předávání daného vědění není o nic kompetentnější než síť pamětí a pro vymyšlení nových tahů nebo nových her není o nic kompetentnější než interdisciplinární týmy.

13. POSTMODERNÍ VĚDA JAKO VYHLEDÁVÁNÍ NESTABILIT

Ukázali jsme už, že pragmatika vědeckého bádání, zvlášť z toho aspektu, který představuje vyhledávání nových argumentací, staví do popředí vynalézání nových „tahů“, a dokonce i nových pravidel řečových her. Tento aspekt, který je v přítomném stavu vědeckého bádání rozhodující, je nyní záhodno zvlášť zdůraznit. O vědeckém vědění by se dalo parodicky říci, že hledá „cesty z krize“, totiž z krize determinismu. Determinismus je právě hypotézou, na níž je legitimizace performativitou založena: protože performativita je definována vztahem input/output, je nutno předpokládat, že systé-
m, do kterého input vstupuje, je v stabilním stavu; sleduje pravidelnou „trajektorii“, kterou lze vyjádřit spojitou a derivovatelnou funkcí, jež dovolí output v přiměřené míře předvídat.

Taková je pozitivistická „filosofie“ efektivnosti. Uvedeme nyní několik význačných příkladů mluvících proti ní, abychom tak usnadnili závěrečný rozbor legitimizace. V zásadě půjde o to, ukázat na několika dokladech, že pragmatika vědeckého vědění má se sledováním performativity ve své podstatě málo příbuzného.

Expanze vědy se neuskutečňuje díky pozitivismu efektivity. Je tomu právě naopak: vypracovávat důkaz znamená vyhledávat a „vynalézat“ příklady svědčící v opačném smyslu, tedy to, co zůstává nepochopitelné; vypracovávat argumentaci znamená vyhledávat to, co je „paradoxní“, a legitimizovat to novými pravidly usuzovací hry. V obou případech efektivita není vyhledávána sama pro sebe, přistupuje navíc, a někdy dost pozdě, až když se investoři o případ konečně začnou zajímat.¹⁸⁶ Co se však nutně znovu a znovu vynořuje s každou novou teorií, novou hypotézou, s každým novým tvrzením, novým pozorováním, to je otázka legitimacy. Neboť tuto otázku neklade vědě filosofie, nýbrž klade si ji věda sama.

Přežitkem není klást si otázku, co je pravdivé a co je spravedlivé, nýbrž představovat si vědu jako pozitivistickou a odsouzenou k onomu nelegitimizovanému poznání, k onomu polovičnímu vědění, které v ní viděli němečtí idealisté. Otázka: *Jakou platnost má tvůj argument, jakou platnost má tvůj důkaz?* natolik patří k pragmatice vědeckého vědění, že to právě díky ní dochází k oné proměně adresáta určitého argumentu a určitého důkazu v adresanta nového argumentu a nového důkazu, a tedy zároveň k vývoji nových forem diskursu i nových vědeckých generací. Věda se rozvíjí – a že se rozvíjí, nikdo nepopírá – tím, že rozvíjí tuto otázku. A tato otázka sama ve svém rozvíjení vede k další otázce, totiž k metaotázce či k otázce legitimacy: *Jakou platnost má tvoje „jakou má platnost“?*¹⁸⁷

Jak bylo řečeno, nápadný rys postmoderního vědeckého vědění je to, že je v něm zahrnut, a sice v explicitní podobě, diskurs o pravidlech, která mu dávají platnost.¹⁸⁸ To, co mohlo být na konci XIX. století pokládáno za ztrátu legitimacy a za zabřednutí do filosofického „pragmatismu“ nebo logického pozitivismu, bylo jen epizodou, z níž se vědění vzpamatovalo tím, že včlenilo do vědeckého diskursu diskurs o validizaci výpovědí platících za zákony. Toto včlenění není, jak jsme viděli, jednoduchá operace, vede k formulování „paradoxů“ pojímaných s nejvyšší vážností a k „omezením“ týkajícím se dosahu vědění, která znamenají fakticky modifikace jeho povahy.

Opravdovým paradigmatickým této změny v povaze vědění je metamatematické bádání, jež vyústilo v Gödelovo teoréma.¹⁸⁹ Ale stejně příkladná pro toto nové vědecké zaměření je i přeměna dynamiky, a pro nás je obzvlášť zajímavá tím, že nutí korigovat určitý pojem, který se, jak jsme viděli, masívně uplatňuje v diskursu o výkonnosti, zejména v oblasti společenské teorie: pojem systému.

Pojem výkonnosti předpokládá pojem systému se silnou stabilitou, protože je založen na principu určitého vztahu mezi teplem a prací, mezi teplým zdrojem a studeným zdrojem, mezi inputem a outputem, a to vztahu, který je v zásadě vždy vypočitatelný. Tento pojem má svůj původ v termodynamice. Je spjat s představou předvídatelného vývoje výkonů systému, pokud jsou známy všechny proměnné. Tato podmínka je ve své limitní formě jasně vyjádřena fikcí Laplaceova „démona“.¹⁹⁰ protože zná všechny pro-

měnné určující stav vesmíru v okamžiku t , může předvídat jeho stav v okamžiku $t' > t$. Tato fantazie se opírá o princip, podle něhož fyzikální systémy, včetně onoho systému systémů, kterým je vesmír, se řídí ve svém fungování určitými pravidelnostmi, takže jejich vývoj odpovídá předvídatelné dráze a může být vystižen „normálními“ spojitými funkcemi (a prognózami futurologie...).

Vznikem kvantové mechaniky a atomové fyziky se platnost tohoto principu nutně omezuje. A to dvěma způsoby, jejichž příslušné implikace si nejsou co do závažnosti rovny. Především, definování výchozího stavu nějakého systému, to znamená všech nezávisle proměnných, by vyžadovalo, pokud by mělo být efektivní, energetický výdaj přinejmenším ekvivalentní tomu, jaký spotřebovává sám systém, který má být definován. Laicky srozumitelnou verzí této faktické nemožnosti uskutečnit úplné změření určitého stavu systému podává jedna pasáž Borgesova: Jistý císař chce sestavit dokonale přesnou mapu své říše. Výsledkem je zruinování země: veškeré obyvatelstvo věnuje všechnu svoji energii kartografii.¹⁹¹

Z Brillouenova argumentu¹⁹² vyplývá, že idea (či ideologie) dokonalé kontroly určitého systému, která má umožnit zlepšování jeho výkonů, se jeví jako nekonsistentní vůči protikladu: snižuje výkonnost, kterou má zvyšovat. Tato nekonsistentnost vysvětluje zejména slabost státních a socioekonomických byrokracií: dusí ony systémy nebo podsystemy, které kontrolují, a propadají stagnaci současně s nimi (negativní *feedback*). Zajímavost takového vysvětlení je v tom, že se nepotřebuje uchýlovat k jiné legitimizaci, než je sama legitimizace systému, například k legitimizaci vycházející ze svobody lidských činitelů, která je má k tomu, aby se vzepřeli proti nadměrné autoritě. Připustí-li se, že společnost je určitý systém, jeho kontrola, která předpokládá přesné definování jeho výchozího stavu, nemůže být efektivní, protože toto definování je neproveditelné.

Toto omezení však problematizuje pořád ještě jen efektivitu přesného vědění a z něho plynoucí moci. Jejich principiální možnost zůstává nedotčena. Klasický determinismus i nadále představuje limitní stav znalosti systému, nedostupný pro svoji nákladnost, ale myslitelný.¹⁹³

Kvantová teorie a mikrofyzika nutí k mnohem radikálnější reziví oně představu spojitě a předvídatelné dráhy. Snaha o přesnost

nenaráží na mez danou její nákladností, nýbrž na samu povahu hmoty. Není pravda, že nejistota, to znamená neexistence kontroly, se zmenšuje tou měrou, jak se přesnost zvyšuje: zvětšuje se spolu s ní. Jean Perrin uvádí jako příklad měření skutečné hustoty vzduchu (kvocient hmota/objem) uvnitř vymezené koule. Tato hustota se značně mění, když objem koule se z 1000 m^3 snižuje na 1 cm^3 ; mění se velice málo, když se z 1 cm^3 snižuje na $1/1000 \text{ mm}^3$, ale v tomto intervalu lze pozorovat zároveň, jak se nepravidelně objevují určité variace hustoty, které jsou řádu jedné miliardiny. Tou měrou, jak se objem koule dále zmenšuje, význam těchto variací roste: při objemu řádu $1/10$ mikronu kubického variace představují řádově tisíce; při $1/100$ mikronu kubického představují řádově pětiny.

Když objem ještě dále zmenšujeme, docházíme k řádu molekulového poloměru. Jestliže koule je v prázdném prostoru mezi dvěma molekulami vzduchu, skutečná hustota je nulová. Asi v jednom z tisíce případů nicméně střed koule „padne“ dovnitř nějaké molekuly, a průměrná hustota v tomto bodě je pak srovnatelná s tím, co se označuje jako skutečná hustota plynu. Sestupuje-li se až k rozměrům mikroatomovým, je svrchovaně pravděpodobné, že koule se ocitne v prázdně, s hustotou opět nulovou. V jednom z milionů případů nicméně její střed může být v nějaké částici nebo v jádru atomu, a tu pak hustota bude milionkrát vyšší, než je hustota vody. „Jestliže se kulička zmenšuje ještě dál (...), průměrná hustota se brzy stane a zůstane nulovou, stejně jako skutečná hustota, kromě určitých velmi vzácných pozic, kdy dosáhne hodnot kolosálně vyšších, než byly hodnoty předchozí.“¹⁹⁴

Poznání týkající se hustoty vzduchu se tedy rozkládá v řadu výpovědí, které brány absolutně jsou navzájem neslučitelné, a sloužitelnými se stávají, jen když jsou relativizovány, když jsou vztaženy k měřítku zvolenému tím, kdo je vypovídá. Na druhé straně při určitém měřítku výpověď o tomto měření nepředstavuje prosté tvrzení, nýbrž tvrzení modalizované, typu: je pravděpodobné, že hustota je rovna nule, ale není vyloučeno, že je řádu 10^n , přičemž n je velice vysoké.

Tady vztah vědcovy výpovědi k tomu, „co říká příroda“, má povahu hry s neúplnou informací. Modalizace této výpovědi vyjadřuje fakt, že skutečná, jednotlivá výpověď (*token*), kterou příroda poskytne, není předvídatelná. To, co je vypočitatelné, to je

pravděpodobnost, že tato výpověď bude říkat spíše to než ono. Na úrovni mikrofyziky se „lepší“, to znamená efektivnější informace dosáhnout nemůže. Nejde o to, znát, čím protivník („příroda“) je, nýbrž vědět, jakou hru hraje. Einstein se vzpěchoval představeně, že „Bůh hází kostky“.¹⁹⁵ Je to nicméně hra, která dovoluje stanovit „postačující“ statistické pravidelnosti (tím hůř pro obraz, který lidé měli o nejvyšším Determinátorovi). Kdyby hrál bridž, pak „prvotní náhody“, s kterými se setkává věda, by musely být přisuzovány nikoli lhostejnosti kostky vůči jednotlivým jejím stranám, nýbrž lsti, to znamená volbě mezi několika možnými strategiemi, která sama by byla náhodná.¹⁹⁶

Obecně se připouští, že příroda je protivník lhostejný, ale nikoli lstivý, a na základě tohoto rozdílu se rozlišují vědy přírodní a vědy o člověku.¹⁹⁷ To v pragmatických pojmech znamená, že v prvním případě „příroda“ je referens němé, ale stejně stálé jako kostka při velkém počtu vrhů, referens, o němž si vědci vyměňují denotativní výpovědi představující tahy, které provádějí vůči sobě navzájem, kdežto v druhém případě referens, kterým je člověk, je zároveň partnerem, jenž jako mluvící partner rozvíjí oproti strategii vědce určitou vlastní strategii, včetně strategie smíšené: náhoda, na kterou pak vědec naráží, není náhodou objektivní nebo vyplývající z lhostejnosti, nýbrž je to náhoda daná způsoby chování či strategiemi, to znamená agonistická.¹⁹⁸

Namítne se, že tyto problémy se týkají mikrofyziky a že dovolují stanovit spojitě funkce s dostatečnou aproximací, aby dovolovaly dobré pravděpodobnostní předpovědi vývoje systémů. Takto teoretikové systému, kteří jsou také teoretiky legitimizace výkonosti, mohou být přesvědčeni, že jejich práva jsou obhájena. Vidíme nicméně, jak se v současné matematice rýsuje určitý směr, který zpochybňuje i přesné měření a předpovědi chování některých objektů odpovídajících lidskému měřtku.

Mandelbrot se při svých výzkumech odvolává na Perrinův text, který jsme komentovali. Rozšiřuje však jeho dosah v neočekávaném směru. „Funkce, které mají derivaci,“ píše, „jsou nejjednodušší a nejsnadněji se s nimi zachází, ale jsou nicméně jen výjimkou; nebo máme-li to raději vyjádřit geometricky, křivky, které nemají tangentu, jsou nejběžnější, kdežto křivky dostatečně pravidelné, jako je kružnice, představují zajímavé, ale velice speciální případy.“¹⁹⁹

Toto konstatování nevyzdvihuje jen jakousi abstraktní kuriozitu, platí pro většinu experimentálních údajů: kontury vložky slané mýdlové vody se vyznačují takovými nepravidelnostmi, že je pro zrak nemožné stanovit tangentu v kterémkoli bodě jejího povrchu. Model je tu dán Brownovým pohybem, jehož vlastností je, jak známo, že vektor částice z určitého bodu je izotropní, to znamená, že všechny možné směry jsou stejně pravděpodobné.

S tímž problémem se však setkáváme i v běžných situacích, například jestliže chceme přesně změřit pobřeží Bretaně, povrch Měsíce pokrytý krátery, distribuci hvězdné hmoty nebo „nárazů“ šumu při telefonické komunikaci, obecně všechny jevy turbulenci, tvar mraků, zkrátka většinu obrysů a distribucí u věcí, které nebyly regularizovány lidskou rukou.

Mandelbrot ukazuje, že tento druh údajů má podobu příbuznou křivkám, jež odpovídají spojitým funkcím, které nemají derivaci. Jejich zjednodušený model představuje křivka von Kochova;²⁰⁰ ta má vnitřní homothetii, a lze dokázat, že dimenze homothetie, podle níž je konstruována, není dána celým číslem, nýbrž je to $\log 4 / \log 3$. Jsme oprávněni říci, že takováto křivka se situuje v prostoru, jehož počet dimenzí je mezi 1 a 2, a že je tedy intuitivně vzato čímsi mezi linií a plochou. Právě proto, že dimenze homothetie je u těchto objektů vyjádřena zlomkem, nazývá je Mandelbrot fraktálními objekty.

Práce René Thom²⁰¹ se ubírají podobným směrem. Vztahují se přímo k pojmu stabilního systému, který je předpokládán v lalplaceovském determinismu i v determinismu pravděpodobnostním.

Thom zavádí matematický jazyk, který dovoluje popsat, jak v určitých jevech mohou vznikat formálně diskontinuity, což vede pak k neočekávaným formám: tento jazyk představuje takzvanou teorii katastrof.

Tak třeba agresivita jako proměnná charakterizující stav určitého psa; ta vzrůstá jako přímá funkce jeho vzteku, který je tu proměnnou kontrolní.²⁰² Za předpokladu, že ten je měřitelný, pak dosáhne-li určitého prahu, projeví se útokem. Strach, druhá kontrolní proměnná, bude mít účinek opačný, a jestliže se dosáhne určitého prahu, projeví se útekem. Pokud tu není ani vztek, ani strach, chování psa je neutrální (vrchol Gaussovy křivky). Jestliže se však obě kontrolní proměnné navzájem kříží, k oběma

prahům se dospívá současně: chování psa se stává nepředvídatelným, může přecházet náhle z útoku v útěk a naopak. Systém je označován jako nestabilní: kontrolní proměnné se mění spojitě, stavové proměnné nespojitě.

Thom ukazuje, že je možno napsat rovnici této nestability a konstruovat graf (trojrozměrný, protože jsou tu dvě kontrolní proměnné a jedna proměnná stavová), který určuje všechny pohyby bodu představujícího chování psa, a mezi nimi i náhlý přechod z jednoho způsobu chování v druhý. Tato rovnice charakterizuje jeden typ katastrofy, určený počtem kontrolních proměnných a počtem proměnných stavových (zde 2 + 1).

Diskuse o stabilních nebo nestabilních systémech, o determinismu nebo indeterminismu tu nachází vyústění, které Thom formuluje určitým postulátem: „Více či méně determinovaný charakter nějakého procesu je determinován lokálním stavem tohoto procesu.“²⁰³ Determinismus je určitým druhem fungování, který je sám determinován: příroda realizuje v každé situaci nejméně složitou lokální morfologii, která musí být nicméně slučitelná s výchozími lokálními danostmi.²⁰⁴ Je však možné, a to je dokonce nejčastější případ, že tyto danosti nedovolují stabilizaci nějaké formy. Neboť jsou zpravidla navzájem v konfliktu: „Model katastrof redukuje všechny kauzativní procesy na proces jediný, jehož intuitivní průkaz nečiní problém: na konflikt, který je podle Herakleita otcem všech věcí.“²⁰⁵ Je větší pravděpodobnost, že kontrolní proměnné budou neslučitelné než naopak. Existují tedy jen „ostrůvky determinismu“. Katastrofický antagonismus je v pravém slova smyslu pravidlem: existují pravidla obecné agonistiky řad, která jsou definována počtem uplatňujících se proměnných.

Jakousi ozvěnu Thomových prací (po pravdě řečeno ozvěnu oslabenou) lze vidět ve výzkumech školy z Palo Alto, zejména v aplikaci paradoxologie na studium schizofrenie, aplikaci, která je známa pod označením *Double Bind Theory*.²⁰⁶ Zde se spokojíme jen s poukazem na tuto příbuznost. Dovoluje pochopit rozsah těchto výzkumů soustředujících se na singularitu a „nesouměřitelnosti“ i v oblasti pragmatiky nejběžnějších nesnází.

Myšlenka, kterou lze vyvodit z těchto výzkumů (a z mnoha dalších) je ta, že svrchovaná role spojitě funkce s derivací jako paradigmatu poznání a předvídaní pomalu zaniká. Když se postmoderní věda zajímá o to, co je nerozhodnutelné, o to, jak je

přesnost kontroly limitována, o kvanta, o konflikty s neúplnou informací, o „frakta“, o katastrofy, o pragmatické paradoxy, vytváří tak teorii svého vlastního vývoje jako vývoje nespojitého, katastrofického, nerektifikovatelného, paradoxního. Mění smysl slova vědění, a říká, jak k této změně může docházet. Produkuje nikoli poznání, nýbrž to, co je neznámé. A umožňuje koncipovat určitý model legitimizace, který naprosto není modelem nejlepší výkonnosti, nýbrž modelem diference chápané jako paralogie.²⁰⁷

Jak říká velice výstižně jeden odborník na teorii her, jehož práce se ubírají týmž směrem: „V čem je tedy užitečnost této teorie? Myslíme, že teorie her, tak jako každá propracovaná teorie, je užitečná v tom smyslu, že dává zrodit se určitým myšlenkám.“²⁰⁸ P.B. Medawar²⁰⁹ říkal zase, že „mít myšlenky je pro vědce největším úspěchem“, že neexistuje žádná „vědecká metoda“²¹⁰ a že vědec je především někdo, kdo „vypráví příběhy“, jedině že se je pak také cítí povinen ověřovat.

14. LEGITIMIZACE PARALOGIÍ

Předpokládejme nyní, že fakta, která se týkají problému legitimizace vědění v současnosti, jsou pro náš účel dostatečně vyjasněna. Uchylovat se k velkým příběhům je vyloučeno; stvrzení platnosti postmoderního vědeckého diskursu není tedy možno hledat ani v dialektice Ducha, ani v emancipaci lidstva. Ale jak jsme právě viděli, „drobný příběh“ zůstává prioritní formou, kterou na sebe bere imaginativní vynalézavost, a právě ve vědě především.²¹¹ Na druhé straně princip konsensu jako kritérium platnosti se rovněž zdá nepostačujícím. Buďto je vzájemným souhlasem lidí jakožto poznávajících inteligencí a svobodných vůlí, kterého se dosahuje prostřednictvím dialogu. V této podobě nacházíme tuto koncepci vypracovanou u Habermase. Ta však spočívá na platnosti emancipačního příběhu. Anebo s ním systém manipuluje jako s jednou ze svých složek, aby uchoval a zlepšil svoje výkony.²¹² Je objektem administrativních procedur v Luhmannově smyslu. Má potom hodnotu jen jako prostředek k dosažení pravého cíle, toho, který systém legitimizuje, totiž moci.

Problém je tedy v tom, jestli je možná legitimizace, která by se opírala jedině o paralogii samotnou. Je třeba odlišit to, co je paralogie ve vlastním slova smyslu, od inovace: ta je požadována, nebo v každém případě zužitkovávána systémem, aby zlepšovala jeho efektivitu; paralogie naproti tomu představuje určitý tah v pragmatice vědění, tah, jehož význam bývá často zprvu nedoceňován. To, že se ve skutečnosti jedno přeměňuje v druhé, je častým, ale nikoli nutným faktem, a není to nutně námitkou proti dané hypotéze.

Jestliže vyjdeme opět od popisu vědecké pragmatiky (kapitola 7), důraz musí nyní být položen na různost názorů. Konsensus je horizontem, není ho nikdy definitivně dosaženo. Výzkumy

prováděné pod záštitou paradigmatu²¹³ směřují k jeho stabilizaci; představují jakoby exploataci určité technologické, ekonomické nebo umělecké „ideje“. To není něco bezvýznamného. Je však nápadné, že se vždycky vyskytne někdo, kdo řád „rozumu“ naruší. Je třeba předpokládat určitou sílu, která destabilizuje schopnosti podávat vysvětlení a která se projevuje formulováním nových norem inteligence, nebo chcete-li, navržením nových pravidel hry vědeckého jazyka, která vymezují nové pole výzkumu. Je to u vědeckého chování týž proces, jaký Thom označuje výrazem morfogeneze. Ani on není bez pravidel (existují třídy katastrof), ale jeho determinace je vždy lokální. Aplikována na vědeckou diskusi a vřazena do časové perspektivy, tato charakteristika implikuje nepředvídatelnost „objevů“. Oproti ideálu průhlednosti je to faktor vytvářející neprůhlednosti, který odsouvá okamžik konsensu na pozdější dobu.²¹⁴

Z tohoto upřesnění jasně vyplývá, že teorie systémů a onen typ legitimizace, který předkládá, nemají žádný vědecký základ: ani věda sama nefunguje ve své pragmatice podle onoho paradigmatu systémů, jaké tato teorie postuluje, a ani společnost nemůže být v pojmech současné vědy popsána podle tohoto paradigmatu.

Všimněme si z tohoto hlediska dvou závažných bodů Luhmannovy argumentace. Systém může na jedné straně fungovat jen tím způsobem, že redukuje složitost; a na druhé straně musí podněcovat přízpůsobení individuálních aspirací (*expectations*) svým vlastním účelům.²¹⁵ Redukci složitosti vyžaduje kompetence systému, pokud jde o moc. Kdyby všechna sdělení mohla volně cirkulovat mezi všemi jednotlivci, množství informací, které by se musely brát v úvahu, aby se zvolila přiměřená rozhodnutí, by značně prodlužovalo lhůtu rozhodování, a tedy performativitu. Rychlost je totiž jednou složkou moci takového celku.

Namítne se, že je nicméně třeba brát v úvahu ona molekulární mínění, jestliže se nemají riskovat vážné poruchy. Luhmann odpovídá, a to je druhý bod, že je možné individuální aspirace usměrňovat procesem „kvazi-učení“, procesem „zcela bezporuchovým“, aby se staly slučitelné s rozhodnutími systému. Tato rozhodnutí nemusí brát na jednotlivé aspirace žádný zřetel: je třeba, aby se aspirace samy zaměřovaly na tato rozhodnutí, přinejmenším na jejich výsledky. Administrativní procedury povedou k tomu, že jednotlivci budou „chtít“ to, co systém potřebuje, aby byl perfor-

mativní.²¹⁶ Je vidět, k čemu v této perspektivě mohou a budou moci sloužit telematické techniky.

Myšlenka, že kontrola a ovládnutí kontextu jsou samy o sobě lepší než jejich neexistence, nelze upírat veškerou přesvědčivost. Kritérium výkonnosti má své „výhody“. Vylučuje v zásadě příklon k nějakému metafyzickému diskursu, nutí vzdát se báčorek, vyžaduje jasně myslící hlavy a chladné vůle, nahrazuje definování podstat kalkulem interakcí, má „hráče“ k tomu, aby na sebe vzali odpovědnost nejen za výpovědi, které předkládají, ale i za pravidla, kterými se při nich řídí, aby je učinili přijatelnými. Staví do plného světla pragmatické funkce vědění, pokud se zdají spadat pod kritérium efektivity: pragmatiky argumentace, předkládání důkazu, předávání poznání, výcviku v představitosti.

Přispívá také k tomu, aby všechny řečové hry, dokonce i jestliže nespádají do sféry kanonického vědění, dospěly k poznání svého vlastního fungování, působí, že se každodenní diskurs přeměňuje v jakýsi metadiskurs: běžné výpovědi mají sklon měnit se v jakési autocitace a různé pragmatické pozice mají tendenci vztahovat se k sdělení, které se jich týká, nepřímým způsobem, i když jde o sdělení aktuální.²¹⁷ Může vnukat myšlenku, že problémy interní komunikace, s nimiž se vědecké společenství setkává ve své práci, když musí dekonstruovat a nově konstruovat své jazyky, jsou svou povahou srovnatelné s problémy společenského kolektivu, když tento kolektiv má bez opory narativní kultury ověřovat svoji komunikaci sám se sebou, a dotazovat se takto na legitimitu rozhodnutí učiněných jeho jménem.

Ať je to jakkoli pohoršující, systém může započítat mezi své výhody i svoji tvrdost. V rámci kritéria moci nějaký požadavek (to znamená určitá forma preskripce) nenabývá žádné legitimity na základě samotného faktu, že vyplývá z utrpení vyvolávaného neuspokojenou potřebou. Právo není dáno utrpením, je dáno tím, že odstranění těchto utrpení činí systém performativnějším. Potřeby těch, kdo jsou na tom nejhůř, nemají zásadně sloužit systému jako regulátor, protože způsob, jak je uspokojit, je už známý, a jejich uspokojení nemůže tedy jeho výkony zlepšit, nýbrž může pouze zvýšit jeho výdaje. Jedinou kontraindikací je to, že neuspokojení může celek destabilizovat. Povaze síly odporuje, aby se řídila podle slabosti. Ale je s ní zato v souladu vyvolávat nové požadavky, o nichž se soudí, že povedou k předefinování norem „živo-

ta“.²¹⁸ V tomto smyslu se systém prezentuje jako avantgardní stroj, který strhuje lidstvo za sebou tím, že je odlišuje, aby je pak znovu zlidštil na jiné úrovni normativní kapacity. Technokraté prohlašují, že nemohou spoléhat na to, co společnost označuje za své potřeby, „vědí“, že je sama znát nemůže, protože to nejsou proměnné nezávislé na nových technologiích.²¹⁹ Taková je pýcha rozhodovatelů a jejich zaslepenost.

Tato pýcha znamená, že se ztotožňují se společenským systémem pojmávaným jako celek hledající co možná nejperformativnější formu své jednoty. Jestliže obrátíme pozornost k vědecké pragmatice, poznáváme z ní právě, že toto ztotožnění je nemožné: principiálně žádný vědec není ztělesněním vědění samého a nepomíjí „potřeby“ nějakého výzkumu nebo aspirace nějakého badatele pod záminkou, že nepřispívají k performativitě „vědy“ jako celku. Normální odpovědi badatele na požadavky je spíše: uvidíme, vyprávějte svoji „story“.²²⁰ Principiálně také předem neusoudí, že nějaký případ je už vyřízený, ani že „věda“ by utrpěla ve své moci, jestliže se znovu přezkoumá. Je tomu dokonce právě opačně.

Samozřejmě, že ve skutečnosti to tak vždycky nechodí. Je nepočít vědců, jejichž „tah“ byl pomínut nebo potlačen, někdy na celá desetiletí, protože příliš destabilizoval hotové pozice, nejen v univerzitní a vědecké hierarchii, ale v problematice samotné.²²¹ Čím je nějaký „tah“ silnější, tím snazší je odepřít mu minimální konsensus právě proto, že mění pravidla hry, o nichž tu konsensus existoval. Ale když vědecká instituce funguje tímto způsobem, chová se jako normální moc, jejíž chování je regulováno homeostázi.

Toto chování je teroristické, tak jako je teroristické chování systému popisované Luhmannem. Terorem rozumíme efektivitu, které je dosahováno vyloučením protivníka z řečové hry, jež se s ním hrála, nebo hrozbou, že z ní bude vyloučen. Bude mlčet nebo dá svůj souhlas nikoli proto, že jeho názor je vyvrácen, ale proto, že mu hrozí, že mu bude znemožněno hrát (je mnoho druhů takové nemožnosti). Pýcha rozhodovatelů, která ve vědách nemá principiálně žádný ekvivalent, znamená v podstatě uplatňování tohoto teroru. Říká: Přizpůsobíte své aspirace našim účelům, jinak...²²²

I sama tolerance vůči různým hrám je tu podmíněna performativitou. Nové definování životních norem je v podstatě zlepšením

kompetence systému, pokud jde o moc. To je obzvlášť zřejmé při zavádění telematických technologií: technokraté v něm vidí příslib liberalizace a obohacení interakcí mezi mluvčími, ale výsledek, který je přitom zajímavý, je vznik nových tenzí uvnitř systému, které zlepšují jeho výkony.²²³

Právě protože vede k diferenciaci, věda představuje ve své pragmatice antimodel stabilního systému. Každá výpověď musí být vzata v počet, jakmile jen obsahuje něco odlišného od toho, co se ví, a jakmile jen lze pro ni uvést argumenty a důkazy. Je to model „otevřeného systému“²²⁴, v němž patřičnost výpovědi je dána tím, že „podněcuje zrod myšlenek“, to znamená dalších výpovědí a dalších pravidel hry. Ve vědě neexistuje žádný obecný metajazyk, do něhož by všechny ostatní jazyky mohly být přeloženy a v něm hodnoceny. Což právě nepřipouští ztotožnění se systémem, a v posledním důsledku s terorem. Rozdělení na ty, kdo rozhodují, a na ty, kdo provádějí, pokud ve vědeckém společenství existuje (a existuje skutečně), patří k socioekonomickému systému, nikoli k vědecké pragmatice. Je jednou z hlavních překážek vývoje představitosti v oblasti vědění.

Otázka legitimizace ve své zobecnělé formě pak zní: Jaký je vztah mezi antimodelem, který představuje vědecká pragmatika, a společností? Dá se tento antimodel aplikovat na ta obrovská mračna řečové matérie, která tvoří společnost? Anebo zůstává omezen jen na hru poznání? A jakou roli hraje v tomto případě ve vztahu k sociální vazbě? Jako nedostupný ideál otevřeného společenství? Jako nepostradatelná komponenta podмноžiny rozhodovatelů, kteří přijímají pro společnost kritérium performativity, jež pro sebe samy odmítají? Nebo naopak jako odmítnutí spolupracovat s mocí a přechod k antikultuře, s rizikem, že veškerá možnost výzkumu zanikne pro nedostatek poskytovaných finančních prostředků?²²⁵

Zdůraznili jsme hned na začátku této studie rozdíl – ne pouze formální, ale pragmatický –, kterým se od sebe odlišují různé řečové hry, zejména hry denotativní, zaměřené na poznání, a hry preskriptivní, zaměřené na jednání. Vědecká pragmatika se týká výpovědí denotativních, proto právě vede k formování institucí zabývajících se poznáním (instituty, střediska, univerzity atd.). Její postmoderní vývoj vyzvedává však do popředí jeden rozhodující „fakt“: že totiž i diskutování denotativních výpovědí vyžaduje urči-

tá pravidla. Nuže pravidla nepředstavují výpovědi denotativní, nýbrž preskriptivní, které je lépe označovat, abychom se vyhnuli konfuzím, jako metapreskriptivní (předpisující, čím mají být tahy řečových her, mají-li být přípustné). Funkcí diferencující, či imaginativní, či paralogické aktivity v současné vědecké pragmatice je právě odhalovat tyto metapreskriptivní výpovědi („nevyslovené předpoklady“²²⁶) a žádat, aby partneři přijali i jiné. Jediná legitimizace, která konečkonců činí takový požadavek akceptovatelným, je: dá to vzniknout myšlenkám, to znamená novým výpovědím.

Společenská pragmatika nemá „jednoduchost“ pragmatiky věd. Je to nestvůrný komplex tvořený vzájemným proplétáním sítí různých tříd heteromorfních výpovědí (denotativních, preskriptivních, performativních, technických, hodnotících atd.). Neexistuje žádný důvod myslet si, že by bylo možno formulovat metapreskripce společně všem těmto řečovým hrám a že nějaký revidovatelný konsensus, jako ten, který vládne v určitou chvíli ve vědeckém společenství, by mohl zahrnout celý soubor metapreskripcí řídicích celek oněch výpovědí, jež ve společenském kolektivu cirkulují. Dnešní devalorizace legitimizačních příběhů, ať už tradičních nebo „moderních“ (emancipace lidstva, realizace ideje), je spjata právě se zánikem takové víry. A ztráta této víry je také tím, co ideologie „systému“ přichází zaplnit svým totalizujícím nárokem a vyjádřit cynismem svého kritéria performativity.

Z tohoto důvodu se nezdá možným ani dost rozvážným, zaměřit vypracování problému legitimizace, tak jak to dělá Habermas, na hledání univerzálního konsensu²²⁷ pomocí toho, co označuje jako *Diskurs*, to znamená dialogu argumentací.²²⁸

To předpokládá totiž dvě věci. První z nich je, že všichni mluvčí se mohou shodnout na pravidlech či metapreskripčních platných univerzálně pro všechny řečové hry, zatímco je jasné, že tyto hry jsou heteromorfní a podléhají různorodým pragmatickým pravidlům.

Druhým předpokladem je, že finalitou dialogu je konsensus. Ale když jsme analyzovali vědeckou pragmatiku, ukázali jsme, že konsensus představuje pouze určitý stav diskusí, ne jejich cíl. Tím je spíš paralogie. To, co se tímto dvojím konstatováním (různorodost pravidel, vyhledávání názorové různosti) rozplývá, je právě určitá víra, která je pořád ještě hybnou silou Habermasova myšlenko-

vého úsilí, totiž víra, že lidstvo jakožto kolektivní (univerzální) subjekt usiluje o svoji společnou emancipaci pomocí regularizace „tahů“ dovolených ve všech řečových hrách a že legitimnost kterkoli výpovědi spočívá v jejím příspěvku k této emancipaci.²²⁹

Chápeme zajisté, jakou funkci má v Habermasově argumentaci proti Luhmannovi to, že se uchyluje k této víře. *Diskurs* tu je poslední bariérou proti teorii stabilního systému. Pře je dobrá, ale argumenty dobré nejsou.²³⁰ Konsensus se stal hodnotou zastaralou a podezřelou. To, co takové není, to je spravedlnost. Je tedy třeba dospět k určité ideji a praxi spravedlnosti, která by nebyla spjata s idejí a praxí konsensu.

Uznání heteromorfnosti řečových her je prvním krokem v tomto směru. Předpokládá samozřejmě vzdát se teroru, který postuluje a pokouší se realizovat jejich izomorfnost. Druhým krokem je pak zásada, že pokud tu je konsensus o pravidlech definujících každou hru a „tahy“, které se v ní dělají, tento konsensus *musí* být lokální, to znamená dosažený aktuálními partnery a nevylučující případné odvolání. Tím je dána orientace na mnohost metaargumentací konečné povahy, jinak řečeno: na časoprostorově omezené argumentace týkající se metapreskripceí.

Tato orientace odpovídá vývoji společenských interakcí, při němž v profesionálních, afektivních, sexuálních, kulturních, rodinných i mezinárodních otázkách stejně jako v záležitostech politických dočasná úmluva fakticky nahrazuje trvalou instituci. Je to zajisté vývoj dvojznačný: dočasná úmluva je systémem podporována pro svoji větší pružnost, menší nákladnost a zintenzívnění motivací, které ji provází, což jsou vesměs faktory přispívající k lepší operativnosti. V každém případě však nemůže jít o to, navrhnout nějakou „čistou“ alternativu systému: v těchto končících sedmdesátých letech všichni víme, že se mu bude podobat. Je třeba těšit se z toho, že tendence k dočasné úmluvě je dvojznačná: neslouží pouze účelům systému, ale systém ji toleruje, a tato tendence vyznačuje uvnitř něho jinou finalitu, finalitu spočívající v poznání řečových her jako takových a v rozhodnutí vzít na sebe zodpovědnost za jejich pravidla a za jejich výsledky, přičemž hlavní z těchto výsledků je to, co právě zdůvodňuje přijetí oněch pravidel, totiž vyhledávání paralogie.

Pokud jde o informatizaci společností, vidíme konečně, jakým způsobem ovlivňuje tuto problematiku. Může se stát „vysněným“

nástrojem kontroly a regulace tržního systému, rozšířeného i na vědění samotné a řízeného výhradně principem performativity. V tom případě nese s sebou nevyhnutelně teror. Může také sloužit skupinám podrobujícím metapreskripce diskusi, a to tím, že jim bude dávat informace, které jim často chybějí, aby mohly rozhodovat se znalostí věci. Linie, kterou je třeba sledovat, aby byla obrácena tímto druhým směrem, je v zásadě velice prostá: jde o to, aby veřejnost měla volný přístup k pamětem a databankám.²³¹ Řečové hry budou pak hrami s úplnou informací z hlediska dané chvíle. Budou však také hrami s nenulovým součtem, a nebude tudíž riziko, že by se někdy následkem vyčerpání „sázek“ ustálily na pozicích minimaxové rovnováhy. Neboť „sázky“ budou v takovém případě tvořit poznatky (nebo chceme-li informace), a zásoba poznatků, která je zásobou možných výpovědí jazyka, je nevyčerpatelná. Rýsuje se tak určitá politika, při níž bude stejnou měrou respektována touha po spravedlnosti i touha po neznámém.

Poznámky

- 1/ A. Touraine, *La société postindustrielle*, Denoël, 1969; D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, 1973; Ihab Hassan, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Post Modern Literature*, New York, Oxford U.P., 1971; M. Benamou a Ch. Caramello ed., *Performance in Postmodern Culture*, Wisconsin, Center for the XXth Century Studies and Coda Press, 1977; M. Köhler, „Postmodernismus: ein begriffsgeschichtlicher Überblick“, *Amerikastudien* 22, 1 (1977).
- 2/ Její literární obraz, který se stal už klasickým, podává M. Butor v knize *Mobile. Etude pour une représentation des Etats-Unis*, Gallimard 1962.
- 3/ Jif Fowles ed., *Handbook of Futures Research*, Westport, Conn., Greenwood Press, 1978.
- 4/ N. S. Troubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Praha, T. C. L.P., VII, 1939; franc. př. Cantineau, *Principes de phonologie*, Paříž, Klincksieck, 1949.
- 5/ N. Wiener, *Cybernetics and Society. The Human Use of Human Beings*, Boston, Houghton Mifflin, 1949; franc. př. *Cybernétique et société*, Deux Rives, 1949, 10/18, 1960. W. R. Ashby, *An Introduction to Cybernetics*, Londýn, Chapman and Hall, 1956.
- 6/ Viz dílo Johanna von Neumanna (1903–1957).
- 7/ S. Bellert, „La formalisation des systèmes cybernétiques“, in *Le concept d'information dans la science contemporaine*, Minuit, 1965.
- 8/ G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, 1963. Počátek revoluce v počítačích strojích bývá datován rokem 1965, kdy se objevuje nová generace computerů 360 I.B.M.: R. Moch, „Le tournant informatique“, *Documents contributifs*, annexe IV, *L'informatisation de la société*, La Documentation française, 1978. R. M. Ashby, „La seconde génération de la micro-électronique“, *La Recherche* 2 (červen 1972), 127 ad.
- 9/ C. L. Gaudfernan a A. Taïb, „Glossaire“, in P. Nora a A. Minc, *L'informatisation de la société*, La Documentation française, 1978. R. Beca, „Les banques de données“, *Nouvelle informatique et nouvelle croissance*, annexe I, *L'informatisation...*, loc. cit.
- 10/ L. Joyeux, „Les applications avancées de l'Informatique“, *Documents contributifs*, loc. cit. Domácí terminály (Integrated Video Terminals) se dosta-

nou do komerční sítě před r. 1984, při ceně, která má činit asi 1400 dolarů, podle zprávy International Resource Development, *The Home Terminal*, Conn., I.R.D. Press, 1979.

- 11/ P. Watzlawick, J. Helmick-Beavin, D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, N. Y., Northorn, 1967; franc. př. J. Mosche, *Une logique de la communication*, Seuil, 1972.
- 12/ J. M. Treille ze Skupiny pro analýzu a prospektivní studium ekonomických a technologických systémů (G.A.P.S.E.T.) prohlašuje: „Nehovoří se dost o nových možnostech rozšiřování paměti, za něž vděčíme polovodičům a laserům (...) Každý bude brzy mít možnost lacino uchovávat kdekoli informaci v zásobě a disponovat navíc nezávislými možnostmi jejího zpracování“ (*La semaine media* 16, 15. února 1979). Podle ankety, kterou uspořádala Nation Scientific Foundation, víc než každý druhý žák high school využívá běžně služeb počítače; vlastní počítač budou mít všechna školní zařízení od počátku osmdesátých let (*La semaine media* 13, 25. ledna 1979).
- 13/ J. Brunel, *Des machines et des hommes*, Montréal, Québec Science, 1978. J. L. Missika a D. Wolton, *Les réseaux pensants*, Librairie technique et doc., 1978. Praxe videokonferencí mezi Québecem a Francií se stává už zvykem: v listopadu a prosinci 1978 se uskutečnil čtvrtý cyklus videokonferencí v přímém přenosu (pomocí družice Symphonie) mezi Québecem a Montréalem na jedné straně a Paříží (univerzita Paris Nord a Centre Beaubourg) na straně druhé (*La semaine media* 5, 30. listopadu 1978). Jiným příkladem je elektronická žurnalistika. Tři hlavní americké sítě A.B.C., N.B.C. a C.B.S. natolik zmnožily svá produkční studia po celém světě, že skoro všechny události, k nimž dochází, mohou nyní být zpracovávány elektronicky a přenášeny do Spojených Států pomocí družice. Jedině moskevské kanceláře pracují stále ještě s filmem, který odesílají z Frankfurtu, aby byl přenášen pomocí družice odtamtud. Londýn se stal hlavním *packing point* (*La semaine media* 20, 15. března 1979).
- 14/ Jednotkou informace je bit. Pokud jde o její definice, viz Gaudfernan a Taïb, „Glossaire“, loc. cit. Diskuse in: R. Thom, „Un protée de la sémantique: l'information“ (1973), in *Modèles mathématiques de la morphogenèse*, 10/18, 1974. Přepis sdělení do digitálního kódu dovoluje zejména eliminovat dvojznačnosti: viz Watzlawick aj. *op. cit.*, 98.
- 15/ Firmy Craig a Lexicon ohlašují, že uvádějí na trh kapesní aparáty na překládání: čtyři moduly v různých jazycích, z nichž každý zahrnuje 1500 slov, spolu s pamětí. Weidmer Communication Systems Inc. vyrábí *Multilingual Word Processing*, který umožňuje zvýšit kapacitu průměrného překladače ze 600 na 2400 slov za hodinu. Patří k němu trojí paměť: dvojjazyčný slovník, slovník synonym a gramatický index (*La semaine media* 6, 6. prosince 1978, 5).

16/ J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt am Main, 1968, franc. př. Brohm a Cléménçon, *Connaissance et intérêt*, Gallimard, 1976.

17/ „Základem (*Grundpfeiler*) produkce a bohatství (...) se stává v životě člověka jakožto společenského útvaru inteligence a ovládnání přírody“, takže „obecné společenské vědění, *knowledge*, se stává bezprostřední výrobní silou,“ píše Marx v *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857–1858), Berlín, Dietz Verlag 1953, 594. Marx nicméně připouští, že vědění se stává silou nikoli „ve formě vědění, nýbrž jako bezprostřední orgán společenské praxe“, to znamená jako stroje: ty představují „orgány lidského mozku vytvořené rukou člověka, objektivizovanou sílu vědění“. Viz P. Mattick, *Marx and Keynes, The Limits of the Mixed Economy*, Boston, Sargent, 1969; franc. př. Bricianier, *Marx et Keynes. Les limites de l'économie mixte*, Gallimard, 1972. Diskutováno v studii J. F. Lyotarda „La place de l'aliénation dans le retournement marxiste“ (1969), in *Dérive à partir de Marx et Freud*, 10/18, 1973.

18/ Složení kategorie pracujících (*labor force*) ve Spojených státech se během dvaceti let (1950–1971) změnilo takto:

	1950	1971
Dělníci v továrnách, v službách a zemědělství	62,5 %	51,4 %
Liberální profese a technici	7,5	14,2
Zaměstnanci	30	34

(*Statistical Abstracts*, 1971)

19/ V důsledku dlouhé doby, kterou vyžaduje „výroba“ vyššího technika nebo průměrného vědeckého pracovníka ve srovnání s dobou, jakou vyžaduje těžba surovin a převod peněžního kapitálu. Mattick odhadoval na konci šedesátých let čistou výši investic (taux d'investissement net) v nevyvinutých zemích na 3 až 5 % hrubého národního důchodu, ve vyvinutých zemích na 10 až 15 % (*op. cit.* franc. př., 287).

20/ Nora a Minc, *L'informatisation de la société*, loc. cit., zejména první část: „Les défis“. Y. Stourdzé, „Les Etats-Unis et la guerre des communications“, *Le Monde*, 13.–15. prosince 1978. Hodnota světového trhu telekomunikačních zařízení v r. 1979: 30 bilionů dolarů; odhaduje se, že během deseti let dosáhne částky 68 bilionů (*La semaine media* 19, 8. března 1979, 9).

21/ F. de Combret, „Le redéploiement industriel“, *Le Monde*, březen 1978; H. Lepage, *Demain le capitalisme*, Paříž, 1978; Alain Cotta, *La France et l'impératif mondial*, P.U.F., 1978.

22/ Jde o to „snížit administrativu“, dospět k „minimálnímu státu“. To je postupný zánik Welfare State, souběžný s „krizí“, která započala v roce 1974.

23/ *La nouvelle informatique et ses utilisateurs*, annexe III, „L'informatisation atd.“, loc. cit.

24/ B. P. Lécuyer, „Bilan et perspectives de la sociologie des sciences dans les pays occidentaux“, *Archives européennes de sociologie XIX* (1978) (bibliog.), 257–336. Dobrá informace o anglosaských směrech: hegemonie Mertonovy školy až do začátku sedmdesátých let, současná roztržitost, zejména jako důsledek Kuhnova vlivu; málo informací o německé sociologii vědy.

25/ Tento termín uvedl v užívání Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, N.Y., Harper and Row, 1973; franc. př. *La convivialité*, Seuil, 1974.

26/ Pokud jde o tuto „demoralizaci“, viz A. Jaubert a J.-M. Lévy-Leblond ed., (*Auto*)critique de la science, Seuil, 1973, část I.

27/ J. Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1973; franc. př. Lacoste, *Raison et légitimité*, Payot, 1978 (bibliog.).

28/ V návaznosti na sémiotiku Ch. A. Peirce rozlišil syntaktickou, sémantickou a pragmatickou sféru Ch. W. Morris, „Foundations of the Theory of Signs“, in O. Neurath, R. Carnap and Ch. Morris ed., *International Encyclopedia of Unified Science*, I, 2 (1938), 77–137. Pokud jde o uvedený termín, vycházíme především z těchto prací: L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 1945 (čes. př. J. Pechar, *Filosofická zkoumání*, Filosofický ústav AV ČR, 1993); J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford, 1962 (franc. př. Lane, *Quand dire c'est faire*, Seuil, 1970); J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge U. P., 1969 (franc. př. Pauchard, *Les actes de langage*, Hermann, 1972); J. Habermas, „Unbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz“, in Habermas a Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Stuttgart, Suhrkamp, 1971; O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Hermann 1972; J. Poulain, „Vers une pragmatique nucléaire de la communication“, strojopis, Université de Montréal, 1977. Viz také Watzlawick aj., *op. cit.*

29/ *Denotace* tu odpovídá *deskripci* ve smyslu klasického úzu logiků. Quine nahrazuje *denotaci* výrazem *true of*. Viz W. V. Quine, franc. př. Dopp a Gochet, *Le mot et la chose*, Flammarion, 1977, 140, n. 2. Austin, *op. cit.*, 39, dává před označením *deskriptivní* přednost výrazu *konstativní*.

30/ V teorii řeči výraz *performativní* nabyl přesného významu počínaje Austinem (*op. cit.*, 39 a *passim*). V dalším se k němu budou vázat také termíny *performance* a *performativita* (zejména určitého systému), v dnes běžném smyslu výkonnosti měřitelné jako vztah input/output. Oba významy si nejsou navzájem cizí. Austinovo *performativní* realizuje optimální *performanci*.

31/ V nedávné době analyzoval tyto kategorie Habermas, „Unbereitende Bemerkungen...“, a jeho analýzu podrobil diskusi J. Poulain, *cit. čl.*

32/ *Filosofická zkoumání*, loc. cit., § 23.

33/ J. von Neumann a O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton U.P., 1944, 3. vyd., 1954; 49: „Hra spočívá v souboru pravidel, kterými je popsána.“ Formulace cizí duchu Wittgensteinova myšlení, pro které pojem hry nemůže být zvládnut definicí, protože ta sama už je určitou řečovou hrou (*op. cit.*, zejména § 65-84).

34/ Termín pochází od J. H. Searla: „Řečové akty jsou minimální základní jednotky lingvistické komunikace“ (*op. cit.*, franc. př. 52). Pro nás jejich fungování určuje spíše *agon* (zápas) než komunikace.

35/ Agonistika tvoří základ ontologie Herakleitovy a dialektiky sofistů, nemluvě o prvních tragicích. Aristoteles jí vyhrazuje značnou část svých úvah o dialektice v *Topikách* a v knize *O sofistických klamných důkazech*. Viz F. Nietzsche, „Zápas u Homéra“, in „Pět předmluv k pěti knihám, které nebyly napsány“ (1872), *Ecrits posthumes 1870-1873*, franc. př. Backès, Haar a de Launay, Gallimard, 1975, 192-200.

36/ Ve smyslu definovaném L. Hjelmslevem, *Prolegomena to a Theory of Language*, angl. př. Whitfield, Madison, U. Wisconsin Press, 1963; franc. př. Una Canger, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Minuit, 1968. Ten je přejet R. Barthesem, *Eléments de sémiologie* (1964), Seuil, 1966, § IV. 1.

37/ Viz zejména Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoe, Free P., 1967; id., *Sociological Theory and Modern Society*, N.Y., Free P., 1967. Bibliografie marxistické teorie současné společnosti by zabrala víc než padesát stran. Lze použít užitečného přehledu (základní materiál a kritická bibliografie), který podává P. Souyri, *Le marxisme après Marx*, Flammarion, 1970. Zajímavý pohled na konflikt mezi těmito dvěma směry společenské teorie a na jejich míšení podává A. W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970), Londýn, Heineman, 2. vyd., 1972. Tento konflikt zaujímá závažné místo v myšlení J. Habermase, který vychází z dědictví frankfurtské školy a polemizuje zároveň s německou teorií společenského systému, zejména s teorií Luhmannovou.

38/ Tento optimismus se zřetelně projevuje v závěrech R. Lynda, *Knowledge for What?*, Princeton U.P., 1939, 239, které cituje M. Horkheimer, *Eclipse of Reason*, Oxford U.P., 1947; franc. př. Laizé, *Eclipse de la raison*, Payot, 1974, 191: v moderní společnosti má být náboženství, „opotřebované do poslední nitě“, nahrazeno při „definování životních cílů“ vědou.

39/ H. Schelsky, *Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation*, Kolín a Opladen, 1961, 24 ad.: „Suverenita státu se už neprojevuje pouze tím, že monopolizuje užívání násilí (Max Weber) nebo že rozhoduje o výjimečném stavu (Carl Schmidt), ale především tím, že rozhoduje o stupni účinnosti všech technických prostředků existujících uvnitř něho, že si vyhrazuje pro sebe ty, jejichž účinnost je nejvyšší, a že sám může zůstat mimo sféru aplikace těch technických prostředků, jimž druzí jsou podřízeni.“ Lze namítnout, že toto je

teorie státu, nikoli systému. Ale Schelsky dodává: „Stát sám podléhá určité podřízenosti, která je dána samotnou průmyslovou civilizací: tím totiž, že účely jsou determinovány prostředky, nebo spíše že technické možnosti si vynucují určitý způsob využití.“ Habermas namítá proti tomuto zákonu, že soubory technických prostředků a systémy finalizované racionální činností se nevyvíjejí nikdy autonomně: „Praktické důsledky vědeckého a technického prokroku“ (1968), in *Theorie und Praxis*, Neuwied, Luchterhand, 1963; franc. př. Raulet, *Théorie et praxis*, Payot, II, 115-136. Viz také J. Ellul, *La technique et l'enjeu du siècle*, Paříž, Armand Colin, 1954; id., *Le système technicien*, Paříž, Calmann-Lévy. Že stávky a obecně silný tlak vyvíjený mocnými organizacemi pracujících vytvářejí napětí, které je nakonec pro performativitu systému prospěšné, prohlašuje jasně i odborový předák Ch. Levinson; vysvětluje tímto napětím předstih amerického průmyslu po stránce techniky a řízení (cituje ho H.-F. de Virieu, *Le Matin*, prosinec 1978, speciál. čís. „Que veut Giscard?“).

40/ T. Parsons, *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*, Glencoe, Free P., 1957 (reed.), 46-47.

41/ Toto slovo je tu chápáno ve významu, který J. K. Galbraith dal termínu *technostruktura* v knize *Le nouvel Etat industriel. Essai sur le système économique américain*, Gallimard, 1968, nebo jaký R. Aron dává termínu *technicko-byrokratická struktura* ve svých *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Gallimard, 1962, spíše než ve smyslu evokovaném termínem *byrokracie*. Tento poslední termín je mnohem „tvrďší“, protože je nejen ekonomický, ale i sociopolitický a protože má svůj původ v kritice, s kterou vystupovala proti bolševické vládě Dělnická opozice (Kollontaj) a pak trockistická opozice proti stalinismu. Viz k tomu Cl. Lefort, *Eléments d'une critique de la bureaucratie*, Ženeva, Droz, 1971, kde se kritika rozšiřuje na byrokratickou společnost v jejím celku.

42/ *Eclipse de la raison*, loc. cit., 183.

43/ M. Horkheimer, „Traditionelle und kritische Theorie“ (1937), franc. př. Mailard a Muller, *Théorie traditionnelle et théorie critique*, Gallimard, 1974. Viz také: franc. př. kolektivu Collège de philosophie, *Théorie critique*, Payot, 1978. A komentovanou bibliografii frankfurtské školy (do roku 1978, francouzsky) in *Esprit* 5 (květen 1978), kterou sestavil Hoehn a Raulet.

44/ Viz Cl. Lefort, *op. cit.*; id., *Un homme en trop*, Seuil, 1976; C. Castoriadis, *La société bureaucratique*, 10/18, 1973.

45/ Viz například J.P. Garnier, *Le marxisme lénifiant*, Le Sycomore, 1979.

46/ To je název, který měl „kritický a revolučně orientovaný orgán“ vydávaný v letech 1949 až 1965 skupinou, jejímiž hlavními redaktory byli (pod různými pseudonymy): C. de Beaumont, D. Blanchard, C. Castoriadis, S. de Diesbach, Cl. Lefort, J.-F. Lyotard, A. Maso, D. Mothé, B. Sarrel, P. Simon, P. Souyri.

47/ E. Bloch, *Das Prinzip Hoffnung* (1954–1959), Frankfurt am Main, 1967. Viz G. Raulet ed., *Utopie-Marxisme selon E. Bloch*, Payot, 1976.

48/ To je narážka na narychlo spíchnuté teoretické koncepce, které vznikaly jako odezva na války v Alžíru a ve Vietnamu a na studentské hnutí šedesátých let. Historický přehled podává A. Schnapp a Vidal-Naquet, *Journal de la Commune étudiante*, Seuil, 1969. Présentation.

49/ Lewis Mumford, *The Myth of the Machine. Technics and Human Development*, Londýn, Secker and Warburg, 1967; franc. př. *Le mythe de la machine*, Fayard, 1974.

50/ Kolísáním mezi těmito dvěma hypotézami se vyznačuje i výzva, jejímž cílem je nicméně dosáhnout participace intelektuálů na fungování systému: Ph. Nemo, „La nouvelle responsabilité des clercs“, *Le Monde*, 8. září 1978.

51/ Teoretická opozice mezi *Naturwissenschaft* a *Geisteswissenschaft* má svůj původ u W. Diltheye (1863–1911), franc. př. Rémy, *Le monde de l'esprit*, Aubier-Montaigne, 1947.

52/ M. Albert z Francouzského plánovacího úřadu píše: „Plánovací úřad je vládní studijní centrum (...). Je to také velká křížovatka národa, křížovatka, kde se konfrontují ideje, kde se střetají různá hlediska a kde se připravují změny (...). Nesmíme být sami. Je třeba, aby nás i jiní informovali (...).“ (*L'Expansion*, listopad 1978). Pokud jde o problematiku rozhodování, viz G. Gafgen, *Theorie der wissenschaftlichen Entscheidung*, Tübingen, 1963; L. Sfez, *Critique de la décision* (1973), Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1976.

53/ Stačí sledovat, jakou degradaci prodělala během posledních dvaceti let jména jako Stalin, Mao, Castro jakožto eponyma revoluce. Připomeňme, jak se narušil obraz prezidenta Spojených států po aféře Watergate.

54/ To je ústřední téma Musilova Muže bez vlastností: R. Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, 1930–1933, Hamburk, Rowohlt (čes. př. A. Siebenscheinová, Odeon 1980). J. Bouveresse ve volném komentáři zdůrazňuje příbuznost tohoto tématu „osamocenosti“, v níž se ocitá „já“ člověka, s „kříží“ věd na počátku XX. století a s epistemologií E. Macha; uvádí pro to takovéto doklady: „Při daném stavu vědy člověk je utvářen jen tím, co se o něm říká, že je, a co se dělá s tím, co je (...). Je to svět, v němž se prožívané události staly na člověku nezávislými (...). Je to svět toho, co se jen přihází, svět toho, co se udá, aniž se to k někomu osobně vztahuje, a aniž kdokoli je zodpovědný“ („La problématique du sujet dans *L'homme sans qualités*“, *Noroît* (Arras) 234 a 235 (prosinec 1978–leden 1979); publikovaný text nebyl autorem revidován).

55/ J. Baudrillard, *A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social*, Utopie, 1978.

56/ To je slovník teorie systémů; například Ph. Nemo, loc. cit.: „Představme si společnost jako systém ve smyslu kybernetiky. Tento systém je komunikační sítí s křížovatkami, v nichž se komunikace sbíhá a odkud je přerozdělována (...).“

57/ Příklad, který uvádí J.-P. Garnier, *op. cit.*, 93: „Středisko informací o společenské inovaci, řízené H. Dougierem a F. Bloch-Lafléem, má za úkol sbírat, analyzovat a rozšiřovat informace o nových zkušenostech ze sféry každodenního života (výchova, zdravotnictví, soudnictví, kulturní aktivity, urbanismus a architektura atd.). Tato databanka shromažďující údaje o „praktických alternativách“ poskytuje své služby státním orgánům, jejichž úkolem je počínat si tak, aby občanská, „civilní“ společnost zůstala společností civilizovanou: plánovacímu úřadu, Sekretariátu pro sociální akci, D.A.T.A.R., atd.“

58/ S. Freud na tuto formu „předurčení“ položil obzvláštní důraz. Viz Marthe Robert, *Roman des origines, origine du roman*, Grasset, 1972.

59/ Viz dílo M. Serresa, zejména *Hermès I–IV*, Minuit, 1969–1977.

60/ Například E. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh, U. of Edinburgh P., 1956, franc. př. Accardo, *La mise en scène de la vie quotidienne* (1. *La présentation de soi*), Minuit, 1973; A. W. Gouldner, *op. cit.*, kap. 10; A. Touraine, *La voix et le regard*, Seuil, 1978; id. aj., *Lutte étudiante*, Seuil, 1978; M. Callon, „Sociologie des techniques?“, *Pandore 2* (únor 1979), 28–32; P. Watzlawick aj., *op. cit.*

61/ Viz výše poznámku 41. Téma obecné byrokratizace jakožto budoucnosti moderních společností je rozvinuto především u B. Rizziho, *La bureaucratization du monde*, Paříž 1939.

62/ Viz H.P. Grice, „Logic and Conversation“, in P. Cole and J.J. Morgan ed., *Speech Acts III, Syntax and Semantics*, N.Y., Academic P., 1975, 59–82.

63/ Pokud jde o fenomenologický přístup k tomuto problému, viz M. Merleau-Ponty (vyd. Cl. Lefort), *Résumés de cours*, Gallimard, 1968, přednášky z let 1954–1955. Pokud jde o přístup psychosociologický, viz R. Loureau, *L'analyse institutionnelle*, Minuit, 1970.

64/ M. Callon, loc. cit., 30: „Sociologično je pohyb, kterým aktéři vytvářejí a zavádějí diference, hranice mezi tím, co je společenské a co není, co je technické a co není, co je imaginární a co je reálné: vytyčení těchto hranic je předmětem zápasu a kromě případu totální dominance se žádný konsensus nemůže uskutečnit.“ Srovnej s tím, co A. Touraine označuje jako „permanentní sociologii“, *La voix et le regard*, loc. cit.

65/ Aristoteles pevně vymezuje objekt vědění svou definicí toho, co označuje jako výpovědi apofantické: „Každá promluva něco znamená (sémantikos), ale každá promluva není denotativní (apofantikos): je jí jen ta, které přísluší říkat, co je pravdivé a co ne. Nuže, k tomu nedochází ve všech případech: modlitba například je promluvou, ale není ani pravdivá, ani nepravdivá“ (*Péri herménēias* 4, 17 a).

66/ Viz K. Popper, *Logik der Forschung*, Vídeň, Springer, 1935; franc. př. Thyssen-Rutten a Devaux, *La logique de la découverte scientifique*, Payot, 1973; *id.*, „Normal Science and its Dangers“, in I. Lakatos a A. Musgrave ed., *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge (G.B.) U.P., 1, 1970.

67/ Viz Jean Beaufret, *Le poème de Parménide*, P.U.F., 1955.

68/ Kulturu pojímanou ve smyslu *Bildung* (anglicky *culture*), tak jak byl tento pojem ražen kulturalismem. Je to termín preromantický a romantický; srv. Hegelův *Volksgeist*.

69/ Viz americkou kulturalistickou školu: C. DuBois, A. Kardiner, R. Linton, M. Mead.

70/ Viz instituci evropských folklórů, od konce XVIII. století ve vztahu s romantismem: studie bratří Grimmů, Vuka Karadžiče (srbské lidové pohádky), atd.

71/ Taková byla zhruba teze L. Lévy-Bruhla, *La mentalité primitive*, Alcan, 1922.

72/ Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Plon, 1962; čes. př. J. Pechar, *Myšlení přírodních národů*, Československý spisovatel, 1971.

73/ R. Jaulin, *La paix blanche*, Seuil, 1970.

74/ VI. Propp, „Morphology of the Folktale“, *International Journal of Linguistics* 24, 4 (říjen 1958); ruský originál: *Morfologija skazki*, II. vyd., Leningrad, Nauka, 1969.

75/ Cl. Lévi-Strauss, „La structure des mythes“ (1955), in *Anthropologie structurale*, Plon, 1958; *id.*, „La structure et la forme. Réflexions sur un ouvrage de Vladimir Propp“, *Cahiers de l'Institut de science économique appliquée* 99, série M, 7 (březen 1960).

76/ Geza Roheim, *Psychoanalysis and Anthropology*, N.Y., 1950, franc. př. *Psychanalyse et anthropologie*, Paříž, 1967.

77/ André M. d'Ans, *Le dit des vrais hommes*, 10/18, 1978.

78/ *Ibid.*, 7.

79/ Věnovali jsme mu pozornost kvůli pragmatické „etiketě“, kterou je obklopeno tradování příběhů a o níž nás tu antropolog pečlivě informuje. Viz P. Clastres, *Le grand Parler. Mythes et chants sacrés des Indiens Guarani*, Seuil, 1974.

80/ Pokud jde o naratologii, která přihlíží k dimenzi pragmatické, viz G. Genette, *Figures III*, Seuil, 1972.

81/ Srv. poznámku 34.

82/ Vztah metrum/akcent, kterým je rytmus utvářen a zase rušen, je v centru hegelovské reflexe týkající se spekulativního myšlení. Viz *Fenomenologii ducha*, předmluva, § IV.

83/ Za tyto informace vděčíme laskavosti A. M. D'Anse; budiž mu za to vysloven dík.

84/ Viz analýzy, které podává D. Charles, *Le temps de la voix*, Delarge, 1978. A Dominique Avron, *L'appareil musical*, 10/18, 1978.

85/ Viz Mírcea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour. Archétypes et répétitions*, Gallimard, 1949.

86/ Příklad je převzat z Fregeho, „Über Sinn und Bedeutung“ (1892); angl. př. „On Sense and Reference“, *Philosophical Writings*, Oxford, Blackwell, 1960.

87/ Br. Latour, „La rhétorique du discours scientifique“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 13 (březen 1977).

88/ G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, P.U.F., 1934.

89/ Descartes, *Méditations métaphysiques*, 1641, Méditation IV.

90/ Viz např. K. Hempel, *Philosophy of Natural Science*, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1966; franc. př. Saint-Sernin, *Eléments d'épistémologie*, Armand Colin, 1972.

91/ Nesnáze, které vyvolává tento dvojitý předpoklad, se tu nemůžeme zabývat. Viz Vincent Descombes, *L'inconscient malgré lui*, Minuit, 1977.

92/ Toto konstatování maskuje určitou závažnou nesnáze, která by se objevila zrovna tak i při rozboru vyprávění: nesnáze týkající se rozlišení mezi řečovými hrami a diskursivními žánry. Zde se jí zabývat nebudeme.

93/ Ve smyslu, který jsme charakterizovali v poznámce 90.

94/ Th. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago U.P., 1962; franc. př. *La structure des révolutions scientifiques*, Flammarion, 1972.

95/ Srv. postoj dětí při prvních lekcích, v nichž jsou seznamovány s poznatky vědy, nebo způsob, jakým domorodci interpretují vysvětlení etnologů (viz Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, loc. cit., kap. I, „Věda konkrétní“).

96/ Tak například Métraux říká Clastresovi: „Abychom mohli studovat nějakou primitivní společnost, je třeba, aby už byla trochu rozložená.“ Je totiž zapotřebí, aby domorodý informátor ji mohl pozorovat očima etnologa, klást si otázku fungování jejích institucí, a tedy jejich legitimacy. Při úvahách o svém nezdaru u kmene Achè Clastres říká nakonec: „A proto právě v jednom a též hnutí přijímali dárky, které nijak nepožadovali, a odmítali pokusy o dialog, protože byli dost silní, aby ho neměli zapotřebí: budeme s nimi moci začít hovořit, až budou nemocní“ (cituje M. Cartry, „Pierre Clastres“, *Libre 4* (1978)).

97/ K scientistní ideologii viz *Survivre 9* (srpen-září 1971), přejímá také Jaubert et Lévy-Leblond ed., *op. cit.*, 51 ad. Na konci této sbírky lze najít bibliografii periodik a skupin bojujících proti různým formám podřízení vědy systému.

98/ V. Goldschmidt, *Les Dialogues de Platon*, P.U.F., 1947.

99/ Termíny přejaté od G. Genetta, *Figures III*, loc. cit.

100/ P. Valéry, *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci* (1894), Gallimard, 1957 (obsahuje také „Marginalia“ (1930), „Note et digression“ (1919), „Léonard et les philosophes“ (1929)).

101/ P. Aubenque, *Le problème de l'Être chez Aristote*, P.U.F., 1962.

102/ P. Duhem, *Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée*, Hermann, 1908; A. Koyré, *Etudes galiléennes* (1940), Hermann, 1966; Th. Kuhn, *op. cit.*

103/ M. de Certeau, D. Julia a J. Revel, *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Gallimard, 1975.

104/ Pokud jde o rozlišení mezi předpisy a normami, viz G. Kalinowski, „Du métalangage en logique. Réflexions sur la logique déontique et son rapport avec la logique des normes“, *Documents de travail 48* (listopad 1975), Université di Urbino.

105/ Stopou této politiky je zavedení třídy filosofie na konci středoškolského studia. A také projekt Skupiny pro výzkum výuky filosofie, podle kterého má být „filosofie“ součástí výuky už v prvním cyklu středoškolského studia: G.R.E.P.H., „La philosophie déclassée“, *Qui a peur de la philosophie?*, Paříž,

Flammarion, 1977. Totéž směřování orientuje, jak se zdá, i strukturu programů C.E.G.E.P. v Québecu, a zejména programů filosofie (viz například *Cahiers de l'enseignement collégial* 1975–1976 pro filosofii).

106/ Viz H. Janne, „L'Université et les besoins de la société contemporaine“, *Cahiers de l'Association internationale des universités* 10 (1970), 5; citováno in Commission d'étude sur les universités, *Document de consultation*, Montréal, 1978.

107/ „Tvrký“ (skoro mysticko-vojenský) výraz tohoto postoje prezentuje Julio de Mesquita Filho, *Discurso de Parainfo da primeiro turma de licenciados pela Faculdade de Filosofia, Ciências e Letras da Universidade de São Paulo* (25. ledna 1937); a výraz přizpůsobený moderním poměrům vývoje v Brazílii lze najít v *Relatorio do Grupo de Trabalho, Reforma Universitaria*, Brasília, Ministerstva výchovy a kultury, plánování atd., srpen 1968. Tyto dokumenty jsou součástí dokumentace vztahující se k brazilské univerzitě, kterou mi laskavě daly k dispozici Helena C. Chamlian a Martha Ramos de Carvalho, z univerzity v Saõ Paulu; budiž jim za to vysloven dík.

108/ Příslušná dokumentace je frankofonnímu čtenáři přístupná díky péči Míguela Abensoura z Collège de philosophie: *Philosophies de l'Université. L'idéalisme allemand et la question de l'université* (texty Schellingovy, Fichtovy, Schleiermacherovy, Humboldtovy, Hegelovy), Payot, 1979.

109/ „O vnitřní a vnější organizaci vyšších vědeckých ústavů v Berlíně“ (1810), in *Philosophies de l'Université*, loc. cit., 321.

110/ *Ibid.*, 323.

111/ F. Schleiermacher, „Příležitostné myšlenky o univerzitách v německém pojetí“ (1808), *ibid.*, 270–271.

112/ „Filosofická výuka je obecně uznávána za základ veškeré univerzitní aktivity“ (*ibid.*, 272).

113/ A. Touraine analyzuje rozpory této transplantace v *Université et société aux Etats-Unis*, Seuil 1972, 32–40.

114/ Je znatelná ještě i v závěrech takového R. Nisbeta, *The Degradation of the Academic Dogma: the University in America, 1945–1970*, Londýn, Heinemann, 1971. Autor je profesorem na kalifornské univerzitě, Riverside.

115/ Viz G.W.F. Hegel, *Philosophie des Rechts* (1821), čes. př. V. Špalek, *Základy filosofie práva*, Academia, 1992.

116/ Viz P. Ricoeur, *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*, Paříž, Seuil, 1969. H. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, Mohr, 2. vyd., 1965, franc. př. *Vérité et méthode*, Seuil, 1976.

117/ Uvažujme dvojici výpovědí: (1) Vyšel měsíc; (2) Výpověď „Vyšel měsíc“ je výpovědí denotativní. Řekne se pak, že ve výpovědi (2) syntagma „Vyšel měsíc“ je autonymem výpovědi (1). Viz J. Rey-Debove, *Le métalangage*, Le Robert, 1978, část IV.

118/ Její princip je kantovský, alespoň pokud jde o transcendentální etiku: viz *Kritiku praktického rozumu*. Pokud jde o politiku a o etiku empirickou, Kant je opatrný: protože s transcendentálním normativním subjektem se nikdo nemůže ztotožnit, je teoreticky správnější vyjít s existujícími autoritami. Viz například: Antwort auf die Frage: „Was ist ‚Aufklärung?‘“ (1784), franc. př. Piobetta, „Qu'est-ce que les Lumières?“, in I. Kant, *La philosophie de l'histoire*, Aubier, 1943.

119/ Viz I. Kant, *cit. stat'*; J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Frankfurt am Main, Luchterhand, 1962; franc. př. de Launey, *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Payot, 1978. Výrazy veřejný a veřejnost se tu chápou jako ve výrazech „zveřejnit soukromou korespondenci“, „veřejná debata“ atd. Tento princip veřejnosti (Öffentlichkeit) řídil akci mnoha vědeckých skupin na konci šedesátých let, zejména hnutí „Survivre“, skupiny „Scientists and Engineers for Social and Political Action“ (USA) a skupiny „British Society for Social Responsibility in Science“ (Velká Británie).

120/ Její francouzský překlad podal G. Granel: *Annales de l'université de Toulouse-Le Mirail*, Toulouse (leden 1977).

121/ Viz poznámku 1. Některé vědecké aspekty postmodernismu shrnuje I. Hassan, „Culture, Indeterminacy, and Immanence: Margins of the (Postmodern) Age“, *Humanities in Society* 1 (zima 1978), 51–85.

122/ Cl. Mueller používá výrazu „a process of delegitimation“, in *The Politics of Communication*, loc. cit., 164.

123/ „Cesta pochybování (...), cesta zoufalství (...), skepticismus,“ píše Hegel v Úvodu k *Fenomenologii ducha*, když popisuje účinek, jaký má spekulativní tendence na přirozené poznání.

124/ Abychom výklad přespříliš nezatěžovali, ponecháváme zkoumání této skupiny pravidel na pozdější dobu jako téma jiné studie.

125/ F. Nietzsche, „Der europäische Nihilismus“ (ms N VII 3); „der Nihilismus, ein normaler Zustand“ (ms W II 1); „Kritik der Nihilisten“ (ms W VII 3); „Zum Plane“ (ms W II 1), in *Nietzsches Werke. Kritische Gesamtausgabe*, VII, 1 a 2 (1887–1889), Berlín, de Gruyter, 1970. Tyto texty komentuje K. Ryjik, *Nietzsche, le manuscrit de Lenzer Heide*, strojopis, Département de philosophie, Université de Paris VIII (Vincennes).

126/ „O budoucnosti našich vyučovacích zařízení“ (1872), franc. př. Backès, „Sur l'avenir de nos établissements d'enseignement“ (1872), in F. Nietzsche, *Ecrits posthumes 1870–1873*, Gallimard, 1975.

127/ M. Buber, *Je et Tu*, Aubier, 1938; id., *Dialogisches Leben*, Curych, Müller, 1947. E. Lévinas, *Totalité et infini*, La Have, Nijhoff, 1961; id., „Martin Buber und die Erkenntnistheorie“ (1958), in Divers, *Philosophen des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, Kohlhammer, 1963; franc. př. „Martin Buber et la théorie de la connaissance“, *Noms propres*, Montpellier, Fata Morgana, 1976.

128/ *Filosofická zkoumání*, loc. cit., § 18.

129/ Ibid.

130/ Ibid.

131/ Viz například stať „La taylorisation de la recherche“, in *(Auto)critique de la science*, loc. cit., 291–293. A zejména: D.J. Solla Price, *Little Science, Big Science*, N.Y., Columbia U.P., 1963, kde se zdůrazňuje přehrada existující mezi malým počtem badatelů s vysokou produktivitou (posuzovanou podle počtu publikací) a velkou masou badatelů s nízkou produktivitou. Počet těchto druhých vzrůstá s čtvercem počtu prvních, takže počet badatelů s vysokou produktivitou se doopravdy zvyšuje přibližně vždycky za dvacet let. Price dospívá k závěru, že věda pojímaná jako společenská entita je *undemocratic* (59) a že *the eminent scientist* (59) je o sto let napřed před *the minimal one* (56).

132/ Viz J.T. Desanti, „Sur le rapport traditionnel des sciences et de la philosophie“, *La philosophie silencieuse, ou critique des philosophies de la science*, Seuil, 1975.

133/ Vřazení univerzitní filosofie do souboru věd o člověku má po této stránce význam, který značně přesahuje hledisko pouze profesionální. Nedomníváme se, že filosofie jakožto legitimizační aktivita je odbytou věcí; je však možné, že filosofie může tento úkol plnit, nebo alespoň pokročit v tomto směru vpřed, jedině když zreviduje svoje vazby s univerzitní institucí. Viz v této souvislosti preambuli k Projektu polytechnického institutu pro filosofii, *Projet d'un institut polytechnique de philosophie*, Département de philosophie, Université de Paris VIII (Vincennes), 1979.

134/ Viz A. Janik a St. Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, N.Y., Simon and Schuster, 1973. J. Piel ed., „Vienne début d'un siècle“, *Critique*, 339–340 (srpen–září 1975).

135/ Viz J. Habermas, „Dogmatisme, raison et décision: théorie et pratique dans une civilisation scientifiée“ (1963), *Théorie et pratique II*, loc. cit., 95.

136/ „Věda se usmívá do vousů“ je nadpis jedné kapitoly Musilova *Muže bez vlastností*; citovaný a komentovaný J. Bouveressem, „La problématique du sujet...“, loc. cit.

137/ Aristoteles v *Analytikách* (přibližně 330 př. n.l.), Descartes ve svých *Regulae ad directionem ingenii* (asi 1628) a v *Principech filosofie* (1644), Stuart Mill v *Systému induktivní a deduktivní logiky* (1843).

138/ G. Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, P.U.F., 1949; M. Serres, „La réforme et les sept péchés“, *L'Arc* 42 (speciální číslo Bachelard), 1970.

139/ D. Hilbert, *Grundlagen der Geometrie*, 1899; N. Bourbaki, „L'architecture des mathématiques“, in Le Lionnais ed., *Les grands courants de la pensée mathématique*, Hermann, 1948; R. Blanché, *L'axiomatique*, P.U.F., 1955.

140/ Viz Blanché, *op. cit.*, kap. V.

141/ Opíráme se tu o R. Martina, *Logique contemporaine et formalisation*, P.U.F., 1964, 33–41 a 122 ad.

142/ K. Gödel, „Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme“, *Monatschrift für Mathematik und Physik* 38 (1931). Pokud jde o výklad Gödelova teorému, který by byl přístupný laikovi, viz D. Lacombe, „Les idées actuelles sur la structure des mathématiques“, in Divers, *Notion de structure et structure de la connaissance*, Albin Michel, 1957, 39–160.

143/ J. Ladrière, *Les limitations internes des formalismes*, Louvain a Paříž, 1957.

144/ A. Tarski, *Logique, sémantique, métamathématique I*, Armand-Colin, 1972, J.P. Desclès a Z. Guentcheva-Desclès, „Métalangage, métalangage, métalinguistique“, *Documents de travail* 60–61, Université di Urbino (leden–únor 1977).

145/ *Les éléments des mathématiques*, Hermann, 1940 ad. Vzdálená východiska této práce jsou v prvních pokusech o dokázání určitých „postulátů“ eukleidovské geometrie. Viz L. Brunschvicg, *Les étapes de la philosophie mathématique*, P.U.F., 3. vyd., 1947.

146/ Th. Kuhn, *The Structure...*, loc. cit.

147/ Klasifikaci logicko-matematických paradoxů lze najít v díle: F. P. Ramsey, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, N.Y., Harcourt, Brace and Co., 1931.

148/ Viz Aristoteles, *Rétorika II*, 1393 ad.

149/ To je i problém historického svědectví a pramene: je fakt sám znám z doslechu, nebo *de visu*? Tento rozdíl se objevuje u Herodota. Viz Fr. Har-
tog, „Hérodote rapsode et arpenteur“, *Hérodote* 9 (prosinec 1977), 56–65.

150/ A. Gehlen, „Die Technik in der Sichtweise der Anthropologie“, *Anthropologische Forschung*, Hamburk, 1961.

151/ A. Leroi-Gourhan, „Milieu et techniques“, Albin-Michel, 1945; id., *Le geste et la parole I. Technique et langage*, Albin-Michel, 1964.

152/ J.P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, Maspero, 1965, zejména oddíl 4: „Le travail et la pensée technique.“

153/ J. Baltrusaitis, *Anamorphoses, ou magie artificielle des effets merveilleux*, O. Perrin, 1969.

154/ L. Mumford, *Technics and civilization*, N.Y., 1934; franc. př. Montanier, *Technique et civilisation*, Seuil, 1950. B. Gille, *Histoire des techniques*, Gallimard (Pléiade), 1978.

155/ Nápadný příklad studuje M.J. Mulkey and D.O. Edge, „Cognitive, Technical and Social Factors in the Growth of Radio-astronomy“, *Social Science Information* (1973), 25–61: využití amatérských rádiových přístrojů k ověření některých implikací teorie relativity.

156/ Mulkey konstruuje pružný model relativní nezávislosti technik a vědeckého vědění: „The Model of Branching“, *The Sociological Review* XXXIII (1976), 509–526. H. Brooks, prezident Science and Public Committee v National Academy of Sciences, spoluautor „Brooksovy zprávy“ (O.C.D.E., červen 1971) kritizuje způsob investování v R. and D. v průběhu šedesátých let a prohlašuje: „Jedním z důsledků letu na Měsíc bylo zvýšení výdajů na technologickou inovaci natolik, že to prostě začíná být přespříliš drahé (...). Výzkum je v pravém slova smyslu aktivita vyžadující dlouhé lhůty: prudké zrychlení nebo zpomalení s sebou nese nepřiznané výdaje a častou nekompetentnost. Intelektuální produkce má určitý rytmus, který nelze předběhnout“ („Les Etats-Unis ont-ils une politique de la science?“, *La recherche* 14, červenec 1971, 611). V březnu 1972 E.E. David Jr., vědecký poradce Bílého domu, kterýrazil ideu Research Applied to National Needs (R.A.N.N.), docházel k závěrům vyznívajícím v témž smyslu: široká a pružná strategie pro výzkum, striktněji formulovaná taktika pro vývoj (*La recherche* 21, březen 1972, 211).

157/ To byla jedna z podmínek, kterými Lazarsfeld podmínil svoje přijetí úkolu vytvořit v roce 1937 Mass Communication Research Center v Princetenu. Neobešlo se to bez různých napětí. Rádiový průmysl odmítl investovat do tohoto projektu. O Lazarsfeldovi se prohlašovalo, že má ve zvyku věci rozběhnout, ale nic nedokončit. On sám říkal Morrisonovi: „I usually put things together and hoped they worked.“ Citováno D. Morrisonem, „The Beginning of

Modern Mass Communication Research", *Archives européennes de sociologie* XIX, 2 (1978), 347–359.

158/ Ve Spojených státech výše fondů vynakládaných federálním státem na R. and D. se rovná výši soukromých kapitálů v průběhu roku 1956; od té doby ji převyšuje (O.C.D.E., 1965).

159/ Nisbet, *op. cit.*, kap. 5, podává trpce zabarvený obraz toho, jak *higher capitalism* proniká na univerzitu formou vytváření výzkumných středisek nezávislých na univerzitních departmentech. Sociální vztahy v těchto střediscích podlamují akademickou tradici. Viz také v knize (*Auto*)*critique de la science*, loc. cit., kapitoly: „Vědecký proletariát“, „Badatelé“, „Krise mandarínů“.

160/ N. Luhmann, *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied, Luchterhand, 1969.

161/ Cl. Mueller komentuje Luhmanna taktó: „Ve vyvinutých industriálních společnostech je legálně-rationální legitimizace nahrazována legitimizací technokratickou, která nepřipisuje žádný význam (*significance*) přesvědčením občanů, ani mravnosti samotné“ (*The Politics of Communication*, loc. cit., 135). Německou bibliografii k otázce technokracie najdeme v Habermasově *Théorie et pratique II*, loc. cit., 135–136.

162/ Lingvistickou analýzu kontroly pravdivosti podává G. Fauconnier, „Comment contrôler la vérité? Remarques illustrées par des assertions dangereuses et pernicieuses en tout genre“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 25 (leden 1979), 1–22.

163/ Taktó byl roku 1970 vznesen na britské University Grants Committee požadavek, aby „hrálo pozitivnější roli v oblasti produktivity, specializace, koncentrace jednotlivých složek a kontroly budov, tak aby se výdaje na tyto budovy snížily“ (*The Politics of Education: E. Boyle et A. Crosland parlent à M. Kogan*, Penguin Education Special, 1971). To se může zdát v rozporu s prohlášeními, jako jsou ony výše citované formulace Brooksovy (poznámka 156). Ale 1. „strategie“ může být liberální a „taktika“ autoritativní, což ostatně říká Edwards; 2. odpovědnost uvnitř hierarchie administrativních instancí je často chápána v nejužším smyslu, tedy jako schopnost odpovídat za vyčíslitelnou performativitu určitého projektu; 3. administrativní instance nejsou uchráněny tlaků soukromých skupin, jejichž kritérium performativity má povahu bezprostředně závaznou. Jestliže vyhlídky na inovaci výzkumu se výpočtu vymykají, zdá se, že veřejným zájmem je podporovat každý výzkum, a to podle jiných podmínek, než jaké představuje účinnost odhadnutelná v určité lhůtě.

164/ V průběhu seminářů, které pořádalo Princeton Radio Research Center a které byly řízeny Lazarsfeldem v letech 1939–1940, Laswell definoval pro-

ces komunikace formulí: *Who says what to whom in what channel with what effect?* Viz D. Morrison, *cit. stat.*

165/ Což Parsons definuje jako „instrumentální aktivismus“, jež do té míry velebí, že pro něho splývá s „racionálním poznáním“: „Orientace na racionální poznání je v obecné kultuře instrumentálního aktivismu implicitní, ale více méně explicitní se stává a nejvyšší ceněna je jedině v nejvzdělanějších sociálních kategoriích, které tento přístup viditelněji uplatňují ve svých profesionálních aktivitách“ (T. Parsons and G. M. Platt, „Considerations on the American Academic Systems“, *Minerva* VI (léto 1968), 507; cituje A. Touraine, *Université et société...*, loc. cit., 146).

166/ To Mueller označuje jako *professional intelligentsia* v protikladu k *technical intelligentsia*. Ve stopách J. K. Galbraitha popisuje zmatek a rezistenci oné první, když se střetává s technokratickou legitimizací (*op. cit.*, 172–177).

167/ Na počátku let 1968–1971 činil ve věkové třídě 19letých podíl těch, kdo byli zapsáni na vysokých školách v Kanadě, Spojených státech, Sovětském svazu a Jugoslávii 30 až 40 %, v Německu, Francii, Velké Británii, Japonsku a Nizozemí kolem 20 %. Ve všech těchto zemích se oproti roku 1959 zdvojnásobil nebo trojnásobil. Podle téhož pramene (M. Devèze, *Histoire contemporaine de l'université*, Paříž, SEDES, 1976, 439–440) poměr studující populace k celkové populaci stoupl v západní Evropě asi z 4 % v letech 1950–1970 asi na 10 %, v Kanadě z 6,1 na 21,3 a ve Spojených státech z 15,1 na 32,5.

168/ Ve Francii v letech 1968 až 1975 úhrnný rozpočet vysokého školství (bez C.N.R.S.) stoupl (v tisících franků) z 3075 na 5454, přičemž představoval v prvním případě 0,55 %, v druhém 0,39 % hrubého národního důchodu. Vzestup výdajů v absolutních číslech se týká rubrik: platy, provoz, stipendia; rubrika subvence pro výzkum zůstala relativně na stejné úrovni (Devèze, *op. cit.*, 447–450). Pro léta sedmdesátá E.E. David prohlašoval, že není zapotřebí o mnoho víc Ph.D. než pro předchozí desetiletí (*cit. stat.*, 212).

169/ Podle terminologie Cl. Muellera, *op. cit.*

170/ Což M. Rioux a J. Dofny zahrnují do rubriky „Kulturní formování“: J. Dofny a M. Rioux, „Inventaire et bilan de quelques expériences d'intervention de l'université“, in *L'université dans son milieu: action et responsabilité* (kolokvium A.U.P.E.L.F.), univerzita v Montréalu, 1971, 155–162. Autoři podrobují kritice to, co označují jako dva severoamerické typy univerzit: *liberal art colleges*, kde vyučování a bádání jsou zcela bez spojitosti se společenskou poptávkou, a *multiversity*, připravená poskytovat jakoukoli výuku, jejíž výlohy je společnost ochotna hradit. Pokud jde o tento druhý typ výuky, viz C. Kerr, *The Uses of the University. With a Postscript 1972* – Cambridge (Ma), Harvard U.P., 1972. V podobném smyslu, ale bez onoho intervencionismu univerzity ve vztahu ke společnosti, jak ho hlásají Dofny a Rioux, podává

v rámci téhož kolokvia popis budoucí univerzity M. Alliot, „Structures optimales de l'institution universitaire“, *ibid.*, 141–154. M. Alliot uzavírá: „Věříme ve struktury, zatímco struktury by v podstatě mělo být co možná nejméně.“ Takové poslání má Centre expérimental a potom Université de Paris VIII (Vincennes), jak to bylo vyhlášeno při jejím založení v roce 1968. K tomu viz soubor akt *Vincennes ou le désir d'apprendre*, Alain Moreau, 1979.

171/ Autor tu podává svědectví zahrnující zkušenost velkého počtu vincennských studijních sekcí.

172/ Zákon z 12. listopadu 1968, vymezující orientaci vysokoškolské výuky, zahrnuje mezi její úkoly i permanentní vzdělávání (chápané ve smyslu profesionalismu): vysokoškolská výuka má být otevřena bývalým studentům stejně jako i osobám, které možnost studovat neměly, aby se jim podle jejich schopností umožňovalo zlepšovat své vyhlídky na vyšší pracovní zařazení nebo změnit dosavadní profesionální aktivitu.

173/ V interview pro *Télé-sept-jours 981* (17. března 1979) francouzský ministr výchovy oficiálně doporučil pořady Holocauste, vysílané na druhém kanálu, žákům veřejných škol (iniciativa, která nemá precedens); prohlašuje v něm, že pokus školského sektoru vytvořit si autonomní audiovizuální nástroj ztroskotat a že „prvním z výchovných úkolů je naučit děti vybírat si svůj program“ ve vysílání.

174/ Ve Velké Británii, kde u výdajů na investice a na fungování univerzit podíl státu stoupl mezi rokem 1920 a 1960 z 30 % na 80 %, rozdělil mezi univerzity po prostudování jimi předložených potřeb a plánů roční subvenci University Grants Committee, přičleněné k ministerstvu pro vědu a univerzity. Ve Spojených státech jsou všemocné trusty.

175/ To znamená ve Francii mezi jednotlivé obory, k úhradě výdajů na fungování a na vybavení. Odměňování do jejich kompetence nespadá, kromě propíaceni externistů. Prostředky na financování nových projektů apod. jsou čerpány z částky přidělené univerzitě na pedagogickou aktivitu.

176/ M. McLuhan, *D'oeil à oreille*, Denoël-Gonthier, 1977; P. Antoine, „Comment s'informer?“, *Projet* 124 (duben 1978), 395–413.

177/ Je známo, že v Japonsku se žactvo škol učí užívat inteligentní terminály. V Kanadě jich běžně užívají izolovaná univerzitní a kolejní střediska.

178/ Takovou politiku praktikovala americká výzkumná střediska už od doby před druhou světovou válkou.

179/ Nora a Minc píší (*op. cit.*, 16): „Hlavní problém, s kterým se budou muset v nadcházejících desetiletích potýkat nejpokročilejší póly lidstva, se už neváže ke schopnosti ovládat hmotu. Tato schopnost je hotovou věcí. Nyní

půjde o nesnadný úkol zkonstruovat síť vazeb, které by umožňovaly, aby docházelo k pokroku zároveň v informaci i v organizaci.“

180/ A. Rapoport, *Fights, Games and Debates*, Ann Arbor, Un. of Michigan Press, 1960; franc. př. Lathébeaudière, *Combats, débats et jeux*, Dunod, 1967.

181/ To je Mulkayův Branching Model (viz poznámku 156). G. Deleuze analyzoval událost v pojmech křížení řad v práci *Logique du sens*, Minuit, 1968, a v *Différence et répétition*, P.U.F., 1968.

182/ Čas je proměnná, která se spolupodílí na určení jednotky síly v dynamice. Viz také P. Virilio, *Vitesse et politique*, Gallilée, 1976.

183/ J.L. Moreno, *Who shall Survive?* (1934), N.Y., Beacon, 2. vyd. 1953; franc. př. Maucorps a Lesage, in J.L. Moreno, *Fondements de la sociométrie*, sv. V, „Perspectives de l'avenir: qui survivra?“, P.U.F., 1954.

184/ *The Mass Communication Research Center* (Princeton), *The Mental Research Institute* (Palo Alto), *The Massachusetts Institute of Technology* (Boston), *Institut für Sozialforschung* (Frankfurt am Main), abychom jmenovali nejslavnější z nich. Část argumentace C. Kerra ve prospěch toho, co označuje slovem *Ideopolis*, je založena na principu větší inventivity dosahované kolektivní výzkumnou prací (*op. cit.*, 91 ad.).

185/ D.J. Solla Price (*Little Science, Big Science*, loc. cit.) se pokouší ustavit vědu o vědě. Stanoví zákony (statistické) vědy pojmáné jako společenský objekt. V poznámce 131 jsme se zmínili o zákonu nedemokratického rozštěpení. Jiný zákon, zákon „neviditelných kolegií“, popisuje důsledek plynoucí ze samotného znásobení počtu publikací a ze saturace informačních kanálů ve vědeckých institucích: „aristokraté“ vědění mají v reakci na to sklon vytvářet stabilní síť interpersonálních kontaktů, seskupující maximálně stovku vybraných členů. D. Crane podal sociometrickou interpretaci těchto „kolegií“ v *Invisible Colleges*, Chicago a Londýn, The Un. of Chicago P., 1972. Viz Lécuyer, *cit. stat.*

186/ B. Mandelbrot (*Les objets fractals. Forme, hasard et dimension*, Flammarion, 1975) podává ve svém Dodatku (172–183) „biografické náčrty“ matematických a fyzikálních badatelů, kterým se dostalo uznání pozdě nebo kteří zůstali zneuznaní pro zvláštnosti svých zájmů a přes plodnost svých objevů.

187/ Slavný příklad představuje diskuse o determinismu vyvolaná kvantovou mechanikou. Viz např. korespondenci mezi M. Bornem a A. Einsteinem (1916–1955), jak ji prezentuje J.M. Lévy-Leblond, „Le grand débat de la mécanique quantique“, *La recherche* 20 (únor 1972), 137–144. Historie věd o člověku za poslední století je plná těchto přechodů antropologického diskursu do roviny metajazyka.

- 188/ I. Hassan podává „obraz“ toho, co označuje jako *imanenci* v „Culture, Indeterminacy, and Immanence“, loc. cit.
- 189/ Viz poznámku 142.
- 190/ P.S. Laplace, *Exposition du système du monde*, I a II, 1796.
- 191/ O důslednosti vědy, čes. př. V. Urban, in: *Obecné dějiny hanebnosti*, Práce, 1990, podle špan. vyd. Emecé Editores, Buenos Aires, 1966. Zmíněnou poznámku Borges připisuje Suarezovi Mirandovi, *Viajes de Varones Prudentes* IV, 14, Lerida, 1658. Resumé, které tu podáváme, je zčásti pozměněné.
- 192/ Informace sama stojí energii, negentropie, kterou představuje, vede k jisté entropii. M. Serres se na tento argument často odvolává, např. v *Hermès III. La traduction*, Minuit, 1974, 92.
- 193/ Vycházíme tu z práce: I. Prigogine a I. Stengers, „La dynamique, de Leibniz à Lucrèce“, *Critique* 380 (speciální č. Serres) (leden 1979), 49.
- 194/ J. Perrin, *Les atomes* (1913), P.U.F., 1970, 14–22. Mandelbrot zařazuje tento text jako úvod k *Objets fractals*, loc. cit.
- 195/ Citováno W. Heisenbergem, *Physis and beyond*, N.Y., 1971.
- 196/ V sdělení předneseném v Akademii věd (prosinec 1921) Borel nadhodil, že „u her, kde neexistuje nejlepší způsob hraní“ (hry s neúplnou informací), „lze položit otázku, jestli není možné, když tu není kód zvolený jednou provždy, hrát s výhodou tím způsobem, že člověk svoji hru mění“. Z tohoto rozlišení vychází i von Neumann, když ukazuje, že tato probabilitizace rozhodnutí je za určitých podmínek sama právě „nejlepším způsobem hraní“. Viz G. Th. Guilbaud, *Eléments de la théorie mathématique des jeux*, Dunod, 1968, 17–21. A J.P. Sérés, *La théorie des jeux*, P.U.F., 1974 (soubor textů). „Postmoderní“ umělci běžně užívají těchto konceptů; viz například J. Cage, *Silence*, a *A Year from Monday*, Middletown (Conn.), Wesleyan U.P., 1961 a 1967.
- 197/ I. Epstein, „Jogos“, *Ciência e Filosofia*, Revista Interdisciplinar, universidade de São Paulo, 1 (1979).
- 198/ „Pravděpodobnost se tu znovuvynofila nikoli už jako konstitutivní princip určité objektní struktury, ale jako regulativní princip určité struktury chování“ (G.G. Granger, *Pensée formelle et sciences de l'homme*, Aubier-Montaigne, 1960, 142). Představa, že bohové hrají řecké bridž, by byla spíše řeckou hypotézou předplatónskou.
- 199/ *Op. cit.*, 4.

- 200/ Spojitá nerektifikovatelná křivka s vnitřní homothetií. Je popsána u Mandelbrota, *op. cit.*, 30. Byla definována H. von Kochem roku 1904. Viz *Objets fractals*, bibliografie.
- 201/ *Modèles mathématiques de la morphogenèse*, 10/18, 1974. Výklad teorie katastrof, který je přístupný laikovi, podává K. Pomian, „Catastrophes et déterminisme“, *Libre 4* (1978), Payot, 115–136.
- 202/ Pomian přejímá tento příklad od E. C. Zeemana, „The Geometry of Catastrophe“, *Times Literary Supplement* (10. prosince 1971).
- 203/ R. Thom, *Stabilité structurelle et morphogenèse, Essai d'une théorie générale des modèles*, Reading (Mass.), Benjamin, 1972, 25. Citováno Pomianem, loc. cit., 134.
- 204/ R. Thom, *Modèles mathématiques...*, loc. cit., 24.
- 205/ *Ibid.*, 25.
- 206/ Viz zejména Watzlawick ad., *op. cit.*, kapitola VI.
- 207/ „Je třeba rozlišovat podmínky produkce vědeckého vědění od vědění, jež je produkováno (...). Existují dvě základní etapy vědeckého postupu, učinit známé neznámým, a pak reorganizovat tuto neznalost v nezávislém symbolickém metasystému (...). Specifičnost vědy spočívá v její nepředvídatelnosti“ (Ph. Breton, *Pandore 3*, duben 1979, 10).
- 208/ A. Rapoport, *Théorie des jeux à deux personnes*, franc. př. Renard, Dunod, 1969, 159.
- 209/ P.B. Medawar, *The art of the Soluble*, Londýn, Methuen, 6. vyd., 1967, zejména kapitoly nazvané „Two Conceptions of Sciences“ a „Hypothesis and Imagination“.
- 210/ P. Feyerabend, *Against Method*, Londýn, N.L.B., 1975, vysvětluje toto stanovisko odkazy na příklad Galilea, a staví je jako epistemologický „anarchismus“ nebo „dadaismus“ proti Popperovi a Lakatosovi.
- 211/ V rámci této studie nebylo možno analyzovat formu, jakou na sebe bere vyprávění příběhu v takových legitimačních diskurzech, jako je: otevřená systematičnost, lokálnost, antimetoda, a obecně všechno, co tu shrnujeme pod označením paralogie.
- 212/ Nora a Minc připisují například „intenzitě společenského konsensu“, která je podle nich vlastní japonské společnosti, úspěchy, kterých tato země dosahuje v oblasti informatiky (*op. cit.*, 4). V závěru píše: „Společnost, k níž (dynamika rozsáhlé společenské informatizace) vede, je labilní: je utvářena tak, aby napomáhala vypracování konsensu, existenci konsensu předpokládá,

a je blokována, jestliže se jí ho nepodaří dosáhnout“ (*op. cit.*, 125). Y. Stourdézé, *cit. star'*, zdůrazňuje fakt, že současná tendence k deregulaci, destabilizaci a k oslabení administrativy má svůj zdroj v ztrátě důvěry společnosti v performativitu státu.

213/ Ve smyslu Kuhnově, *op. cit.*

214/ Pomian, *cit. star'*, ukazuje, že tento typ fungování (formou katastrof) nemá nic společného s hegelovskou dialektikou.

215/ „Legitimizace jednotlivých rozhodnutí má za základní předpoklad afektivní proces učení se, který musí být zcela bezporuchový. To je jeden aspekt obecné otázky: Jak se aspirace proměňují, jak může politický a administrativní podsystém díky určitým rozhodnutím přestrukturovat aspirace společnosti, když je sám jen jejím podsystémem? Tento úsek bude účinně působit jen tehdy, jestliže bude s to vytvářet nové aspirace v ostatních existujících systémech, ať jde o osoby nebo o společenské systémy“ (*Legitimation durch Verfahren*, loc. cit., 35).

216/ Učleněnou formulaci této hypotézy lze najít v starších studiích: D. Riesman, *The Lonely Crowd*, Cambridge (Mass.), Yale U.P., 1950, franc. př. *La foule solitaire*, Arthaud, 1964; W.H. Whyte, *The Organization Man*, N.Y., Simon and Schuster, 1956, franc. př. *L'homme de l'organisation*, Plon, 1959; H. Marcuse, *One Dimensional Man*, Boston, Beacon, 1966, fr. př. Wittig, *L'homme unidimensionnel*, Minuit, 1968.

217/ J. Rey-Debove (*op. cit.*, 228 a násl.) konstatuje, že v současném každodenním jazyce se množí znaky nepřímé řeči nebo autonymické konotace. A jak připomíná, „nepřímá řeč nemá v sobě záruku spolehlivosti“.

218/ Nuže jak říká G. Canguihem, „člověk je opravdu zdravý, jen když je schopen řídit se několikerou normou zároveň, když je víc než normální“ („Le normal et le pathologique“ (1951), *La connaissance de la vie*, Hachette, 1952, 210).

219/ E.E. David (*cit. star'*) poznamenává, že společnost může znát jen potřeby, které pociťuje při současném stavu svého technologického prostředí. Základnímu vědeckému výzkumu je vlastní odhalovat neznámé vlastnosti, které technické prostředí přetvoří a dají vznik potřebám předtím nepředvídatelným. Jako příklad uvádí využití pevného materiálu jako zesilovače a rozmach fyziky pevných látek. Kritiku této „negativní regulace“ společenských interakcí a potřeb soudobým technickým objektem podává R. Jaulin, „Le mythe technologique“, *Revue de l'entreprise* 26 (speciální č. „L'ethnotechnologie“, březen 1979), 49–55. Autor přihlíží k práci A.G. Haudricourta, „La technologie culturelle, essai de méthodologie“, in B. Gille, *Histoire des techniques*, loc. cit.

220/ Medawar (*op. cit.*, 151–152) vyzdvihuje protiklad mezi písemným a ústním stylem vědců. První musí být „induktivní“, jinak by nebyl brán v úvahu; u druhého podává seznam výrazů běžně slychaných v laboratořích, mezi nimi také: *My results don't make a story yet*. Uzavírá: „Scientists are building explanatory structures, telling stories (...)“.

221/ Slavný příklad uvádí L.S. Feuer, *The Conflict of Generations* (1969), franc. př. Alexandre, *Einstein et le conflit des générations*, Brusel, Complexe, 1979. Jak ve své předmluvě k francouzskému překladu zdůrazňuje Moscovici, „teorie relativity se zrodila v improvizované ‚akademii‘, tvořené přáteli, z nichž žádný nebyl fyzik, vesměs jen inženýři a amatérští filosofové“.

222/ To je paradox Orwellův. Byrokrat promlouvá: „Nespokojíme se jen s negativní poslušností, ani s nejpodlejší povolností. Až se nám nakonec poddáte, musí to být z vaší vlastní vůle“ (1984, N.Y., Harcourt and Brace, 1949; franc. př. Gallimard, 1950, 368). Tento paradox by se v řečové hře vyjádřil formulací: *Bud' svobodný*, nebo také: *Chťe' to, co chceš*. Je analyzován u Watzlawicka ad., *op. cit.*, 203–207. Pokud jde o tyto paradoxy, viz J.M. Salanskis, „Genèses ‚actuelles‘ et genèses ‚sérielles‘ de l'inconsistant et de l'hétérogène“, *Critique* 379 (prosinec 1978), 1155–1173.

223/ Viz popis tenzí, které nevyhnutelně vytvoří masová informatizace ve francouzské společnosti, jak soudí Nora a Minc (*op. cit.*, Présentation).

224/ Viz poznámku 181. Srv. rozbor otevřených systémů u Watzlawicka ad., *op. cit.*, 117–148. Koncept otevřené systematickosti je předmětem studie J.M. Salanskise, *Le systématique ouvert*, 1978.

225/ Po odluce církve od státu Feyerabend (*op. cit.*) požaduje v témž „laickém“ duchu odluku vědy od státu. Ale jak je tomu s odlukou vědy a peněz?

226/ Takový je alespoň jeden způsob, jak chápat tento termín, patřící do oblasti problematiky, kterou studuje O. Ducrot, *op. cit.*

227/ *Raison et légitimité*, loc. cit., passim, zejména 23–24: „Řeč funguje jako transformátor: (...) osobní znalosti se přeměňují ve výpovědi, potřeby a city v normativní očekávání (příkazy nebo hodnoty). Tato transformace vytváří závažný rozdíl, který odlišuje na jedné straně subjektivitu intence, chtění, požitku a bolesti a na druhé straně výrazy a normy, které si činí nárok na univerzálnost. Univerzálnost znamená objektivitu poznání a legitimnost uplatňovaných norem. Tato objektivita a tato legitimita zajišťují pospolitost (*Gemeinsamkeit*), která je podstatná pro utváření prožívaného společenského světa.“ Jak vidno, problematika takto vymezená, připouštějící pro otázku legitimacy jediný typ odpovědi – univerzálnost –, předpokládá na jedné straně totožnou legitimizaci pro subjekt poznání i pro subjekt jednání, v protikladu ke kantovské kritice, která odlišovala pojmovou univerzálnost, jež je přiměřená prvinnu z nich, od univerzálnosti idejí („nadsmyslné přirozenos-

ti“), jež tvoří horizont druhého; a na druhé straně pojímá nadále konsensus (*Gemeinschaft*) jako jediný možný horizont života lidstva.

228/ Ibid., 22, a poznámka překladatele. To, že metapreskriptivní výpovědi, vztahující se na preskripci, to znamená na normalizaci zákonů, jsou podřizovány *Diskursu*, je explicitně formulováno např. na str. 146: „Normativní nárok na platnost je sám rovněž kognitivní v tom smyslu, že vždy předpokládá, že by mohl být uznán v racionální diskusi.“

229/ G. Kortian, in *Métacritique*, Minuit, 1979, část V, podává kritický rozbor tohoto osvícenského aspektu Habermasova myšlení. Viz také od téhož autora „Le discours philosophique et son objet“, *Critique*, 1979.

230/ Viz J. Poulain, *cit. stat.*, zde v poznámce 28; a k obecnější diskusi pragmatiky Searlovy a Gehlenovy: J. Poulain, „Pragmatique de la parole et pragmatique de la vie“, *Phi zéro* 7, 1 (září 1978), Université de Montréal, 5-50.

231/ Viz Tricot ad., *Informatique et libertés*, Rapport au gouvernement, La Documentation française, 1975. L. Joinet, „Les ‚pièges liberticides‘ de l’informatique“, *Le Monde diplomatique* 300 (březen 1979): pastmi, o nichž je tu řeč, jsou „aplikace ‚sociálních profilů‘ na masové řízení obyvatelstva a bezpečnostní logika, která je plodem automatizace společnosti“. Viz také akta a analýzy sebrané v *Interférences* 1 a 2 (zima 1974, jaro 1975), jejichž tématem je vytvoření lidových komunikačních sítí s použitím různých sdělovacích prostředků: jde o amatérské vysílačky (a zejména o jejich roli v Québecu během aféry F.L.Q. v říjnu 1970 a „Společné fronty“ v květnu 1972); o obecní rozhlasové vysílače ve Spojených státech a Kanadě; o vliv informatiky na podmínky redakční práce v tisku; o pirátské vysílačky (před jejich rozvojem v Itálii); o administrativní kartotéky, monopol I.B.M. a o informatické sabotáže. Iverdonská městská rada (vaudský kanton), poté co odhlasovala zakoupení počítače (použitelného v roce 1981), stanovila také určitý počet pravidel: výhradní kompetence městské rady při rozhodování o tom, jaké údaje jsou shromažďovány a komu a za jakých podmínek jsou sdělovány; zpřístupnění všech údajů kterémukoli občanovi na jeho žádost (za určitý poplatek); právo každého občana obeznámit se s údaji na svém záznamu (je jich asi padesát), opravit je, obrátit se v souvislosti s nimi na městskou radu a případně na státní radu s reklamací; právo každého občana dovědět se (na požádání), jaké údaje týkající se jeho osoby jsou sdělovány a komu (*La semaine media*, 18, 1. březen 1979, 9).

OBSAH

O postmodernismu, smyslu umění a právu na vlastní příběh	5
(úvodní studie J. Pechara)	

Postmoderno vysvětlované dětem	
Upozornění	15
1. Odpověď na otázku: co je postmoderno?	17
2. Přípisek k příběhům	29
3. List k otázce univerzálních dějin	33
4. Memorandum o legitimitě	44
5. Depeše ke konfúzi racionalit	60
6. Postskriptum k teroru a k pojmu vznešeného	64
7. Poznámka o různých významech slůvka „post-“	69
8. Lístek k nové jevištní dekoraci	73
9. Glosa o rezistenci	76
10. Adresa k běhu filosofování	85
Poznámka	92

Postmoderní situace	
Úvodem	97
1. Pole zkoumání: vědění v informatizovaných společnostech	100
2. Problém: legitimizace	104
3. Metoda: řečové hry	107
4. Povaha společenské vazby: moderní alternativa	110
5. Povaha společenské vazby: postmoderní perspektiva	114
6. Pragmatika narativního vědění	119
7. Pragmatika vědeckého myšlení	126
8. Narativní funkce a legitimizace vědění	131
9. Příběhy legitimizující vědění	136

10. Delegitimizace	143
11. Bádání a jeho legitimizace performativitou	148
12. Výuka a její legitimizace performativitou	155
13. Postmoderní věda jako vyhledávání nestabilit	162
14. Legitimizace paralogií	170
Poznámky	178